

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

LUISE SCHORN-SCHÜTTE

REFORMASYON

TEMELLERİ, SEYRİ VE ETKİLERİ



Runik Bilgi
048

Çeviren: ARİF ÜNAL

RUNİK
KİTAP

RUNİK KİTAP

No: 92 | Runik Bilgi Serisi: 48 |

REFORMASYON

Temelleri, Seyri ve Etkileri

Luise Schorn-Schütte

ÖZGÜN ADI

Die Reformation: Vorgeschichte – Verlauf – Wirkung

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Kadir Yılmaz

ÇEVİREN

Arif Ünal

EDİTÖR

Edip Sönmez

REDAKSİYON

Mesut Lizer

SON OKUMA

Orhan Genç

KAPAK GÖRSELİ

Luther, Worms Meclisi'nde, Anton von Werner, 1877

KAPAK TASARIM

Şevket Dönmezoglu

SAYFA DÜZENİ

Oğuz Yılmaz

BASIM VE CİLT

Repar Dijital Matbaası

BASKI

Haziran 2021 - 1. Basım

ISBN

978-625-7757-71-3

SERTİFİKA NO

40675

© Verlag C.H.Beck oHG, München 1996, 2000, 2003, 2006, 2011, 2017

Bu kitabın Türkçe yayım hakları, Verlag C.H.Beck oHG ile yapılan anlaşmayla alınmıştır.

Runik Yayınları, Repar Tasarım
Matbaa ve Reklamcılık
Ticaret Limited Şirketi'nin
tescilli markasıdır.

Alimar Sinan Alah.,
Selami Ali Efendi Cad. No: 5
34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45

© Bu kitabın tüm hakları saklıdır.
Tanıtım amaçlı, kısa alıntılar dışında
metin ya da Görseller yayınevinin izni
olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

REFORMASYON
Temelleri, Seyri ve Etkileri

Luise Schorn-Schütte

Çeviren: Arif Ünal

RUNİK
KİTAP

İÇİNDEKİLER

I. GİRİŞ	9
II. SÜREKLİLİK VE DEVRİM: SİYASET VE REFORMAS- YON ARİFESİNDE SOSYAL DÜZEN	13
1. Hümanizm, İmparatorluk ve Kilise Bünyesindeki Reformlar	14
2. Sınıfsal Düzen ve Sosyal Değişimler.....	20
III.YENİLEŞME OLARAK REFORMASYON: YENİLİKÇİ AÇILIMLARIN ÇERÇEVESİ	27
1. "Luther ile Başladı"	27
2. İmparator, İmparatorluk ve Reformasyon.....	36
3. "Zürih Yöntemi": Reformasyon'un Radikal Kanadı	44
IV. YANKILARI VE ALGILANIŞI: REFORMASYON VE SOSYAL GRUPLAR	55
1. Köylü Savaşları	55
2. Şehir Reformasyonu	61
3. Şövalyelik Hareketi	68
V. BÖLÜNME VE ŞİDDETLENME.....	71
1. "Prensler Reformasyonu" ve Protestanlığın Yerleşmesi	71
2. Erken Modern Çağ'da "Çift Devletlilik": İmparatorluk Meclisinin Bağımsızlığı, Mezhepsel Farklılıklar ve İmparatorluğun Evrensel Monarşisi.....	76
3. İmparatorluk Bünyesinde Dini Uzlaşma: Augsburg 1555.....	86
VI. UNSURLAR VE ETKİLERİ.....	89
1. Tarihsel Bir Devir Olarak Reformasyon	89
2. Protestan Kilise Tarihi Yorumunda Reformasyon.....	92
3. Katolik Bakış Açısından Reformasyon	95
4. Marksist Yorum: "İlk Burjuva İhtilali" Olarak Reformasyon	97

5. 1980'lerin Başından İtibaren Kültür Tarihinin Yapısal Yorumları	100
6. Mezhepleşme Yerine Hristiyanlaşma ve Yeniden Luther: Reformasyon'un 500. Yılı'nın Ardından Yeni Yorumlar	103
VII. ÖZET: "REFORMASYON" VAR MIYDI?	105
KAYNAKÇA.....	107
KRONOLOJİ	121
KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ	123
DİZİN.....	129

*Potsdam ve Frankfurt'taki öğrencilerime ve
meslektaşlarıma...*

I. GİRİŞ

“Çekiş darbeleriyle başladı...”

Günümüze dek Almanların kendi tarihsel anlayışlarında etkili olmuş Reformasyon bu şekilde tanımlanmıştır. Reformasyon’un artık Almanya’da tarihsel kimliğin gelişimi için önemini büyük ölçüde kaybettiği doğru olsa da, mevcut anlayışa etkisi hâlâ geçerlidir. Reformasyon’un 19. yüzyıl ortalarından itibaren Alman Protestanları için anlamına bakıldığında, böyle bir ilişkilendirme gayet doğaldır. Günümüzün şansı daha çok, Reformasyon hakkındaki yorum karmaşasından kurtulmak, dikkat çekici bilgiler içeren görüşleri gözden geçirmek ve böylece tarihi kimlik örneklendirmelerinin devam ettirilmesine katkıda bulunabilmektir. Çünkü geçmiş, açıkça tanımlanabilen bir katı ve değişmez unsurlar bütünü değildir. Geçmiş daha çok, önceki kuşaklara dair anıların yeniden oluşturulması ve sonraki kuşakların katkısıyla yeniden tanımlanmasıdır. Her yeni dönem, kendine göre yeni bir tarih yazabilir; ya da ABD’li bir tarihçinin yakın bir zamanda ifade ettiği gibi, “Günümüz, geçmişi değiştirmektedir.” (Brady, *Gott*, s.11)

Bu bakış açısıyla Reformasyon’un tanımını yapmak, birleşen Alman ulusu gibi belirgin düzeyde sekülerleşmiş bir toplum için yeniden önem kazanabilir. Bu birleşmiş Alman toplumunda, Hristiyan mezheplerinin ağırlığı artmak yerine azalmıştır. 1989 yılına dek Doğu ve Batı Almanya’nın iki farklı tarih kültüründe ortak geçmişin birbirine tamamen zıt yorumlanma biçimleri, Reformasyon için de geçerlidir. Bu küçük kitabın amacı da Reformasyon’un bir özetini sunarak onu kırk yıl boyunca birbirine zıt gelişen Alman tarih yazımının kısıtlarından kurtarmak, yakın dönemdeki verimli çalışmalarla Reformasyon olgusunun yeniden tanımlanmaya ve yorumlanmaya başlanmasının mümkün olduğunu göstermektir.

Bu inceleme, Erken Modern Çağ (Yeni Çağ) tarihinde din ve toplum, devlet ve Kilise ilişkisi gibi temel kavramlara baş-

vurmayı gerektirmektedir. Reformasyon öncesi Avrupa için Hristiyanlığın birliği, çok önemli bir husustu. Reformasyon öncesi Hristiyanlıkta Kilise ve dünya, din ve siyaset birbirlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Bu bileşimin uğursuz etkileri, bilindiği gibi Reformasyon hareketleri için çatışmanın merkez noktası olacaktı. Orta Çağ'ın son döneminde bu kuşumlar arasında bulunan sıkı ilişki, Yeni Çağ'da birçok farklı mezhep kültürünün gelişmesiyle birlikte kesinlikle sona ermemiş, daha çok karşılıklı birbirini dışlayıp haklılık iddiasında bulunularak çatışmanın şiddetlenmesine neden olmuştur. Tarihçiler için bu vakıa büyük önem arz etmektedir. Ama burada Reformasyon'un, 19. yüzyıldaki ve 20. yüzyılın başlarındaki Protestan mezhep bilinciyle yazan tarihçilerin sürekli vurguladığı gibi bireyi devre dışı bırakan politikanın ve dinin ortadan kaldırılmasının başlangıcına işaret etmediği çok açıktır. Bireyin Hristiyan bir topluma katılması ve böylece hayatın dinselleşmesi ölçüsünde denetimin artarak din ve toplumun bütünleşmesi, hiç kuşkusuz sınırlı alanda ve rekabetçi bir etkiyle de olsa, artmıştır.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başındaki bu ulusalcı Protestan bakışı düzelten görüş, Erken Modern Çağ'da dinin herhangi bir şekilde tanımlanabilir bir "kültür" kalıntısının parçası olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Din daha ziyade "yalnızlık ve inziva" olduğu kadar "toplum ve cemiyyet" anlamına gelir (Lutz, *Einheit*, s.25). Viyanalı Tarihçi Heinrich Lutz (1922-1986) isabetli bir tespitle şunu yazmıştır: "Bir Hristiyan birliği çağında kilisenin reformu için yapılan her türlü uğraşı, bir bütün olarak doğrudan doğruya toplumu etkilemelidir." (a.g.e.) Bununla açıkça şu kast edilmektedir: Almanya'da Reformasyon'un bir tanımı da, tek bir etmenin belirleyiciliği olmaksızın dünyevi ve dini sebeplerin mütemadiyen karşılıklı ilişkisidir. Yeni çalışmalar izlenerek şöyle bir noktadan hareket edilebilir: Reformasyon çağı için de çağdaş "kültür" birliği, bir taraftan düşünce biçimleri, anlamlandırma, değerlerin bütünü, diğer taraftan bunların sonucunda ortaya çıkan sosyal, siyasi ve ekonomik davranış biçimleri olarak mevcuttur (Oexle, *Kultur*, S.119). Bu, Marksist bir tarih yorumunun açık şekilde reddedilmesidir ve aynı zamanda 1920'li yılların Almanya'sında güçlü bir geleceğe sahip tarih çalışmalarının sağlamlığı üzerine yeniden düşünmek için bir referanstır.



Elektör Prens I. Johanın Fredrick, Luther, Spalatin ve Melanchthon'la birlikte. Lucas Crach'ın resmi, tahmini 1530 yılı. -ABD, Ohio eyaletinde Toledo şehri, Sanat Müzesi, Edward Drummond Libbey'in bağışı.

Giriş mahiyetindeki bu görüşler Reformasyon üzerinde düşünmenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bakış açısının merkezinde, bir tarafta tarihi bir çalışmanın temel yöntem sorunları, diğer tarafta tarih yazımının önemi bulunur. Bu görüş aşağıdaki açıklamaları takip etmektedir. Anlatımların bulunduğu bu kısma Reformasyon'un farklı yorum örneklerine ayrılmış bir bölüm eklenmiştir. Bu bölümde Berlin'li tarihçi Leopold von Ranke'nin (1795-1886) görüşleri üzerinden Reformasyon'un çığır açıcı bir tanımı yapılarak, "ulusun bölünmesinin kaynağı" denmiştir. Her

iki alanın (Reformasyon ve tarih) sıkı ilişkisini bilmenin önemi de açıkça vurgulanmalıdır. Bilimsel bir çalışma, analitik bir ayrıma ihtiyaç duyar; bu durum tarih bilimi için de geçerlidir.

Reformasyon tarihine -ilahiyatçı perspektifinden değil, tarihçi perspektifinden- ana hatlarıyla bakılacak bu giriş metninin özelliği, Avrupa'nın Almanca konuşulan bölgelerinde yaşanan ve 1555 yılındaki Augsburg Din Barışı'yla son bulan gelişmelerle sınırlandırılmış olmasıdır. 16. yüzyılın ilk yarısındaki tarihi olayların birbiriyle bölgelerüstü ilişkisi tartışmasız ne kadar sıkı ise, Wittenberg'in göz kamaştırıcı teolojik tezlerinin yayımlanmasının öncü ve çıkır açıcı bir etkisi olduğu da o kadar açıktır. Zürih'li Reformcu Huldrych Zwingli (1484-1531) aracılığıyla bu reformların geliştirilmesi ve İsviçre Kantonluğu'nun otonom hale gelmesi aslında o asrın başında gerçekleşmişse de, Erken Modern Çağ'daki *Ancien Regime*'in¹ siyasi olayları içinde yer almaktadır.

¹ Eserde sıklıkla geçen bu "Eski Düzen" kavramıyla, 800 yılında Büyük Karl tarafından kurulan ve 1806 yılında Almanya'nın Fransa'ya yenilmesiyle yıkılan Kut-sal Roma-Germen İmparatorluğu kastedilmektedir. (ç.n.)

II. SÜREKLİLİK VE DEVRİM: SİYASET VE REFORMASYON ARİFESİNDE SOSYAL DÜZEN

Tarihi değişimin büyük akımlarına katılmış olmaları vurgulandığı zaman, tarihi şahsiyetler özelliklerinden hiçbir şey kaybetmezler. Martin Luther (1483-1546) için de bu geçerlidir. Leopold von Ranke'den itibaren 19. yüzyılın Protestan tarihi yazımı, Wittenberg'li Reformcu Luther'in dönüm noktası niteliğindeki önemini fazlasıyla vurgulmamış olsa da, yeni araştırmaların sonuçları da dikkate değerdir: Luther'in reform girişimleri ve mücadelesi hiç de iddia edildiği gibi yeni bir çaba değildi. Bu yargı, Kilise eleştirisinin uzun tarihi ve Orta Çağ'ın son dönemlerinden beri devam eden Kilise reformu çalışmalarıyla da örtüşür.

14. ve 15. yüzyılın hizipleşmeler ve ruhani meclis hareketleri şeklindeki ortaya çıkan geniş kapsamlı krizleri, zahirin aşmış görünüyordu. Dönemin pek çok reform hareketi -özellikle tarikatlar ve ihtida çalışmalarındaki daha eski girişimler (*devotio moderna*) ve hümanist düşünce doğrultusunda şekillenmiş daha yeni reform girişimleri (*eruditio christiana*)-, kiliseyle uyumluydu. Bu çaba ve çalışmalarda, Kilise'nin "arınması" ve kiliselerin başlangıçtaki biçimlerine dönüşü amaçlanıyordu. Haklı olarak bu durum, araştırmalarda "yenileşmenin evrimci yolu" olarak tarif edilmiştir (Lutz, Einheit, s.96). Özellikle Göttingen'li Din Tarihçisi Bernd Möller'in bıkıp usanmadan işaret ettiği gibi tam da Reformasyon'un arifesinde, Almanya'daki inananlar (Hristiyanlar) arasında dindarlığın en yüksek seviyeye ulaştığını (Möller, *Zeitalter*, S.38) hesaba katarsak, şu soru daha çarpıcı bir hal alır: Augustinyen tarikatı keşişi ve Wittenbergli ilahiyat profesörü Luther'in tezlerinin yayımlanması, neden "tüm dünyayı harekete geçiren" bir olay haline gelmiştir? Neden bu reform hareketleri tam olarak Almanya'da (çağdaşları tarafından *Ancien Regime* olarak ifade edilmiştir) ve tam da bu zamanda çok büyük bir etki göstermiştir?

1. Hümanizm, İmparatorluk ve Kilise Bünyesindeki Reformlar

Bu Şekilde Reformasyon arifesinde *Ancien Regime*'deki siyasi ve hukuki, aynı zamanda kilise ve din ile ilgili soruları ortaya koymuŐ olduğ. Almanya'nın Geç Orta Çağ toplumunda, Avrupa'nın her yerinde 15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçiŐte fark edilen gerilimler, çelişki ve çatışmalar geniş bir alana yayılmıŐtı ve bu gerilimi boŐaltmak için kendine bir yer arıyordu. Ayrıca *Ancien Regime*'in kaderi, o yıllarda ulusal toplumların kalkındığı Batı Avrupa ülkelerinden daha yoğun bir Şekilde, Papalığın kaderiyle ortaktı. Hem artık dindarların sayısını artırmak ve Kilise'nin geliŐimini desteklemek için Kilise kurumunu yenilemenin, arındırmanın meşru ve Hristiyanların yerine getirmesi gereken bir görev olduğu görüşü geniş ölçüde yayılmıŐtı. İŞte bu da hümanist bir reform hareketinin belirgin özelliğiydi. En başta Kilise ve dini kurumların reformu kastedilse de, reformların amacının dünyaya etki etmek, dünyayı değiştirmek olduğunu hümanistler de, özellikle Reformcuların arasındaki kişiler de biliyordu.

Hümanizm, İtalyan Rönesansı'nın etkisi altında Klasik Antik Çağ kültürünün yeniden canlandırıldığı, bu sırada Almanya'daki antik dönemin ve geleneklerinin araŐtırılmasını da sağlayan ve içinde ilk "ulusal kimlik" yaklaŐımlarını barındıran bir eğitim atılımıydı. Elitlerin eğitim odaklı ve çok etkin bir hareketi olarak hümanizm, "laik bağımsızlığın ve üstünlüğün bilinciyle" (Mller, *Zeitalter*, s.43) etkili olmuş ve Kilise reform hareketlerine tesir etmiştir. Reform hareketinin en tanınmış temsilcilerinden Rotterdam'lı Erasmus'un (1466/69-1536) Şahsında temel dini eleştiriler, hümanist eğitim reformlarıyla tam örtüŐmüŐtür. Skolastik düŐüncenin akademik öğretisiyle çatışma halinde olan hümanist bir teoloji uzun sreden beri mevcuttu. Bu hümanist teolojinin kendisine has bir yapısı vardı ve "bireyin Hristiyanlığa uygun bir hayat yaşama sorunu ve Hristiyanlığın ahlak öğretisini ciddiye almak, bu seçkinler hareketinin gücünü oluşturan en önemli temellerdi. (Mller, *Zeitalter*, S.44/45). Bu elitlerin hareketi, bu yüzden özellikle akademi ile edebiyat çevrelerinde ve eğitime ilgili Şehirli vatandaşlar arasında büyük rağbet gördü.

Bu doğrultuda etkili olan hümanizm, çağdaşlarının Kili-se eleştirilerine onay verdi. Bu sadece elitlere özgü bir olgu ve hareket de değildi. Dönemin koyu dindarlığı, bir taraf-tan kiliselerdeki önemli din görevlilerine, diğer taraftan bir kurum olarak Kilise'ye ulaşmanın imkânsız olduğu düşün-cesini güçlendirmişti. Burada Kilise eleştirisinde yeni bir boyut ortaya çıkmıştır: Bu eleştiriler, Orta Çağ'daki Kilise reformları için yapılan çağrılardan farklı olarak, öncelikle bizzat Kiliseye, özellikle de Papalığa yöneldi. Sistemin ba-şındaki kişiye ve diğer fertlere yönelik bir reform çağrısı gel-mesi çok dikkat çekiciydi. İkinci olarak, reform talepleri için yeni bir sosyal altyapı oluşmuştu: Orta Çağ'daki gibi artık yenilik çağrıları sadece Kilisenin adamlarından gelmiyordu. Bu çağrışı yapanlar, yukarıda değinilen kültürlü seçkinlerin fazla dini bilgisi olmayan kesimleri, şehirlerin ileri gelenleri, taşradaki yöneticiler ve hükümdarlardı.

Papazlık müessesesindeki memnuniyetsizlik ve olum-suzluklar iyice ayyuka çıkmıştı. İhtiyaçları karşılayan ku-rumlar olarak dini müesseselerin amacının dışında kulla-nılması derin hoşnutsuzluk yaratmıştı. Çünkü böylece bu müesseselerin din hizmetleri ve papazlık görevleri geri pla-na düşmüştü. Aynı zamanda, temelde "aristokrasi kilisesi" olarak kurulmuş eski kiliselerin sosyal problemleri ortaya çıkmıştı: Ruhban sınıfının üst tabakası genellikle aristokra-sinin üst tabakasından geliyordu, buna karşın diğer bütün din adamları, toplumun daha aşağıdaki sınıflarından olu-şuyordu. Yani her ne kadar, bugün bile bahsi geçtiği gibi "ruhban eğitiminin müthiş potansiyelinin göstergesi" ola-rak din adamlarının büyük bir kısmı çiftçi çocuklarından oluşmuyorsa da, genelde şehirli vatandaşlardan ve köylü halktan oluşuyordu. Ruhban sınıfının üst ve alt kesimleri arasındaki mesafenin sosyal boyutu da vardı. Bu şartlarla ilişkili olarak, bu kesimler arasındaki ekonomik farklılıklar da kalıcı hale geldi. Yüksek mevkideki din adamları Kilise-nin gelirlerinden yeterli miktarda pay alırken, alt mevkideki din adamları (hem laik din adamları hem de tarikat men-supları; burada her iki grup da kendi cemaatlerinde dini görevlerinin idrakindeydiler) yeterli ekonomik güvenceden yoksundular. Öyle ki, 16. yüzyılın başında bir duvarcı kal-fasının aldığı ücretin dörtte biriyle geçinmek zorunda olan

papaz yardımcıları vardı. Kilise gelirlerinin ruhban sınıfının üst tabakasından birinin hesabında toplanması uygulaması ve papazın belli bir görev yerinin olmaması, dini cemaatlerde bu sorunun etkisini iyice artırdı. Papazlık görevlerini ciddiye alan Kilise yöneticilerine yeterli ödeme yapılmadı (1500 yılında örneğin Aşağı Ren Bölgesi'nde bu durumdan papazların yarısı etkilenmiştir). Bunların istihdamında şahsi yetenek ya da mesleki yeterlilik ve liyakat, çok nadiren bir ölçüt olarak uygulanıyordu.

Ruhban sınıfının üst tabakası ile alt tabakası arasındaki fark, birçok piskoposun ve manastır görevlisinin *Ancien Regime'*de imparatorluk¹ prensi olarak sahip olduğu, yasal yönden ayrıcalıklı konum ve makamlar sebebiyle de mevcuttu. Dünyevi güç ve dini makam arasında bu şekilde kurulmuş bir ilişki, dini mertebe sahiplerinin hem yaşam tarzında hem de yönetim şeklinde dünyevileşmeyi hızlandırdı. Ekonomik nedenlerden dolayı bu dünyevileşme, ruhban sınıfının alt kesimi için ise bir problem haline geldi. Çünkü özellikle yeterli donanım ve birikime sahip olmayan ve ayrıca yeterli eğitimden yoksun taşra ruhban sınıfı, kiliseye bağış-vergi sistemi çerçevesinde bütün ücretleri kilisenin faaliyetleri için toplamaya, maişetine bir katkı olarak da örneğin lokantacılık ve diğer ticari işleri yürütmeye zorlanmışlardı. Nikâhsız birlikte yaşamının da çok yaygınlaştığını ilave edersek resim tamamlanmış olur: Dünyevileşme zorunluluğundan, ruhbanın sınıfının çok azı kaçabildi. Bu sınıftan olmayanların onlardan beklediği "örnek bir hayat sürme" hali tam tersine döndü. Ruhban sınıfından birçok yönetici ve görevli, böylece halkın gözünde inanırlığını yitirdi.

1880'li ve 1890'lı yıllarda imparatorluğun Kilise savaşları ortamında anlatıldığı gibi bu bilgilerden eski Kilisenin topyekün köhneleştiği sonucu çıkmaz. Katolik Kilisesi tarihçisi Johannes Janssen'in (1829-1891) aksi yöndeki anlatımları, o analizleri düzeltmek amacıyla bugünkü araştırmalar için hâlâ geçerli kabul edilen çok sayıda belge toplamıştır. Weimar Cumhuriyeti'nin Reformasyon tarihçisi Paul Joachimsen (1867-1930) haklı olarak buna işaret eder. Anlatılan bu kadar olumsuzluklara rağmen hiç bozulmamış manastırlar

1 Eserde sıkça geçen "imparatorluk" ifadesiyle, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu (800-1806) kastedilmektedir. (e.n.)

da vardı. Sorumluluk bilincine sahip papazlar ve piskoposlar dini görevlerini yerine getirmeye çalışıyorlardı. Sürekli şikâyet edilen din adamlarının yetersiz eğitim durumu da istisnasız bütün görevliler için geçerli değildi. Sözü edilen din adamlarının yüzde 30 ila yüzde 50'si üniversite eğitime sahipti, fakat bunların bir kısmı mezun olamamıştı. Anlatılan bu durumlar tamamen Katolik din adamlarıyla ilgiliydi. Genel bir aristokrasi eleştirisi ile ortaya çıkan, gerçek çözüm yolunu bulma isteği ise Franziskan Papaz Johannes Pauli'nin dini eserinde (1518-1519'da yayımlandı) görülmektedir: "Bir papaz vardı; bu papaz piskoposa şikâyet edildi. Şikâyetin konusu, papazın eğitimsiz olmasıydı. Piskopos ona bir elçi gönderdi ve elçi vasıtasıyla şunları ilettili: 'Papaz olduğunuzdan beri mesleğinizi ne kadar kötü icra ettiğiniz söyleniyor. Başka bir yere atanmanız gerekiyor.' Papaz, 'Seve seve efendim,' dedi. 'Bırakın ben piskopos olayım, siz ise papazlık görevini üstlenin.'" (Lutz, *Einheit*, s.103).

Kiliseyi eleştirenler arasındaki din adamı olan ve olmayan insanlar için şu durum kesindi: Almanya'daki şartların iyileştirilmesi, ancak öteden beri sürekli tartışılan *İmparatorluk Yasası Reformu* ile mümkündü. Fakat bu, o zamana dek bir türlü halledilememiş bir görevdi. İmparatorluk reformu ile Kilise reformu arasındaki sıkı ilişki, konsiller döneminde sonra tekrar güçlenen Papalığın isteksizliği veya beceriksizliğiyle bozulmuştur. Bu yüzden 1500 yılındaki çağdaşlar, en azından bir imparatorluk reformunun gerçekleşmesi için büyük ümit içindelerdi. Ve buna gerçekten de 15. yüzyılın sonunda, kısa süre içinde el atıldı. 1495 ve 1500 yıllarında Worms ve Augsburg meclis toplantılarında önemli kararlar alınmıştır. 1495 yılında Worms'ta genel bir barışın ilan edilmesiyle birlikte eski "savaş hakkı,"² genel zorunlu hukuk normları doğrultusunda ortadan kaldırıldı. Bu yeni uygulama, barışı fiili olarak koruyabilecek üst düzey yöneticilerin arzularına uygun düşmekteydi.

Artık içeride ve dışarıda barışa kavuşmayı umuyorlardı. Fakat yüzyıl dönümünde imparatorluğun açıkça görülen zafiyeti tehditkâr bir boyuttaydı: İçerideki hukuki güvensiz-

2 *Fehderecht*: Düşmanlık; aslında bireysel savaş. İlk defa Germenlerde uygulanan, birbirine düşman kabileler arasındaki çatışmalardır. Daha sonra bu uygulama yasal bir düzenleme ile meşru hale getirilmiştir. 1495 yılındaki "Ebedi Barış" anlaşmasıyla bu çatışmalar yasaklanmıştır. (ç.n.)

lik, dışarıdan Türk ordularının Avrupa içlerine ilerleyişinden doğan tehditle denk şiddeteydi. Bu tür tehlikeler karşısında, imparatorluk içinde küçümsenemeyecek bir siyasal güce sahip yerel yöneticiler, güç ve nüfuzlarını artırmak amacıyla kendi bölgesel hâkimiyetlerine yoğunlaşmaya çalıştılar. Bu yeni düzenle birlikte imparatorluğun gücü iyice arttı. İmparator ile soylu ve ruhban sınıflar arasında devam eden şiddetli iktidar çatışmasında (İmparatorluk Meclisi'nin Yapısı başlıklı tabloya bakınız) alışılmadık şekilde, gelecek vadeden bir uzlaşma sağlanabildi. Bunun, çağın politik güç ilişkilerine ve ihtiyaçlarına bir dereceye kadar uygun olduğu söylenebilir. (Rabe, *Jahrhundert*, s.114)

Merkezi karar organı olarak 1495-1500'den sonra İmparatorluk Meclisi *Reichstag*, imparatorluk bünyesinde en yüksek siyasi karar alma ve yasama organı olarak görev yaptı. Bu meclis, toprak sahibi yönetici temsilcilerinden oluşuyordu. İmparatorluk mülkü üzerinde nüfuz sahibi olanların temsiliyle oluşan bu yapıda, "bir nebze halk temsili" de bulunduğu inkâr edilemez. Karar merciinde en büyük organ olan imparatorluk temyiz mahkemesi yenilendi, Roma hukuku yavaş yavaş kararlarda önemli bir kaynak ve dayanak haline geldi. Yargıç olarak da genelde hukuk tahsili görmüş kişiler görev yapıyordu. İmparatorluk alayı ise reformun en zor olduğu kurumlarından biriydi. Büyük ölçüde hiyerarşik biçimde düzenlenmiş yönetim kademesi sürekli toplantılar yapmalı ve imparator karşısında da daima bağımsız olmalıydı. Böylece hedef ve amaçları çok zor uyuşabilen, siyasi otorite sahibi iki ayrı görüş, gerilimli bir atmosferde sürekli karşı karşıya geliyordu: "Krallık yönetimince belirlenmiş temsilciler ve tüccar-zanaatkâr kesiminden temsilciler."³ Bir tarafı İmparator I. Maximilian (1459-1519), diğer tarafı elektör [seçmen] prenslerin başkanı olarak Mainzlü Elektör Prens Berthold von Henneberg (1491/92-1504) temsil ediyordu. İmparatorun bu kurumu, imparatorluğun başı olarak kendi yetkilerini kısıtlamaya dönük, yersiz bir girişim olarak görmesine karşın, "Bu kurulda sınıfların ortaklığı anlamında belirlenmiş ve özellikle iç politika, hukuk ve barış konularına odaklanmış bir devlet kurumu söz konusuydu."⁴ 15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçiş dönemindeki siyasi kültür için,

3 Lutz, *Einheit*, s.123

4 a. g. e.

Mainzli elektör prensin başlattığı reform çalışmalarıyla kendisini “iyi geleneklerin koruyucusu” olarak görmesi, bu iyi gelenekler içinde din, hukuk, siyaset ve ahlak değerlerinin birbirleriyle sıkı ilişki içinde olması ve ortak kıstasların, imparatorluğun genel kıstasları olarak sunulması dikkat çekici bir husustur. Bu düşünceye göre dünyevi otoritenin güçlendirilmesi, imparatorluk yönetiminin güçlendirilmesiyle aynı anlama gelmiyordu; fakat ülkedeki iç huzur yönünden yaşanan olumsuzlukları bertaraf etmek için, dünyevi otoritenin kilisenin çıkarlarına müdahale etmesi zorunluydu. Burada Papa ve Roma eleştirisinin, çok büyük ölçüde vergi gelirlerinden pay almak için eski kilise ile devlet yöneticileri arasındaki dikkat çeken rekabetle ilişkili olarak ortaya çıktığı açıkça görülmektedir. Hatta Elektör Prens Berthold von Henneberg, “Yukarı Ren Bölgesi İhtilalcisi” olarak tanınan ve üzerinde çok araştırma yapılan anonim eserin meçhul yazarına 1495 yılındaki Worms meclis toplantısında pek tahammül göstermek istemese de, bu eserde dönemin çağdaşlarının elektör prens tarafından da desteklenen talepleri kendini göstermiştir: “Hristiyanca” bir hayat sürdürme ölçütlerine geri dönüş sayesinde toplumdaki ve kilisedeki sorunların ortadan kaldırılması.

İmparatorluk reformuyla ilgili beklentilerin sadece yarısı gerçekleşmiş; imparatorluk yönetimi, amaçladığı gücü birleştirmeyi başaramamıştır. İmparator Maximilian için canlandırılan ya da yeni oluşturulan imparatorluk aygıtlarını kullanmak mümkün olsa da bu güçler iki sene sonra tekrar dağıldı. Bölgesel yöneticilerin çıkarları, imparatorun kendilerini atlayıp bir üst makamdan yönetmesi düşüncesini reddedererek, Mainz’lı elektör prensin düşüncesi için gereken soylular arası dayanışmayı ortadan kaldırdı.

Burada da görüldüğü gibi, eski araştırmalarda imparatorluk yönetimine yeni araştırmalardaki gibi olumlu bakılmamıştır. 19. yüzyılın “milli birlikçi” bakış açısının açıkça tespit ettiği üzere halen bölgesel idari yapının yerleşik olması, o dönemde imparatorluğun amaçlarında başarısız olduğu anlamı taşır. Bu durum her ne kadar bugün tartışılmasa da, alışılandan daha farklı bir değerlendirme söz konusudur: Kilisenin ve imparatorluğun reform çalışmalarında bu durum, sona ermekte olan Alman Orta Çağ’ı ve keza yeni

başlayan Erken Modern Çağ'da, monarşik yapıya dayalı bir imparatorluk gücü ile farklı sınıf ve unsurlardan oluşan bir imparatorluk yapılanması arasındaki mücadelede ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden imparatorluk reformunun, diğer sınıfların bakış açısına göre mevcut yasal siyasi düzeni koruyan unsurlara odaklandığı görülür. Onlar için devletin unsurlarının birbirine yaklaşması önemli değildir. (Rabe, *Jahrhundert*, s.113) Bundan sonra Alman devletinin oluşum aşamasında bir "ikilik" görülmesi, Alman anayasal düzeninin temel bir özelliği olmuştur. Bu ikili yapının bir taraftan Reformasyon'u derinden etkilemesi, diğer taraftan da daha sonraki gelişim aşamasında Reformasyon'dan etkilenmesi, Almanya'da Reformasyon'un belirleyici özelliği olmuştur.

2. Sınıfsal Düzen ve Sosyal Değişimler

Toplumlar sürekli değişim halindedir. Herkesçe bilinen bu gerçek, 1500 yılında başlayan Modern Çağ'ın, çağdaş sosyal düzenlere kıyasla ekseri "sınıfsal toplum" olarak ifade edilen aşırı statik toplum yapısı için bile geçerlidir. Bitmekte olan 15. yüzyılın (yaklaşık 1470 yılından itibaren ekonomik faaliyetlerin ilerlediği bir dönem görülmüştür) "yeni dinamizm"inin (Moraw, *Verfassung*, s.389) özellikle eski imparatorluğun güney bölgelerindeki köylüler arasında sosyal huzursuzluklar doğuran bazı toplumsal bedelleri oldu. Köylülerin hedefleri aslında kesinlikle bu köklü değişikliklerle örtüşmüyordu. Burada da (daha önceden imparatorluk reformu için de anlatıldığı gibi) geleneksel şartların yeniden tesis edilmesi söz konusuydu (Rabe, *Jahrhundert*, s.197). Verilen mücadele "eski nizam" uğruna yaşanan bir çekişme olarak görülüyordu.

Geç Orta Çağ köylülerini inceleyerek 1431-32 yılından (Worms bölgesindeki çatışmalar) 1525 yılına kadar devam eden köylü savaşlarını tespit etmemiz, 1500 yılında da geniş kapsamlı ve benzer bir krizin söz konusu olduğu anlamına gelmez. Erken Modern Çağ toplumundaki iletişim yapıları da buna uygun değildi. Bizim yorumumuza göre, Reformasyon'un sosyal etkisi de net bir şekilde ani ve temelden değiş-tirici bir nitelik taşımıyordu. Sınıf sistemine dayalı toplumun neden olduğu değişiklikler çok uzun vadede belirecekti.

Sona eren 15. yüzyıl ve yeni başlayan 16. yüzyıldaki toplumun sınıfsal yapısı çok katmanlıydı. Köylü, şehirli ve aristokrasi arasındaki fark zaten bilinen bir şeydir. Fakat bu üç zümrede kendi içlerinde dünyevi ve ruhban sınıf olmak üzere bir kez daha ayrılıyorlar ve bu şekilde birbirleriyle karşı karşıya geliyorlardı. Din adamları, yani ruhban sınıfı birinci sınıf, aristokrasi ikinci sınıf, şehirliler de üçüncü sınıf kabul ediliyordu (bazen de köylüler ve çiftçiler dördüncü sınıf sayılır). Bütün sınıflar tarafından kabul edilen bu düzenin meşruiyeti, sınıfsal yapının belirli ve birbirinden farklı işlevleri yerine getirmeye uygun olduğu düşüncesinden kaynaklanıyordu. Bu yüzden her sınıf vazgeçilmez kabul ediliyor ancak eşit seviyede oldukları iddia edilmiyordu. Aristokrasiye özel bir paye ve imtiyaz verilmesi ise genel olarak kabul gören bir durumdu.

Oysa gerçekler çoğu zaman bu üçlü yapıdan daha farklı olabiliyordu. Bu hal, en belirgin şekilde sınıflar arasındaki hukuki ayırmadan anlaşılabilir: Şehirliler için şehirli hukuku, köylüler için köylü hukuku düzenlenirken, aristokratlar da sadece aristokrasi için düzenlenen mahkemeye çıkarılıyor, din adamları ise dinsel hukuk kurallarına göre yargılanıyordu. Şehirlilerin, kendi duvarları arasında oturan ruhban sınıfına tanınmış özel hakları ortadan kaldırma girişimleri, sınıfsal zümreler arasındaki ayırımın burada çok keskin olmadığını göstermektedir. Doğumlarına göre sınıfsal aidiyetleri, yüzyıl dönümünde mutlak bir sosyal hareketlilikten bahsedecek kadar görecelilik ve değişkenlik göstermektedir (Mesela şehirli yüksek memurların aristokrat sınıfına yükseilmesi gibi).

15. yüzyılın sonunda aristokrasi, siyasi ve sosyal yapı değişiklikleri kendisinin pozisyonunu tehdit etmeye başladığı için kendi sınıfının dışı kapalı ayrıcalığını tekrar vurgulamaya başladı. Bu durum her şeyden önce (özellikle hukuk tahsili yapan) şehirli entelektüel kesimin ülke yönetimine girmesiyle ve barışı sağlamak için askeri gruplarda görevlendirilmeye başlanmasıyla gerçekleşti. Burjuva tarzı işlerle uğraşmaları toplumdaki konumlarına uygun görülmediği için, aristokrasinin anlam kaybı giderek arttı ve bu sınıf, çağdaşlarının gözünde artık zamana uygun görülmeyen geleneksel erdemlere daha da çok sahip çıktı. Götz

von Berlichingen (1480-1562) olayı da bu konuda ilginç bir örnektir: Şövalyelik idealleri ile sosyal gerçeklik arasındaki çelişki, von Berlichingen'i savaşa sürüklemiş ve bu girişimi ona ekonomik hareket serbestliği tanısa da, onu aristokrasinin itibarına tümenden zarar veren bir "eşkiya şövalye" haline getirmiştir. Bir şövalye birliği (İmparatorluk Şövalyeleri) oluşturarak ortak amaç için bir araya gelen toplulukların siyasi güç elde etme girişimleri, uzun vadede başarısızlığa mahkûm olmuştur.

Aristokrasinin 1500 yılındaki konumu, bir taraftan mevki kaybı, diğer taraftan ekonomik bir değişim getirmiştir. Geç Orta Çağ'daki tarım krizi nedeniyle büyük feodal derebeylerinin yapısal durumunun değişmesi, hem aristokratların hem de köylülerin yaşam biçimini aynı derecede etkilemiştir. Bu dönemde taşra aristokrasisinin hayat standardı şehirli vatandaşın hayat standardının altındaydı. Zira hububat fiyatlarının düşmesi ve çok sayıda çiftliğin işlevini yitirerek terk edilmesi, ciddi manada gelir kaybına yol açmıştı. Yukarıda zikredildiği gibi 1470 yılında tarım tekrar canlandırılrsa da aristokrasi için endişeli durum devam ediyordu çünkü çiftliklerin eski haline getirilmesi için zamana ihtiyaç vardı. Sonuç olarak köylüler de Geç Orta Çağ'ın ekonomik durgunluk döneminde kendilerinden önceki köylülere verilen vergi indiriminin geri alınmasını kabul etmedi: Toprak sahibi taşra aristokratlarının ekonomik açıdan zor duruma düşmesi sosyal gerilimlere sebep oluyordu. Köylerdeki ve feodal lordların topraklarındaki huzur ve barış, 15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçiş döneminde tehdit altına girdi.

Bu zaman diliminde Alman topraklarının doğusu ile batısı arasındaki fark iyice belirgin hale gelmiştir: Tarım yasasının gelişiminde farklı yollar denenmiş, yeni yüzyılla birlikte etkisini aristokrasiye yansıtarak tarım yapılanması, bu sınıfı daha büyük tarım bölgelerini kendi arazilerine katarak işleme yoluna sevk etmiştir. Bu uygulamanın da köylü halk için çalışma koşullarının tekrar kötüleşmesi ve toprağa bağlı serflik⁵ düzeninin yayılmasını içeren olumsuz sonuç ve etkileri olmuştur. Serfler çalıştıkları çiftliklerin temel donanımı ve eşyası gibiydiler; toprak sahipliği köylü sahipliğine de

5 Orta Çağ'da derebeylik düzeninde lordu adına toprağı işleyen, köylü ile köle arası bir sınıf. (e.n.)

dönüştü. Her ne kadar bu durum *Ancien Regime*'in ağırlıklı olarak güney bölgelerinde görülse de, köylülerin genel bir hoşnutsuzluğunun ortaya çıkması şaşılacak bir durum değildir. Orta Çağ'ın son döneminde çıkan çok sayıda köylü isyanı, Reformasyon'dan önceki on yılların birikmiş, vahim sorunlarının bir kanıtıdır. Burada köylülerin memnuniyetsizlikleri, vergi vermemekle ilgili davalardan, şiddetli isyanlara varıncaya kadar çok farklı şekillerde görülebilmektedir. Sadece rakamsal açıdan bile bu itaatsizlik ve karışıklıkların arttığı ortadadır: 1450 yılına kadar 14 olay kaydedilirken, 1500 yılına kadar bunlara 26 iç karışıklık vakası daha eklenmiştir. Bu huzursuzlukların bağlamı, o dönemin çağdaşlarıncaya anlaşılamamıştır. Bu yüzden de "köylü savaşlarının uzun döneme yayılmış, somut bir 'gelişim süreci' olduğu şüphelidir," (Morav, *Verfassung*, s.401).

Peki "Reformasyon arifesinde" şehirler ne durumdaydı? Elbette 1500 yılında şehirlerin taşra ile farkı, bir asır sonraki kadar büyük değildi ancak o dönemde yaşayanlar tarafından kentlilerin, köylülerin ve aristokrasinin yaşam biçimleri birbirlerinden çok farklı algılanmıştır. Bu fark en belirgin şekliyle şehir surlarının ve şehir yasasının varlığıyla kendini göstermiştir: Şehir surları, kendini taşradan ayırmanın ya da savunmanın bir işareti; şehir yasası ise şehirli vatandaşların özel siyasi konumlarının bir işareti olarak kabul edilebilir. Birey, şehir için elinden gelenin en iyisini yapmaya yemin ederek şehirli vatandaş oluyordu. Bundan sonra şehir yasası bu şehirli vatandaşa, taşradakinden farklı olarak müşterek yönetime yüksek oranda katılım hakkı veriyordu (Rabe, *Jahrhundert*, s.86). Fakat budurum dapratikte, aşırı yetkili yönetime, şehirlilerin "katılım hakkına" koşut düzeyde biretke yaratmıyordu. 15. yüzyılın sonlarında şehir yönetimleri; vatandaşları tebaa, kendilerini de onların amiri olarak görüyorlardı. Özellikle imparatorluk şehirlerinde⁶ çok gelişmiş durumdaki şehirli vatandaşlık anlayışı ise bu tür yaklaşımları kabul etmiyordu (Bu gelişimde ekonomik güç ve meclis toplantılarının siyasi işlevi önemli bir rol oynuyordu): En son 14. ve 15. yüzyılın lonca savaşlarıyla

6 İmparatorluk şehirleri, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nu oluşturan çok sayıda devletçinin her birinin başındaki prensler, dükler ya da kontlar tarafından değil, doğrudan imparatorluğa bağlı olarak fakat kısmi özerk biçimde, imparatorluk meclisinde temsil edilerek yönetilen şehirlerdir. (e.n.)

birlikte esnaf ve sanatkâr unsurların şehir yönetimine katılımı gerçekleşmişti. Yöneten ile yönetilen arasında karşılıklı destek ilkesi, modern dönem öncesinin temel ilkelerinden gelmekteydi. Buna göre şehirler “uzlaş toplumları”ydı. Eşit haklara sahip kesimler arasındaki ortaklığa dayalı uzlaşma, siyasal düzenin kalıcılığının yasal temeliydi.

Elbette tarihçiler bu idealin gerçeklerle örtüşmediğini bilir. Şehir halkı içinde de çok ciddi sosyal farklılıklar mevcuttu. Fakat tam burada, birbirleriyle uyuşamayan tarafların, 1500 yılında güçlenip gelişen şehirlerde kooperatif ortaklık olarak tanımlanan uzlaşma ilkelerine başvurarak çatışılan noktaları çözebilmeleri, dikkate değer bir husustur. Anlaşıldığı üzere bu bilinç, şehirli vatandaşlarda hâlâ mevcuttu ve anlaşmazlıkları çözmeye yarayan bir unsur olarak iş görüyordu. Bu nedenle şehirlerde ortaya çıkan uzlaşmazlıklar, kurulu düzenin ortadan kaldırılmaya başlandığını göstermez. Mevcut şartlar dahilinde gücün, temel ilkelere uygun biçimde yeniden dağıtılması gerekiyordu. Değişiklik, iyi düzenlenmiş yerleşik geleneklerin baştan tesis edilmesi şeklinde anlaşılabilir: Bu, başka birçok yerde Geç Orta Çağ’ın tipik özelliği olarak karşımıza çıkan ve yeni başlayan 16. yüzyılın da özelliği olarak ifade edebileceğimiz bir görüştür.

Şehirlerdeki huzursuzluk ve iç karışıklıklar, sona eren 15. yüzyılda ve yeni başlayan 16. yüzyılda tüm büyük yerleşimlerde, yani taşra şehirlerinde, imparatorluk şehirlerinde ve “yarı bağımsız” şehirlerde baş gösterdi (Lutz, Einheit, s.57-58). Augsburg ve Köln gibi büyük servetlerin ortaya çıktığı her yerde zengin ile fakir arasındaki uçurum iyice açılmış ve sosyal denge bozulmuştu. Fakat 1500 yılında esnaf ve zanaatkar kesimin gelirlerinin yeterli olduğu şehirlerde de sosyal çalkantılar olmuştur. Taşrada matbuat ve yayın sektörünün gelişmesi, şehirlerdeki zanaatkâr kesimi pek uzun süre dayanamayacağı bir rekabetin içine attı. 1501 ile 1503 yılları arasında Nürnberg’de kötü hasat sonucu tahıl fiyatlarının ani yükselişiyle başlayan ve üstesinden gelinemeyen ekonomik buhranda, bu sosyal zümreler yoksulluk düzeyinin altına düştü. Şehirlerde fakirlere yardım eden kuruluşlar böylece yüzyıl dönümünde, kendilerini kanıtlamaları gereken ciddi bir sınav verdiler. Sosyal yardım kurumlarına

birçok yerde yeni bir düzen getirildi. Nihayet yeni savunma yapılarını finanse etmek için bütün şehirlerde ortaya çıkan yüksek vergi yükleriyle sosyal gerilim iyice arttı. Ekonomik krizler ve vergilerin yükseltilmesi, birçok durumda şehirli vatandaşların çeşitli şekillerde tepki eylemlerinde bulunmaları için açık bir gerekçe oluşturunuyordu. Bu direnişler 1509 ila 1514 yılları arasında zirveye ulaşarak Elbe Nehri'nin batısındaki bütün imparatorluk topraklarını kapsar hale gelmiş ve böylece köylü eylemlerinin gerçekleştiği bölgelerin dışına taşmıştı. Halkın öfkesi bilhassa ağır vergi yüküne hiç katkıları olmayan ya da çok az katkıda bulunan ruhban sınıfı gibi kesimlere karşıydı.

III.YENİLEŞME OLARAK REFORMASYON: YENİLİKÇİ AÇILIMLARIN ÇERÇEVESİ

15. yüzyıldan 16. yüzyıla geçiş dönemindeki fikri, sosyal, siyasi ve dini tabloya bakıldığında zaman geçmiş kuşakların bir mezhebe göre belirlenmiş bakış açılarının, *Ancien Regime*'in değişim halinde bir toplum olmasına imkân tanıdığı net bir şekilde görülecektir. Yeni yüzyıl ile birlikte bu toplumda sorunlar çoğalıyordu ama çözüm için eski düzenin yeniden kurulması talepleri de artıyor, bu talepler köklü değişikliklere zemin hazırlıyordu. Dönemin insanların eski düzenden medet umması, her değişiklik talebinin ihtiyaç duyduğu yasal meşruiyet zeminini bulmak amacından kaynaklanır. Bu yüzden insanlar hiçbir şekilde devrim talep etmiyor, sorunları mevcut düzen içinde çözmek istiyorlardı. Dolayısıyla burada anlatılan ilişkilerin özelliklerinin, toplumun tümü için geçerli bir krize işaret edip etmediği tartışmalıdır. Birbirleriyle karşılıklı ilişki içinde olan, farklı zeminlerde çok sayıda problemin olması, hiç şüphesiz herkesi etkilemektedir. Fakat bu krizin, onlarca yıl önce görülen kriz belirtilerinden daha tehlikeli olup olmadığı belirsizdir. Bu krizler yumağını bir tek sebebe bağlamaya eğilimli olan ve böylece her münferit olay arasında aslında var olmayan bir nedensellik ilişkisi üretmeye çalışan yorumun yerine, pek çok farklı gelişmenin birbirine paralel ilerlediği vurgulanmalıdır. O günün şartlarında bozuk olan eski düzeni kurtarmaya ve yeniden kurmaya çalışarak değişim yapmaya çalışmak, olsa olsa 20. yüzyıl gözlüğünden geçmişe bakılırsa "gerici" bir yaklaşım sayılabilir. Dönemin çağdaşlarından Rotterdamlı Erasmus, durumu bu ifadeyle formüle etmektedir: "Yenileşme olarak Reformasyon."

1. "Luther ile Başladı"

Tarihte birtakım şahsiyetler vardır ki, büyük önemleri sebebiyle tarihçiler onları bir türlü doğru değerlendiremez. Mar-

tin Luther -en azından Alman tarihçiler için- bu sınıflandırmaya yaklaşılmaktadır. Çünkü hem kendisinin tarihsel etkisi anlaşılması zor bir yorumlar dizisidir, hem de Luther tarihsel olarak da çok değişik biçimlerde yargılamalara tekrar tekrar maruz kalmıştır. Burada son yıllarda, reformistlerin kendi dönemlerinde nasıl sınıflandırıldıkları sorusu ön plana çıkmaktadır: “O bir Orta Çağ insanı mıydı, yoksa Erken Modern birey mi?” (Schilling, *Aufbruch*, s.86) Bu sorunun zamana ne kadar bağlı olduğu, sona eren Orta Çağ ile yeni başlayan Modern Çağ arasındaki bağlantının temelinde açığa çıkmaktadır. Bugün burada “ya öyle ya böyle” demenin yerini “hem öyle hem böyle” ifadesi almalıdır. Çağları birbirinden ayıran sınırlar yeniden düşünülmelidir.

Luther’in yaşantısı, “iki dünya arasındaki seyyahın” biyografisidir: 1517 yılında akademik hayata önemli bir adım atana kadar, sağlam inanç için mücadele eden genç bir rahip ve kuvvetli dinsel duyarlılığıyla çağdaşlarının derin dindarlığını temsil eden, bağlı olduğu kilisenin sadık bir evladı olarak görev yapmıştır. 10 Kasım 1483 tarihli Aziz Martin Günü’nde Thüringen’deki¹ Eisleben’de Hans Luder’in (soyadının değişmesini Luther bizzat kendisi istemiştir) ve Margaretha Lindemann’ın ikinci oğlu olarak dünyaya geldi. Daha sonra bizzat kendisi tarafından özellikle vurgulanan köylü menşei, onun kendi üslubunu yansıtır. Luther’in babası da bir köylü çocuğuydu fakat o günün şartlarında cazip işler olan madencilik ve çelik sektörüne girip burada yükselmesiyle iyi bir refah seviyesine ulaşmıştı. Luther’in annesi de muhtemelen Eisenach’taki saygın bir şehirli aileden geliyordu. Bernd Möller’in de işaret ettiği gibi Reformasyon’un gelecekteki lider kadrosunun birçoğu, böyle sonradan yükselen ailelerden geliyordu. Muhtemelen bu yüzden de oğulları Martin için hukuk tahsili öngörülmüştü. Hukuk eğitimi almak, Erken Modern Çağ toplumunda sosyal açıdan yükselişi teminat altına almasa bile en azından kolaylaştıran bir yoldu. 1501 yılından itibaren Luther, Erfurt’ta üniversite tahsiline; alışlageldiği üzere ilk önce en alttan, felsefe fakültesinden başladı ve üniversite tahsilini 1505 yılında yüksek lisans derecesiyle tamamladı. Bu dönemde Erfurt’ta felsefi bir akım olan nominalizm² yaygındı (Ockham’lı Wil-

1 Bugün Almanya’nın iç ve doğu kesiminde bir federal eyalet. (e.n.)

2 Türkçede “adıcılık” denilen nominalizm, kavramları gerçek saymayıp birer addan ibaret bulan öğretilerdir. (ç.n.)

liam, yaklaşık 1285-1347). Felsefi araştırmalar için bu, daha sonraları genç yüksek lisans öğrencisi Luther'in de düşüncesini etkileyen, net bir dünya algısı sunuyordu: Luther'in ileride kendi ilahiyat öğretisinin temeli olacak "vahyin ve aklın birbirinden ayrıldığı" düşüncesi, bu nominalizm akımından doğmuştur. Kilise'nin her türlü öğretici otoritesine karşı mesafeli duruşu da Ockhamlı William'ın çalışmalarını araştırmasının bir sonucudur.

Babasının isteğine uyarak Mayıs 1505'te, Erfurt'ta hukuk öğrenimine başladı. Hemen birkaç hafta sonra aklındaki yaşam planında temel bir değişim oldu. Protestanların sosyal hayata katılmalarıyla ilgili bu değişiklik, kilisenin duvarına astığı 95 maddelik tez kadar önemlidir. Anne babasını ziyaretten dönüşte, 2 Temmuz 1505'te (Mansfeld'e bağlı) Stotternheim köyünün yakınlarında, açık alanda şiddetli bir fırtınaya yakalandı. Hemen yakınına düşen bir yıldırım onu öyle korkuttu ki, madencilerin koruyucu meleği Azize Anna'ya seslenerek ona şöyle yalvardı: "Azize Anna, bana yardım et, ben rahip olmak istiyorum." Luther'in biyografisini yazanların birleştiği nokta, bu duanın Luther'in hayatına beklenmedik bir şekilde girdiğidir. Bu daha çok, o dönemin sürekli kendi hayatının değerini sorgulayan dindarlığının bir ifadesiydi. Bu durum ile ilgili en son Kilise Tarihçisi Martin Brecht şu yargıya varmıştır: "O, uç bir durum yaşarken kendini adamaya karar verdi" (Luther, cilt I, s.57). 17 Temmuz'da Luther, Erfurt'ta çok katı kuralları olan ve Augustinusçu keşişlerinin olduğu Mendicant³ tarikatına girdi. Muhtemelen 1506 sonbaharında tarikattaki "olgunlaşma" sürecini tamamladı ve bunu 3 Nisan 1507'deki papazlık töreni takip etti. Hemen hiç ara vermeden yine Erfurt'ta ilahiyat öğrenimine başladı. Hızlı bir şekilde, beş yıl gibi kısa bir sürede, 1502 yılında kurulmuş Wittenberg Üniversitesinde ilahiyat doktorasını tamamladı. Aynı zamanda tarikatın başpapazlarından olan vaftiz babası Johann von Staupitz'in (1469(?)-1524) halefi olarak, 1546 yılındaki ölümüne dek devam ettireceği İncil ilahiyatı kürsüsünün başkanlığını devraldı ve bu akademik görevlerinin yanında, aynı zamanda Wittenberg Şehir Kilisesi'nde irşat ve vaaz görevine de baş-

3 Hristiyanlık bünyesinde Doğu'daki derviş ve abdal düşüncesine benzer, fakirane yaşamayı amaç edinmiş, çalışarak veya hediyelerle (dilenererek) kendini idame ettiren, Protestan mezhebi bünyesinde bir tarikat. (ç.n.)

ladı. Onun bu göreviyle ilgili olarak Katolik Kilisesi Tarihçisi Peter Mann (1923-1991), "örnek bir rahip" nitelemesinde bulunmuştur. Bu görevi vesilesiyle Luther, doğrudan kendi döneminin papazlıkla ilgili problemleriyle de yüzleşmiştir.

Bu yeni görevleri, Luther'i İncil ile ilgili metinlerle yoğun şekilde uğraşmaya yöneltti: Akademik bir öğretmen olarak düzenli konferanslar veriyordu. Bu konferansların daha sonraki yazılı belgeleri sayesinde, bu genç ilahiyat profesörünün mesleki gelişimi hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Onun bütün bu yazı ve dokümanları, o yıllarda geliştirmeye başladığı Kilise eleştirisi hakkında da genel bir izlenim vermektedir. Bir din adamı olarak Mendicant tarikatının katı kurallarına bağlıydı ancak hümanist düşünceli ve hümanist eğitimi almış diğer çağdaşlarına oranla Kilise'nin uygulamalarını daha yakından tanıma imkânı bulmuş ve bu uygulamalarda gördükleri üzerinden de kendi dönemini eleştirmişti. Luther bu yıllarda dini ve ilahi düşüncelerinde köklü değişiklikler yaşamıştır. Bu köklü değişiklikleri kendisi, ruhsal öğrenme ve deneyimleme sürecinde çektiği acılar olarak ifade etmiştir. "Dindarlığın" yerine geçen, bireyin kurtuluşu için ilahî lütfun "kadiri mutlak" güç olarak kesinliğini Luther daha sonra, "kulede yaşadıkları" diye anlatmıştır. Bu görüşünün kesin bir şekilde tarihini belirlemek mümkün değildir. Luther'in meşhur Roma mektupları konferanslarında öğrencilerine aktardığı, Havari Pavlus'un Romalılara yazdığı mektupların yorumlanmasıyla ilgili bilgileri 1515 ila 1518 yıllarında öğrenmiştir. Araştırmalarda ve aynı zamanda Protestan mezhebi geleneklerinde bu yorum ve tefsirler, *sola fide*⁴ ve *sola gratia*⁵ kavramlarıyla ifade edilmektedir. Roma mektuplarının en önemli kısmının (Römer 1, V.17) Luther tarafından yorumu epey ikna edicidir: "Çünkü Tanrı bizi kendi bilgeliğimiz ve adaletimizle değil, yabancı bir bilgelik ve adaletle kutsayacaktır. Öyle bir adalet ki, bizden kaynaklanmayan ve bizde gelişmeyen, bize başka bir yerden gelen bir adalet (...) Bu durumda, bütün bunların içinde sanki insan hiçbir şeye sahip değilmiş gibi alçak gönüllü davranmalı, kendini adil ve bilge saymak yerine Tanrı'nın merhamet ve rahmetini beklemelidir" (Lutz, *Einheit*, s.177).

4 Sadece inançla [gerekçelendirmek]. (ç.n.)

5 Sadece lütüf ve ihsanla [gerekçelendirmek]. (ç.n.)

Luther'in *sola* (*sola scriptura, sola gratia, sola fide*: sadece yazıyla, sadece lütuf ve ihsanla, sadece inançla) ilahiyat anlayışının, bu alanda ve kilise yaşamında çok yaygın eleştirel sonuçları olmuştur. Bu sonuçlar, kabul görmüş eserlerin öğretilerinin ve istendik yaşam tarzına dair rahiplerin verdiği öğütlerin reddedilmesi şeklindeydi; fakat bu ret aynı zamanda tövbelerin kutsanmasının; papazlığın ve kilisenin tüm dini ve yasal yapısının da reddedilmesi demektir. Heinrich Lut'un tatmin edici bir şekilde açıkladığı üzere, Romalılar mektubunun girişi "Hristiyan hayatının yenilenme programıdır" (*Einheit*, s.180). Hümanist ve iyimser bir görüntü çizmeden ve ağırlıklı olarak insanın günahlarla bağlantısını vurgulayan Luther, bunu papazlık hakkındaki düşünceleriyle birleştirdi ve çağdaşlarının kilise eleştirisi ile özdeşleştirdi. Fakat bu yöndeki söylemleri, hususiyetle hazırlanmış reform programları değildi: Sorunların çareleri ve değişikliğin yolları belirsiz kalmıştı. Fakat buna rağmen teoloji [ilahiyat] ile çağ eleştirisinin güçlü bir birleşimiyle sistemi temelden sarsan Luther'in ilahiyat öğretisinin gücü anlaşılabilir. Artık günahkâr insanların, Tanrı'nın sözleri ve talepleri karşısında yetersiz kalması mevzubahis değildir. Mevcut kilise sisteminin sapkınlığının, kiliseye hükmetme düzeyine ulaşmış yanlış bir teolojinin birbiriyle bağlantılı ve kaçınılmaz bir sonucu olduğunu açıklamak amacıyla yeni bir teolojik metodun keşfedilmesi söz konusudur (bkz. a.g.e.).

Her ne kadar Luther'in eleştirisi 1517 yılından sonra temel ve esaslı bir eleştiri olmuşsa da hiçbir zaman, bizzat Kilise'yi veya Papalığı zor durumda bırakma amacı taşımamıştır. Çünkü çatışmalar, marjinal dini çevrelerce alevlendirilmiş ve pratikte büyük önemi olan bir tek sorundan doğmuştur: bu sorun; "günah bağışlama ticareti" dir.

Günah çıkarma ticaretinin gerçek bir olgu haline gelmesini ilk eleştiren kişi Luther değildir. Luther'in 1517 yılı güzünde irşatçı olarak karşılaştığı günah çıkarma ve af belgelerinin bariz suistimal edilmesi halinin, toplumsal eleştiride bulunanların muhtemelen tahammül edemediği, üst düzey bir siyasal arka planı vardı. Elektör Prens Joachim'in küçük kardeşi Albrecht von Brandenburg (1490-1545) Mainz başpiskoposluğuna, bunun yanında Alman Kilisesi'nin de başpiskoposluğu ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun

şansölyeliğine seçilmek istiyordu. Bu aslında şahsi bir hırs değil; Saksonya ve Brandenburg Elektör Prenslükleri'nin arasındaki rekabetin bir parçasıydı: Albrecht'in seçilmesi, imparatorluk içinde Brandenburg Elektör Prenslüğü'nin iktidar pozisyonunu güçlendirebilirdi. Büyük kilise cenahı aracılığıyla bir başpiskoposun seçimi (seçim komisyonu daha çok aristokrasinin ve ruhban sınıfının yüksek itibarlı kişilerinden oluşuyordu) Papalığın onayını gerektiriyordu. Bu onay belli bir para ödenmesi karşılığında yapılıyor, burada bahsettiğimiz seçimde de 14.000 gulden ödemek gerekiyordu ki, o dönemde bu epey yüklü bir miktar sayılırdı. Büyük Mainz Kilisesi son yıllarda sürekli bu şekilde "seçim onay bedelini" karşılamak zorunda kaldığı için Albrecht, Papalığa yapılacak ödemeleri bizzat kendisi üstlenmeyi kabul etmişti. Albrecht'in aynı zamanda Magdeburg başpiskoposu ve Halberstadt valisi olması nedeniyle, bu görev bolluğunun yasal bir zemine dayanması için Papalığın "muafiyet" vermesine ihtiyacı vardı; bu muafiyet için de (10000 gulden tutarında) ilave bir meblağ ödemek zorundaydı. Albrecht'in bu miktarı da bir araya getirmesi mümkün değildi. Roma'nın [Papalığın] Albrecht'e sunduğu -günah çıkarma ve af belgelerinin satışına 8 yıl boyunca kendi hükümlerlik bölgesinde izin verme ve bu şekilde elde edilen paranın yarısını paylaşma yönündeki- teklif ona çok uygun gelmişti. Kredi şeklindeki ara finansmanı Fugger firması üstlendi. Öyle ki, günah bağışlayan papazlarla birlikte Albrecht'in görevlendirdiği kişiler de ülkede dolaşüyor ve her gün toplanan paranın yarısını hemen kredinin faizi ve taksidi olarak alıkoyuyorlardı.

Luther, çağdaşlarının birçoğu için de büyük bir skandal olarak görülen, para, siyaset ve dinin karıştığı bu olayı kendi vaftiz çocuklarından öğrendi. Bir Dominiken rahibi olan günah çıkarma papazı Johann Tetzel'in şu meşhur sözü, Luther'e ulaşmış olmalı: "Para kasada şangırdarsa ruh bacadan çıkar." Bir tebliğci ve akademik bir öğretmen olarak Luther, bu işe müdahale etmeyi kendine bir görev bildi. Başpiskopos Albrecht'e gönderdiği 31 Ekim 1517 tarihli bir mektupta, bu işin düzeltilmesini rica etti ve akademik bir tartışma başlattı. Bu tartışmanın temeli olarak da o meşhur 95 maddelik tezini kaleme aldı. Bu 95 maddelik tezin, toplumu etkilemek

üzere Wittenberg Saray Kilisesi'nin ana kapısında ilan edilmesinin yüzyıllar sonrasını da kapsayan uzun bir süreçte, Protestan kimlik ortaya çıkmıştır. Tez, duvar afişleriyle pek fazla etki yaratmasa bile daha önce akademik bir tartışma için kaleme alınan bir makale, yangın gibi hızla tüm Almanya'da yayıldı. Hemen birkaç hafta içinde Luther'in buradaki düşünce yazıları çoğaltıldı ve Almancaya çevirileri de yapıldı. Luther'in bizzat kendisi bile bu kadar ilgi beklemiyordu. Almanca kaleme alınmış *Sermon von Ablass und Gnade*⁶ adlı kısa vaazıyla birlikte, 1518 yılı ilkbaharında 95 maddelik meşhur tezinden daha da fazla tanınan bir açıklama yayımladı. Bunun gördüğü ilgi ve destek, olağanüstü derecede geniş kitlelere ulaşmasını sağladı. Luther'in daha sonraki rakipleri bile, bu günah çıkarma eleştirisini Kilise'nin kendi içindeki reformu konusunda uzun süredir özlenen bir tartışma olarak görmüştü.

Bu 95 madde, Kilise düzeni çerçevesinde bir eleştiri getiriyor, Papalık otoritesi burada tartışma konusu edilmiyordu. Fakat 1518 yılı yaz mevsiminin sonunda yayımlanan ayrıntılı yorumlarda Luther, eleştiri konusunu öteye taşıdı: "Burada söz konusu temel soru, Kilise'nin ne olduğu ve nerede durduğudur" (Lutz, *Einheit*, s.186). Kilisenin otoritesi sorunu da gittikçe daha açık şekilde yazılarının merkezine oturdu. Luther'in, Papanın temsilcisi olarak Augsburg'da imparatorluk meclis toplantısına katılan Kardinal Cajetan ile buluşmasında (Ekim 1518), görüşler daha da sertleşti. Papanın böyle yazıları yorumlayan uzmanı olan bu kardinal, onun için vazgeçilmez biriydi. Buna karşılık Luther, yöneticilerin öğretimsel ve idari taleplerine aykırı şekilde, sadece yazı yoluyla dini düşünceleri yayma ilkesini temsil ediyordu. Luther'e göre yönetici olarak kim kutsal metinlerin anlamına aykırı konuşursa, o kişinin itaat bekleme hakkı yoktu. Luther'in öğretisiyle birlikte sadece inanç, ihsan ve bağışlar üzerinden dini faaliyet yürütmek, sorunu çözümsüz hale getiren bir çelişki olarak görüldü. Kardinal Cajetan burada şöyle bir not düşmüştü: "Bu, yeni bir kilise inşa etmek demektir."

6 Luther'in Wittenberg'de basılan bu metni "Günah Bağışlama ve Af Hakkında Vaaz," Almanca yazılmış ve eğitilmiş kesimi değil, halk kitlelerini hedef almıştı. (ç.n.)

Augsburg'daki bu konuşma aslında bir sorgulamaydı ve Luther'in amiri (ve hükümdarı) olan Saksonya Elektör Prensi Friedrich der Weise (1463-1525) aracılığıyla gerçekleşmişti. 1518 yılı haziran ayında Roma'da, Hristiyanlık inançlarına aykırı davrandığı gerekçesiyle Luther'e dava açıldı. Luther'in en şiddetli rakiplerinin de mensubu olduğu Dominiken tarikatının katkılarıyla bu mahkeme çok hızlı ve yoğun şekilde yürütüldü. Bundan hemen önce, ağustos ayında Kardinal Cajetan, Luther'e Roma'ya gelmesi için bir celp göndermişti. Elektör Prens de Luther'in Roma'ya naklinin sorunsuzca gerçekleşmesini istiyor, bir şahsi görüşme yapıp uzlaşmayı umut ediyordu. Elektör Prens'in güçlü nüfuzu sayesinde, Roma'daki Papalık hükümeti için yapılacak imparatorluk seçimleri öncesinde bu olağanüstü süreç tamamlandı. Çünkü İmparator Maximilian'ın genç torunu olan İspanya Kralı Karl'ı kimse onaylamak istemediği için, (seçimde oy kullanacak kişiler olan) Alman elektör prensleriyle iyi ilişkiler, gittikçe daha önemli hale geldi. Bu dönemde elektör prensler, Hristiyanlık ilkelerine karşı hareket ettiği gerekçesiyle Luther'e karşı yürütülen davadan daha önemliydi.

Davanın yaklaşık iki yıl durdurulması, Reformasyon hareketinin yayılmak için ihtiyaç duyduğu hareket alanını sağlamıştı. Augsburg'dan dönüşünde Luther, Papalık otoritesinin, inanç sorunlarında ruhaniler meclisinin (konsil) otoritesine tabi olduğu görüşünü kamuoyuna açıkça duyurdu ve 1519 yılı temmuz ayında Ingolstadt'lı ilahiyatçı Johann Eck (1486-1543) ile yürüttüğü bilimsel tartışmada son adımı attı: Burada Luther, ruhaniler meclisinin (konsil) de yanılabilirliğini vurguladı. Bu düşüncesiyle Luther, en büyük Kilise otoritesinin ve inanç ifadeleri için en önemli Kilise geleneğinin sınırlarını ve yetkilerini daraltmış oluyordu: Roma'daki Papalık hükümetinin gözünde Luther, Hristiyanlık inanç ve ilkelerinin dışına çıkmış biriydi. Bazı çağdaşlarının gözünde de Luther'in pozisyonunun önemi hissedilebilmiştir. Hangi inanç ifadesinin uygun olduğuna, hangisinin olmadığına, ruhaniler meclisinde toplanan Kilise yetkilileride değilse kim karar verecekti? Papalık yönetiminin karşı çıkmasına rağmen, İspanya kralı 28 Haziran 1519'da imparator olarak seçildikten sonra Luther'in söz konusu davasını yeniden başlattı. 15 Temmuz 1520'de Luther'i sürgünle tehdit eden bir ferman verildi ve aynı ay içerisinde de sürgün hükmü

İmparatorluk'a bildirildi. Sadece yapılacak olan bir itiraz, bu hükmü durdurabilirdi fakat Luther itiraz etmeyi düşünmedi; bilakis 1520 yılı içinde yayımladığı üç büyük reform yazısında pozisyonunu daha da ilerletti. 3 Ocak 1521'de Luther'in Kilise'den aforoz edildiği ilan edildi. İmparator bu haberi 17 Ocak günü Worms'a seyahati sırasında öğrendi. Papalığın Almanya elçisi Alexander, çok kısa bir süre sonra Roma'ya şu haberi gönderdi: "Tüm Almanya açık bir isyan durumundadır. Halkın onda dokuzu 'Luther' diye bağıyor; geri kalanlar da, Luther umurlarında değilse bile 'Roma yönetimine ölüm!' diye bağıyor; ve herkes ruhaniler meclisi kurulmasını istiyor, bunun için haykırıyor." (Lutz, *Einheit*, s.194)

Luther'in 1520 yılında, Reformasyon hakkında yazdığı üç önemli yazısından (*Hristiyanlığın Düzeltilmesine Dair Alman Ulusunun Hristiyan Soylularına; Kilisenin Babil Esaretine Dair; Bir Hristiyanın Özgürlüğüne Dair*) her biri farklı bir yere gönderme yapıyordu. Birinci yazının muhatabı Alman aristokrasisinin yanı sıra henüz yeni seçilmiş olan ve Luther'in kendisinden ümidini hâlâ yitirmediği genç imparatordu. İkinci yazının muhatapları ilahiyatçılar; üçüncü yazının muhatabı ise bir bütün olarak Hristiyanlık diniydi. Özellikle *Babylonica* kavramı, ayrılığı keskinleştiriyordu. Çünkü burada ilahiyatçı bilim adamları için dile getirilen, manevi kurtuluş olarak duaların ve deva olarak Tanrı sözünün dolaysızlığı, kilise ayinlerinin anlamını ve gerekliliğini kuşkulu hale getiriyordu. Luther bu muhatap çevresini üç kesimle sınırladı ve çağdaşları üzerinde kışkırtıcı bir etki yarattı. İngiliz kralı ona cevap niteliğinde bir yazı kaleme aldı. Paris Üniversitesi açıkça Luther'i protesto etti. (Kendi vaftiz babası) Johann von Staupitz bile ona arka çıkmadı. Fakat genel olarak bakıldığında Luther taraftarları ağır basıyordu. Luther taraftarları, gittikçe şiddetlenen Roma ve elektör prenslik aleyhtarlığına katılıyorlardı. Papalığın dünyevileştiği gerekçesiyle bu kuruma yöneltilen ve gittikçe yayılan eleştirilere destek veriyorlardı. Bu eleştirilerde Papanın tarif edilışindeki tepki, "Hristiyan düşmanı" ifadesiyle doruğa çıkıyordu (Schilling, *Aufbruch*, S.104). Luther taraftarlarından gelen, din adamlarının evlenme yasağının kaldırılması, yoksullar için genel yardım kurumlarının belediyeler tarafından oluşturulması ve faizli alışveriş uygulamasının kaldırılması gibi

talepler; hem Kilise hem de dünyevi işlere karşı reform talebinin ne kadar ciddi olduğunu delilidir. Reformasyonla ilgili yayımladığı üçüncü yazısında tartışılan *Hristiyanın özgürlüğü* ifadesi, yeni bir Hristiyan ahlakının kurulmasını ele alıyordu. Luther'in burada özgürlük kavramını kullanarak yeni bir yükümlülük çeşidini tanımladığı, dikkatli bir okuyucunun gözünden kaçmaz: Özgürlüğün anlamı, Hristiyan yakınlarına ve çevresine karşı beslediği sevgi sayesinde Tanrı katında bir kazanç elde etmek değildir; tam tersine, Luther'in yazdığı üzere özgürlüğün amacı, gerçek bir itaat ve bağlılıkla yakınlarını "özgürce, neşeyle ve karşılıksız" sevmektir. Luther'in özgürlük kavramının sürekli yanlış anlaşılan diyalektiği, kesinlikle bir ahlaki zorunluluk talebiydi. Ayrıca Tanrı'nın emirleri, ona itaatin sonucu olarak, örneğin dünyevi yöneticiler için de geçerlidir. Luther'in yazısının başlangıç kısmından şu sonuç çıkarılabilir: Hristiyan, hür bir insandır, bütün varlıklara ve şeylere hükmeder, hiç kimsenin kölesi değildir. "Dünyayı ciddiye almak", din adamlarının "kutsama" uygulamasının ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşir: Tanrı'ya gerçek hizmet, bireyin "mesleğinde" ve "mevkiinde" günlük vazifelerini ciddiye almasıyla yerine getirilmiş olur.

Reformasyon yazılarının içerikleri, bütün polemiklere rağmen Luther'de bir ihtilal amacı olmadığını ortaya koymaktadır. Amaç, kiliselerin (gerçek) Hristiyanlığa ters olan yapısının ortadan kaldırılması ve Hristiyanca bir hayatın asıl biçimine geri dönüş çağrısıydı. Bu açıdan Luther, önceki bölümlerde hemen hemen bütün alanlarına değindiğimiz Geç Orta Çağ dönemi Reformasyon anlayışına bağlı kalmıştır. Fakat bu "asıl biçimler" in nasıl olması gerektiğiyle ilgili düşünceler, hızla birbirinden ayrılmıştır; Luther'in ve taraftarlarının ilke diye kabul ettiği şey, sadece Tanrı sözüdür. Bu sözün içinde, sosyal ve siyasi boyutta da bir yenilik vardı.

2. İmparator, İmparatorluk ve Reformasyon

1519 yılında imparator, imparatorluk şehri Frankfurt'ta seçildi ve bir yıl sonra -23 Ekim 1520'de- Achen'da taç giydi. Görevine başlamasıyla birlikte imparator ile imparatorluk

arasındaki, mecazi anlamda Erken Modern Çağ'ın "imparator uzaklığı" diye ifade edilebilecek müzmin sorun ortaya çıktı: V. Karl,⁷ imparator olarak aynı zamanda İspanya'nın da kralıydı ve bu yüzden, öncelikli olarak İspanya'nın meseleleriyle uğraşıyordu. Diğer taraftan, imparator unvanını en başta hükümlerlik politikasına dönük bir görev olarak anlıyor; dış politika ile ilgili hedefler, onun ilgisinin ön planında bulunuyordu. Bu odaklanma, imparatorluk içindeki büyük iç politik gerilimler konusunda bilgisi olmadığı anlamına gelmiyordu. Fakat onun düşüncesine göre, dış politikadaki başarıları sayesinde içeride de imparatorluğun başı olarak konumu garanti altına alınır, iç politikadaki problemler de çabucak çözüldü. Son olarak, imparator, ülkesinin sorunlarını bilmiyordu ve hiçbir zaman yeteri kadar da öğrenmedi. İmparatorun taç giymesinden hemen sonra, Ocak 1521'de Worms'a toplantıya çağrılan imparatorluk meclisinde, Almanya'nın bütün sorunları herhangi bir pürüz yaşanmadan çözülecekti. Bu amaca rağmen Luther sorunu ve Luther'in imparator ve imparatorlukla ilişkisinin, meclis toplantısında müzakere edilen konular arasında olmaması da ilginçtir. İmparatorluğun sürgün ve ihraç yasasının Papalığın aforoz fermanına riayet etmesi, mevcut imparatorluk hukukuna uygun olduğu için, papalığın aforoz etme tehdidini içeren fermanının ilanı karşısında imparatorluk 1520 yılı yazında bir hamle yapmak zorunda kaldı. Papalık, hükümeti Wittenberg'li din adamı Luther'e karşı önemli bir adım atmaya zorluyordu; Luther'in yazılarının yakılması, tutuklanıp Roma'ya teslim edilmesi bekleniyordu. Luther'in amiri ve hükümdarı Elektör Prens "Bilge" Friedrich liderliğinde imparatorluk yönetiminden bir grup, Papalığın bu talebine karşı çıktı: Luther'in şahsında temsil edilen Kilise reformu fırsatı böyle tepilmemeliydi. Bunun yerine, imparatorluk yönetiminin kendi içinde bir karara varmasını sağlayabilecek, bağımsız bir işlem yapmayı amaçladılar. Görüşü sorulan Rotterdam'lı Erasmus,⁸ tarafsız ve dindar bilim adamlarınca Luther'in bir kez daha sorgulanmasını teklif

7 "Şarlıken" adıyla da bilinen Kutsal Roma-Germen İmparatoru, İspanya (Kastilya ve Aragon) Kralı, Habsburg Hollandası Lordu ve Burgonya Kontu (1500-1558). (e.n.)

8 Desiderius Erasmus Roterodamus (1466, Rotterdam-1536, Basel); Kuzey Avrupa Rönesansı'na önemli etkisi olan filozof, klasik edebiyat araştırmacısı, hümanist ve ilahiyatçı. (e.n.)

etti. Bu manada Saksonya elektör prensi, Kasım 1520’ de imparator ile birlikte hareket etti ve imparator da, o dönemdeki en itibarlı prensine, Luther’i “alim ve anlayışlı kişilerce” Worms meclis toplantısında sorgulatma yetkisi verdi.

Hiç alışık olunmadık bu hareket, bir taraftan Roma Papalık hükümeti ile imparatorluk arasında, diğer taraftan imparator ile imparatorluk meclisinde oy kullanma hakkı olan soylular ve üçüncü olarak da Papa ile imparatorun kendisi arasındaki ilişkilerin niteliğini göstermektedir. İmparatorluk meclisindeki soyluların, kendi karar alma mekanizmalarını uygulamaya koyma talepleri, Papalık hükümetine karşı derin bir güvensizliğin ifadesiydi. Bu olaylarla, imparatorluğun Kilise’ye karşı bağımsızlık talebi belli oldu. Ancak imparatorluğun bu talebi, Kilise ve imparatorluk arasındaki ilişkilerin geleneksel anlayışı ile çelişiyordu. Bu “Luther meselesi”, önemi çağdaşları tarafından hemen hemen hiç fark edilmemiş olsa da “siyasette ve yasal zeminde patlayıcı etkisi”ni göstermişti (Rabe, *Jahrluundert*, s.234). İmparatorun bu davaya ciddi bir muhalefet göstermemesi, onun Wittenberg’li öğremene, Luther’e karşı özel bir sempati duyduğu anlamına gelmemektedir. Ona göre Luther, buna uygun olarak yargılanması gereken bir sapkındı. Fakat bir taraftan imparator, imparatorluktaki soylu temsilcilerinden birçoğunun açıkça Luther’in tarafını tuttuğunu ve imparatorluk otoritesinin sorgulanabileceği tehlikesini hesaba katmak zorundaydı. Çünkü diğer yandan Almanya’da kamuoyunun görüşü de açık bir şekilde imparatora karşı yükselişe geçmişti. İspanya’da olduğu gibi bir isyanın çıkmasına yol açmaktan mutlaka kaçınmak gerekirdi. Ve nihayet imparator, imparatorluktaki soyluların da taleplerinin yardımıyla Papayı baskı altına alabildi. Bu andan itibaren “Luther Olayı,” güç politikası açısından “çok değerli bir siyasi hamle aracı” olmuştu (Jedin, *Konsil*, c.I, s.161).

Meclis toplantısında birbirleriyle çatışan çıkarlar arasındaki çelişki o kadar büyüktü ki, bu meclisin 1521 yılı şubatındaki açılışından hemen sonra Luther’in Worms’taki davranışıyla ilgili diğer toplantılar zorunlu hale gelmişti. Çünkü Papalık hükümetinin baskısı ve imparatorluk meclisindeki ruhbanlar arasında bulunan Luther aleyhtarlarının talepleri kolay kolay bitecek gibi değildi. Diğer taraftan im-

paratorluk meclisindeki Luther taraftarlarının çoğunluğu, bu önemli meselede söz haklarının ve etkilerinin kırılmasını istemiyorlardı. İmparatorun, bu davanın sonucunu önceden belirleme girişimi de, çoğunluğun karşı çıkmasıyla başarısız oldu. Daha önceden karar verilmiş “sorgulama”nın, bilim adamlarının tartışması şeklinde değil de soru sorma şeklinde yapılmasında mutabık kalındı. Bir karşı hamle olarak imparator, Luther’e serbest bir koruma sağlamalı ve “Luther Olayı”ndaki kararı, duruşmanın sonuna kadar açık bırakmalıydı.

17 Nisan 1521 tarihinde Luther ile ilk karşılaşma gerçekleşti fakat bu buluşma, meclisin huzurunda değil, imparatorun meclis toplantısı sırasında ikamet ettiği piskoposun makamında gerçekleşti. Bu tercihle imparator, oturumu imparatorluk hukukuna uygun statüye çekmeyi başarmıştı. Kitaplarından örneklerle gelen Luther’e iki kısa soru soruldu ve kendisinden bu soruları kısaca yanıtlaması istendi. Sorulardan ilki, bu kitapların yazarının kendisi olup olmadığı, ikincisi de bu kitapların kendisinin olduğunu inkâr etmeye hazır olup olmadığıydı. Birinci soruyu, kitapların yazarı kim olduğu sorusunu Luther hemen cevaplandırdı; ikinci soruyu cevaplandırmak için de ertesi güne kadar düşünme süresi istedi. 18 Nisan tarihli, iyi düşünülmüş cevabında (yine imparatorluk meclisi huzurunda değilken) Papalığa eleştirisini tekrarladı ve yanıldığını kendisine kutsal kitaptan kanıtlayabilirlerse yazdıklarını inkâr etmeye hazır olduğunu vurguladı. Söylediklerini inkâr etmeye hazır olduğuyla ilgili açık bir cevap verme konusunda ısrarlı taleplere, dünya tarihinin yazdığı şu cümlelerle tepki göstermiştir. Bu ifadeler aynı zamanda, Reformasyon’u başaran önderlerin, Modern Çağ’ın vicdan özgürlüğünü ortaya koymasıyla da Protestan nesillerin mezheplerine olan bağlılıklarını kuvvetlendirmiştir: “Şayet yazılı belgelerle ve açık bir sebeple inkâr etmeyeceksem, atıfta bulunduğum metinlerin emri altındayım demektir. Ve benim vicdanım Tanrı’nın sözlerine bağlı kaldığı sürece, söylediklerimi inkâr etmek istemiyorum ve zaten inkâr da edemem. Çünkü vicdanıma aykırı bir şey yapmak hem benim maneviyatımı tehdit eder hem de kendime güvenimi sarsar. Tanrı bana yardım etsin. Amin!” (Schilling, *Aufbruch*, s.206)

26 Nisan'da Luther, Worms'u terk etti; imparatoru ikna edememişti. Bundan önce, 19 Nisan'da imparator kendi el yazısıyla meclis üyelerine hitaben kaleme aldığı bildiride, Roma Kilisesi'ni korumanın, kendisinin imparatorluk görevi olduğunu açıklamıştı. Bu da Luther'in sürgün edilmesi demekti. İmparatorluk meclisi üyelerinin onayıyla sürgün ve ihraç kararı, 8 Mayıs'ta yürürlüğe girdi. Hiç şüphe yok ki, "Worms Fermanı," Luther'e ve onun tetiklediği harekete karşı tehlikeli bir hamleydi. Çünkü bu, Luther taraftarlarının da aforoz edilmesi demekti. Bu yüzden bölgesel idarecilerin çoğu, bu fermanı kendi bölgelerinde uygulamaya gönülsüzdü. Luther'in şahsı da, şiddetli baskı ve takip ihtimaline karşı korunmalıydı. Saksonya elektör prensinin düzenlediği sahte kaçırma eylemi, bu amaca hizmet ediyordu: Aforozedilen Wittenberg'li Profesör Luther'in öldürüldüğü dedikodusu imparatorlukta yayıldı. Gerçekte ise Luther, Wartburg'da güvende tutuluyordu.

Worms'taki imparatorluk meclisi, Luther davası hakkında bir kez daha ortak karara vardı. Bu kararlar birlikte, gelecekte imparator ile soylu yöneticiler arasında, diğer taraftan da soylu yöneticilerin kendi aralarında anlaşmazlıklar doğabileceği anlaşıldı. Leopold von Ranke bu derin çatışmayı, birlik⁹ hakkındaki kendi görüşü üzerinden anlatmıştır fakat buna rağmen, "ulus bünyesinde bölünme"nin kaynağı olarak üzerinde düşünmeye değerdir. Bugünün penceresinden bakıldığında 15. yüzyılın sonunda ortaya çıkmış bu problemin, özellikle iki farklı yönetim modeliyle ilgili bir yasa problemi ve uzlaşmazlığı olduğu anlaşılıyor: Yönetimin merkezileştirilmesi şeklindeki monarşist iddianın yanında bir de, soylu yöneticilerin yönetime katılma talep ve iddiaları vardı. Worms'ta imparatorluk yönetimi çevresinde bir çatışma olarak sürdürülen yasal ve statüsel tartışmalarda, bu problemin uzantıları açıkça görülüyordu.

Büyükbabasının faaliyetlerini devam ettiren imparator, devletin yönetimini monarşi olarak görüyordu ve sadece kendisi ülkeden uzak olduğu zamanlarda, hükümdarlık kurulu idare ve yürütme hakkına sahip olabilirdi. Bu arada imparator, [Kutsal Roma-Germen] İmparatorluğu'na bağlı

9 Federal prensliklerden oluşan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun bütünlüğü kastediliyor (e.n.)

şehirlerin ve prens olmayan, daha küçük meclis yöneticilerinin desteğini de aldı. Çünkü bu meclis üyeleri, monarşinin güçlenmesiyle birlikte bölgesel iktidarlara karşı avantaj elde etmeyi umuyorlardı. Elektör prensler ise, oy kullanma yetkisine sahip yöneticilerin ortak bir organı olarak imparatorluk yönetiminin devreye sokulmasını amaçlıyorlardı. Bu arada elektör prensler, 1519'ta *Seçim Kapitülasyonu* çıkardı ve buna göre imparator, seçim döneminde soylular karşısında ayrıcalıklarından vazgeçmek zorunda kaldı. İmparatorluk seçimlerindeki bu uygulama, o zamana kadar alışık olmadık bir durumdu. Daha önce V. Karl'ın selefleri arasında birtakım anlaşmazlıklara yol açmış olan, soylu yöneticilere karşı imparatorluğun başının anayasal açıdan hiç net olmayan konumundan dolayı, soyluların ilk başta "sınırlandırılma" olarak anlamak istedikleri, imparatorluk yetkilerini belirleme işlemine büyük önem veriyorlardı. Bu durum, yapılan tespit ve alınan kararlarda açıkça kendini gösteriyordu: İmparatorun önemli idari hakları, imparatorluk meclis üyelerinin ya da elektör prenslerin yönetime katılmalarına bağlıydı. İmparatorluk yönetiminin yeniden yapılanması ayrıca yeni bir niyetin beyanı olarak görülür. 1519 yılından sonra bu seçim kapitülasyonlarının uygulanması kesin kurallara bağlandı. Üzerinde pazarlıklar yapılan bu siyasi anlaşma, "imparatorluğun temel sözleşmesi" diye kabul edildi (Oestreich, Geist, s.259).

İmparatorluk Meclisi'nin [*Reichstag*] Yapısı (1521 Yılı İmparatorluk Kayıtlarına Göre)

İmparator

Sadece açılışlarda ve genel kararların kabulünde

İmparatorluk Meclisi

Elektör Prensler Kurulu

Başkan: Mainz Başpiskoposu (Şansölye)

3 Ruhban Temsilci

Mainz Başpiskoposu

Köln Başpiskoposu

Trier Başpiskoposu

4 Seküler Temsilci

Pfalz Prensi (saray mutfağının başsorumlusu)

Saksonya (Başkomutan)

Brandenburg (Maliye Bakanı)

Bohemya (Başsaki)

Prensler Kurulu

Başkan: Avusturya Grandükü ya da Salzburg Başpiskoposu

Tek oy hakkı olanlar:

50 ruhban sınıfından ve 24 seküler temsilci

Çok oy hakkı olanlar:

2 ruhban sınıfından ve 2 seküler temsilci

Renve Svabya'dan üst düzey din adamları (imparatorluk manastırlarının ve tarikatların başı olan 83 temsilci)

Şehirler Kurulu

Başkan: Meclis toplantısının yapıldığı şehrin temsilcisi

85 bağımsız şehir ve imparatorluk şehri

(Hiçbirinin tam oy hakkı yoktur.)

[İmparatorluktaki şövalye ve köy idareleri, imparatorluk meclisinde temsil edilmiyordu!]¹⁰

¹⁰ Bu listeyle ilgili kaynak için bkz: H. Lutz: *Das Ringen um deutsche Einheit und kirchliche Erneuerung. Von Maximilian I. bis zum Westfälischen Frieden. 1490-1648* (Propyläen Geschichte Deutschlands), c.4, Berlin, s.120. 1983.

1521 yılı mayıs ayındaki hükümet düzeninde çok zor uzlaşma sağlanmıştır: Yönetime katılan kişilerin belirlenmesinde imparatorun ve meclisin soylu yöneticilerinin eşit düzeyde etkisi vardı. İmparatorun bulunmadığı zamanlarda icraatleri, meslekler birliğine benzer birkurul yürütür; imparator döndükten sonra da bir dahaki meclis toplantısına kadar danışma kurulu olarak görevine devam ederdi. Söz konusu uzlaştırıcı yapılar, imparatorluk yasasıyla ilgili mücadele ve ihtilafları bitirmekten çok uzattı. Çünkü imparator ile soylu yöneticiler iktidar mücadelesine girerken, imparatorluk yönetiminin uzun vadede yerini koruyup koruyamayacağı belli olmuyordu.

1521-22 yıl kış mevsiminden itibaren imparatorluk hükümeti Nürnberg’de çalıştı. Ayrıca imparatorluk idarecileri 1522 yılında bu şehirde iki kez toplandı. Meclisin söz konusu oturumlarından biri olan kasım ayındaki toplantıda, din konusu yine ana gündem maddelerinden biriydi. Yeni seçilen Papa VI. Hadrianus’un (1522-1523) reform inisiyatifi sebebiyle de din konusu ana gündem maddesi olmuştu. Elçisi aracılığı ile Papa, imparatorluk meclisi üyelerini Worms fermanına uymaları yolunda ısrarla uyardı. Aynı zamanda imparatorun eğitimcisi ve Hollanda’nın teolojik temsilcisi olarak kilisenin yapısında bir değişikliğin gerekli olduğuna kanaat getirdikten sonra, Papa Hadrianus, Roma Papalık Hükümeti’nin hatalarının ve Kilise’nin verdiği zararların, Luther’in “sapkınlıkların” sebebi olduğunu kabul etti. Bu ifadeler, Kilise yönetiminin tutumundaki köklü değişiklikleri de kanıtlamaktadır. Ancak yine de bölgesel yöneticiler, imparatorluk meclisindeki çoğunluğun Luther’e karşı hoşgörü politikasını kabul etmeye hazır olmamasından dolayı güvensiz tutumlarını sürdürdüler. Papanın temsilcisine nihai bir cevap olarak, o yıl içerisinde “bağımsız bir ruhaniler meclisi” toplanmanın çok gerekli olduğu söylendi. Saksonya elektör prensi, şayet bu gerçekleşirse her türlü dini reformdan yüz çevireceğini söyledi. Bölgesel yöneticilerin bu tür tepkileri, Worms fermanını kaldırma talebiyle aynı anlama geliyordu. Bağımsız ruhaniler meclisi talebinin özellikle Papalık hâkimiyetinin egemenlik gücünü hedef aldığı konusunda, imparator ve Papa da dâhil olmak üzere toplantıya katılanların hepsi hemfikirdi. Eski inanca sahip meclis

üyelerinin bile çoğunluğu şu görüşü onaylıyordu: Bağımsız meclis beklentisine, “bu adi adam” diye bahsedilen Luther’in çıkardığı huzursuzluklardan duyulan endişenin yol açtığını görebiliyorlardı. Çünkü imparatorluk meclisindeki yöneticilerin artık açıkça görülen bazı tutumları, Reformasyon’u teşvik edici bir etki yapıyordu. Bu etki de Reformasyon’un başlarda belirleyici oldu.

Ne imparator ne de Papa (Hadrianus’un beklenmedik ölümünden sonra VII. Clemens Papalık koltuğuna oturdu) bu meclis kurma talebini kabul ettiler. Aynı esnada bölgesel yöneticiler bir adım daha ileri gitti ve taleplerini “milli bir ruhaniler meclisi” haline getirdi. İmparatorluk meclisi kararı uyarınca, söz konusu milli ruhaniler meclisinin Kasım 1524’te göreve başlaması öngörüldü. İmparatorluk yönetimi ve imparatorun vekili olarak erkek kardeşi, imparatorluk meclisi toplantılarının hazırlıklarına çoktan başlamışken, imparator buna onay vermeye pek yanaşmadı. Zira kendisi ne “milli kiliseler toplantısını” kabul etmek, ne de Worms Fermanı’nın kaldırılmasını tartışmak istiyordu. 1524 yılı yazında milli meclis toplantısını yasaklamasıyla imparator, bölgesel yöneticilerin planlarını bir kez daha engellemiş oluyordu. Fakat bu önlem sadece bir tür “acil fren” gibiydi.

3. “Zürih Yöntemi”: Reformasyon’un Radikal Kanadı

Aynı dönemde Luther’den bağımsız başka ilahiyatçılardan duyulan benzer ifade ve görüşler, kiliselerin reform edilmesi taleplerinin ne kadar büyüdüğünü ve hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Bu eleştirmenlerden en önemlisi olarak da İsviçre’li Huldrych Zwingli ismi zikredilebilir. Taleplerinin Luther’inkilere çok benzemesine rağmen, birçok husus bu iki reformcuyu da birbirinden ayırmaktadır. Bir taraftan Wittenberg’de, diğer yanda Zürih’te ortaya çıkan bu reform hareketleri, farklı bağlamları içinde kendi biçimlerini oluşturmuştur. Hem her iki reformcunun siyasi ve sosyal deneyimleri, hem de mesleki ve şahsi tecrübeleri bu farkı göstermektedir.

Luther’den farklı olarak Zwingli, Basel Üniversitesi Felsefe Fakültesindeki öğrenimi sırasında, zaman zaman da

Bern ve Viyana'da Ockhamizm¹¹ yerine *via antiqua*, yani Aquina'lı Thomas ve Albertus Magnus'un skolastik ve felsefi ekolünün tesirinde kalmıştır. 1506 yılında Zwingli yüksek lisans derecesiyle öğrenimini tamamladı ve o dönemin teamüllerine göre ilave bir ilahiyat öğrenimi görmeden Glarus'ta papazlık mesleğine başladı. Kilise'nin babaları, skolastik düşünceve İncil üzerindeki yoğun araştırmaları, kendisini sonunda Hümanizm ile de çatışmaya götürdü. Erasmus'un yazılarının etkisiyle din bilimine farklı bir yaklaşım edindi. O artık din bilimini çok karmaşık bir öğrenim binası olarak değil; bir imkân, "İsa'nın öğretilerine uygun gerçek Hristiyanlık için" (Rabe, *Jahrlundert*, s.255) bir kılavuz olarak görmeyi öğrenmişti. İncil'in kelamı, kiliselere zorunlu olarak yeni bir düzen verme işinde yol gösteren otoriteydi: Sadece kitaplardan öğrenme (*sola scriptura*) ilkesi onun için de geçerliydi. Fakat reform; Tanrı ile insan arasında İsa'nın tek aracı oluşuna yönelmek suretiyle, insanın kendi içinde gerçekleşmeliydi: Tıpkı Luther gibi Zwingli de burada sadece İsa'ya inanma ilkesine tutundu. Fakat Zürih'li reformcunun ortaya koyduğu "bağışlayan Tanrı" savı, insanların [inançlarını] sarsan bir durum değildi, bilakis dünyadaki Kilise'leri reforme etme zorunluluğuyla ilgili bir görüş idi. Bu yüzden Luther'in "iki krallık"¹² öğretisi Zwingli'ye yabancıydı.

Tamamen somut bir siyasi sebep, Zwingli'nin kamusal çalışmalarını başlattı. İsviçre'deki paralı askerlik uygulamalarına karşı aldığı tavır, onu Glarus'ta papazlık görevini üstlenmeye zorladı. İki yıl boyunca inzivaya çekildi. 1518 yılında Zürih kilise yetkilileri onu şehrin en büyük cemaatine ait kiliseye papaz tayin edip şehre getirdiler. Onu Zürih'e getirenler papazın (Zwingli'nin) hümanist düşünce ve birikimlerini çok takdir ettikleri ve Zürih kilise teşkilatının reformu için ondan çok şey bekledikleri için bunu yapmışlardı. Çalışmalarının ilk iki yılında Zwingli'nin din bilimi fazlasıyla ilerledi. Zwingli, din bilimi konusunda Luther'ine benzer *sola* (tek başına) ilkeleriyle esaslı kilise eleştirileri içeren yeni bir istikamet buldu. Bu eleştiriler, çok pratik

11 Ockham'lı William tarafından Geç Orta Çağ'da oluşturulan bir öğreti. Luther'in ilahiyat alanında ortaya koyduğu reformcu düşünceler, Ockhamizm'in karşıtıdır. (ç.n.)

12 Tanrı'nın her iki dünyanın da hükümdarı olduğu öğretisi.

saldırılarıyla kendini göstermekteydi: Daha en baştan itibaren Zwingli vaazlarında, ruhban sınıfına hürmet edilmesine karşı çıkmıştı; bunu hemen onun Araf [*Purgatorium*] kavramına karşı şüphesi takip etti. Ardından, en sert eleştiriyi kiliselerin faiz almasına karşı yaptı. 1522 yılında, kilisedeki üst düzey din adamlarının yas dönemindeki¹³ oruç emrine açıkça karşı gelinerek bir provokasyon yapıldı. Zwingli, Hristiyan özgürlüğünün meşru bir algılanma biçimi olarak gördüğü bu eyleme hak veriyordu. Kilise hiyerarşisinin meşruluğunu sorgulayarak ve papazların evlenme yasağının kaldırılmasını talep ederek, çok geçmeden eski kilise ile de arasını açtı.

Zürih şehri [idari] meclisi, Zwingli'nin eleştirilerine katılmıştı. Kilisenin sağlam temellere dayanan reformlara duyduğu ümidin yanında, dini müesseselere karşı güç kazanma amacında bu desteğe önemli etkisi olmuştur. Zwingli, hem İsviçre'deki kantonların gevşek bir şekilde birleşmesi hakkında gittikçe eleştiriye dönen yorumlar; hem de şehrin ruhban sınıfının başı olan piskoposla yaşanan gerilimin artmasından dolayı zorunlu açıklamalar yapmayı kendisine bir görev addediyordu. Zwingli'nin bir daveti üzerine, yüzlerce kişi açık bir bilimsel tartışmaya katılmak amacıyla 29 Ocak 1521'de Zürich'e geldi. Din adamları, bilim adamları, Zürich şehrinin ileri gelenleri ve çevreden gelen katılımcılar, bu bilimsel tartışmaya iştirak etti. Zwingli'nin ilahiyat anlayışını ve diğer faaliyetlerini bu şekilde değerlendirme ve hüküm verme biçimi, siyasi açıdan güçlü Zürich halkının bilinçli siyasi üslubuna ve beşeri münasebet şekline uyuyordu. Hükümlerlik haklarını kullanmak ve bununla ilgili kontrollere katılmak, Zürich'in ileri gelenleri için bir gelenek haline gelmişti. Zwingli'nin vaazlarının hukuka uygunluğunu değerlendirme amaçlı bir merci olduğu anlaşılan bu uygulama "kiliseler kuran bir işlev" kazandı. Burası, Zürich şehir kilisesinin en büyük dini mahkemesine dönüştü (Rabe, *Jahrlundert*, s.258). Zwingli'nin esas aldığı 67 madde, yani söz konusu "kapanış konuşması", açıkça itiraz edilmediği ve ikna edici bulunduğu için, hukuken onun vaazlarının temeli olarak ifade edilir. Gelecekteki bütün vaizler de aynı şekilde İncil'in sözlerini irşat faaliyetlerinde bir kural ve ilke olarak kullanacaklardı.

13 İsa'nın çarmıha gerilmesi sebebiyle. (ç.n.)

Temel dini meselelerin şehir halkına açık bir şekilde tartışılma biçimi diğer şehirlerde de uygulandı. Şehir ve Reformasyon'un birbirinden ayrılmaz bir biçimde bütünleşmesi, mümtaz bir toplulukla Zwingli'nin çevresinde de yaşanıyordu. Tıpkı bölgesel yöneticilerin elinde pek bilinmeyen bir üniversite şehri iken, Luther ile birlikte meşhur olan Wittenberg'in yaşadığına benzer bir durum tecrübe ediliyordu. Zürihlilerin belediye meclisi için bu bilimsel tartışmalar, güç kazanımı anlamına geliyordu. Çünkü hem kilise politikasının meşruluğu hem de bu belediye meclisinin içerideki güç iddiası teyit edilmiş görünüyordu. Yani Zwingli dini otorite olacaksa, şehir toplumunun yeniden düzenlenmesiyle ilgili dünyevi otoritenin görevlerini ve hakkını tanıyacaktı. Bu üst düzey yetkililer, görevlerini yerine getirmediikleri takdirde makamlarından alınabilmeliydiler. Luther'in aksine, [ona göre] bu oldukça rahatsız ediciydi ve gelecek yıllarda olumsuz sonuçlar doğurabilirdi. Fakat bu iki reformcunun düşüncelerini birleştirmenin sırf bu yüzden mümkün olmadığı da söylenemez: Bunun dışında Hessen Dükü Philipp'in teşvikiyle ortaya çıkmış Marburg Din Konuşması'nda (1529), [İsa'nın] Son Akşam Yemeği öğretisiyle ilgili de teolojik açıdan bertaraf edilmesi zor çelişki ve uzlaşmazlıklar olduğu ortaya çıkmıştır. Luther sürekli eski inancına bağlı olarak, ekmek ve şarabın, İsa'nın kanı ve vücudu olduğu düşüncesinden hareket ederken, Zwingli bunların "sembolik" özelliğini vurgulamıştır: Ekmek ve şarap, kan ve beden anlamındadır. Zwingli için de çok önemli olan bu görüş, Erasmus'un etkisiyle ortaya çıkan Hümanizmin de görüşüydü: Ruhani, cismani ve maddi alanlar arasında bir ilişki mümkün değildi.

Araştırmalarda Protestanlığın bu ayırımına çok geniş yer ayrılmıştır: Zwingli'nin Reform çizgisinin, Batı Avrupa demokratik devlet oluşumu yolunda bir model oluşturduğu, ağırlıklı olarak Almanya örneğinde görüldüğü gibi (Ernst Troeltsch, Max Weber, Georg Jellineck gibi) Luther'in çizgisinin de yöneticilere itaati esas alan bir sistemin modeli olduğu iddia edilmiştir. 19. ve 20. yüzyıldaki tartışmalardan kaynaklanan bu yorum, elbette tarihsel bilgilere zıttır: Toplum ve mezhepler tarihiyle ilgili daha yeni araştırmalar, bu yorumu düzeltmiştir. Gene de iki reformcunun arasın-

da temel farklılık mevcuttur. 1520'lerin sonundaki reform hareketlerinde Zwingli kalıcı bir ayrıştırma etkisi yarattı. Zwingli'nin kilise ve sivil cemaatlere eşit haklar sunması, siyasi faaliyetlerini meşrulaştırılıyordu. Halbuki bu Luther'de hiçbir zaman onaylanmamıştır. Zwingli'nin amacı, inanan insanları dışarıdan gelen baskılar karşısında özgür bırakmaktır. Bu özgürlüğün onaylanmadığı yerde, insanın sadece kendini koruma görevi ve hakkı olacaktı. Yeni başlayan Modern Çağ'ın siyasi düşüncesinde söz konusu farklılıklar, daha uzun zaman dilimine bakıldığında çok daha az belirgindir. Çünkü Luther sonrası nesillerde dünyayı etkileyen "Lutherci" eylemlerin ve yine daha sonraki yıllarda reformcu hareketlerin gösterdiği gibi, meşruluğu hiçbir zaman tartışılmamış elit ve yönetici kesimi eleştiren bir gelenek de burada gelişmiştir. Oysaki onların gerekçesi, Geç Orta Çağ'daki hükümdarları eleştirme geleneğinin devamıydı.

Zürih'teki gelişmeler, kantonlukta da bölünmenin temeli ve mezhep açısından parçalanmanın başlangıcıydı. 1524 yılından sonra şehir, gittikçe büyüyen anlaşmazlıkları ve kantonların ayrılmasını kışkırtmaya, dini ve siyasi yöneticilerin otoritesini yok etmeye teşebbüs suçlamalarına karşı kendini savunmak zorunda kaldı. Meclis yine de reformcu yenilikleri savunduğundan, mezhep çatışmaları önlenemez bir hal almıştı. Aynı yıl (1524) eski inançta olan kantonlar (Luzern, Üç orman kantonu¹⁴ ve Zug), "Beş Şehir" adı altında bir birlik oluşturmuşlardı. Buna karşılık Zürih, Bern, St. Gallen, Schaffhausen, Biel, Basel, Mühlhausen ve iki imparatorluk şehri Konstanz ve Strassburg da yeni inancı savunmak üzere bir şehirler ittifakı oluşturmuşlardı. 1530 yılından beri var olan Hessen Prenslığı Kontu Philipp von Hessen ile olan sıkı münasebetler de "Beş Şehir" ittifakının ani saldırılarını engellemeyemedi. Zürih'in güneyindeki Kappel yakınlarındaki savaşta Protestanlar 11 Ekim 1531 tarihinde ağır bir yenilgi aldılar. Zwingli de ölenler arasındaydı. 17. yüzyılın sonuna kadar İsviçre'nin Protestan ve Katolik bölgeleri arasındaki ilişkileri düzenleyen "İkinci Ülke Barışı" antlaşmasıyla, inancını seçebilme serbestliğine izin verildi; ancak bununla birlikte stratejik bakımdan önemli bölgeler tekrar Katolikleştirildi.

14 İsviçre'de 1291 yılındaki antlaşmayla birleşen Uri, Schwyz ve Unterwalden kantonları. (e.n.)

Hem Luther hem de Zwingli, kendi taraftarları arasında da reforma yönelik yenilikleri yeteri kadar yoğunlaştırmadıklarını, ileri götürmediklerini düşünen gruplarla çatışmak zorunda kalıyorlardı. Bu çatışmalar devrim dönemlerinde sürekli çıkan bir durumdu. Wittenberg'te bu tarz düşünceler ilk önce Augustinusçu Rahip Gabriel Zwilling ve Karlstadt'lı İlahiyat Profesörü Andreas Bodenstein (yaklaşık 1480-1541) tarafından dile getirilmiştir. İsimleri zikredilen "Zwickau Peygamberleri", Nicolaus Storch ve Thomas Drechsel ile birlikte kutsal ruhun etkisini açığa çıkarmak için, şehirlerde hiçbir dini kurum olmadan varlığını devam ettirebilecek dini topluluklar oluşturmaya çalıştılar. Modern bir ifade ile dile getirilebileceği gibi, böyle bir "kurumlar eleştirisi", özünde Luther tarafından da çok iyi anlaşılmış "şekle körü körüne bağlı kalmanın, inancın muhtevasını bozabileceği" endişesinden yola çıkmıştır. Karlstadt'lıların, Nicolaus Storch ve Thomas Drechsel'in, mistik ilahiyatçı ve kendi döneminde Eisleben'in güneyindeki Allstedt'te papaz olan Thomas Müntzer (1489/90(?)-1525) ile de ilişki kurdukları bu yüzden açıkça ortadadır. Bunların dini düşüncelerinin radikalliği, adı geçen bu ruhani kişilikleri, değerler dünyasını gündelik hayata uygulamada çok katı tedbirlere yöneltmiştir. Bu da tarihçilere makul gelen bir olgudur. 1522 yılı şubat ayında Wittenberg'de kilise resimlerini tahrip etme olayı da¹⁵ bu olayların bir parçasıdır. Gerçi Karlstadt benzer şekilde 1522 yılında, "Zwickau'lu Peygamberleri" de yanlarına almış Zwickau şehir meclisine karşı patlak veren olaylara karışmamıştır. Fakat bu olaylar sonucunda Wittenberg de, düzenin bozulması ve toplumun kontrolden çıkması tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Luther'i emniyette tutmak isteyen Saksonya elektör prensinin ısrarlarına karşın Luther, Wittenberg'e geri döndü ve meşhur Quadragesima¹⁶ Vaazları (9-16 Mart 1522 tarihlerinde Quadragesima pazar ayınlarında verilmiştir) yardımıyla spritüel değişimlerin gidişatını tersine çevirmeyi başarmıştır. 1524-25 yıllarında ba-

15 Luther, Katolik mezhebinde çok yaygın olan, kiliselerin resim, heykel, ikona vs. ile aşırı şekilde doldurulması pratiğine karşıydı. Luther'in bu görüşüne dayanarak Protestan taraftarları, Katolik kiliselerdeki bu resim, heykel ve ikonaları tahrip ettiler. 1522-1566 yılları arasında Avrupa'nın birçok yerinde, özellikle Almanya'da yaşanan bu olaylara "Resimlere Saldırı Olayları" (*Bilderstürmerei*) denilmektedir. (ç.n.)

16 "Kırkıncı" anlamına gelir. (ç.n.)

sılan bir yazısıyla Luther, Karlstadt'ın ilahiyat konusundaki görüşleriyle hesaplaşmıştır ve bu yazı 1530'dan itibaren Zürih'te, 1535 yılından itibaren de Basel Üniversitesi'nde büyük etki yaratmıştır. Onun "Cennetin Peygamberleri"ni reddetmesi, aynı zamanda Thomas Müntzer'in ilahiyat anlayışını da reddetmesi demektir. Luther, Thomas Müntzer'in dindeki aşırılığını, iç savaşta gördüklerinden sonra artık inkâr etmedi. Müntzer'in bu aşırılığı, uzlaşmaz niteliğiyle en azından kendinden sonra gelen nesilleri etkilemiş, fakat sosyal düzeni ve toplumun güvenliğini tehdit eden sonuçları yüzünden, birçok çağdaşı tarafından reddedilmiştir.

Müntzer, (Harz Bölgesindeki) Stolberg'te zanaatkar bir aileden geliyordu. Doğum tarihi net olarak belli değildir. Fakat kesin olan şey, 1506'da Leipzig'te, 1512'de de Frankfurt'taki felsefe fakültesinde öğrenim gördüğüdür. 1518 yılından sonra Luther'in taraftarlarından biri olmuş ve onun tavsiyesiyle 1520'den itibaren Zwickau'da papazlık yapmıştır. Tıpkı Luther gibi Müntzer de yalnızca kişiye özgü manevi kurtuluşun kaynağı olan "Tanrı'nın yardımından" emindi (*sola gratia*); Fakat Müntzer'e göre manevi kurtuluş, inanan kimsenin mistik şekilde Tanrı'yla birleşmesi vasıtasıyla gerçekleşir. Bunun şartı da insanın bütün dünyevi unsurlardan ve bağlardan, ayrıca kendi bedeninden sıyrılmasıdır. Müntzer bu değişikliği "ruhun boşalması" olarak nitelendirir. Bunun da ancak ruhun acı çekmesiyle gerçekleşeceğini iddia etmiştir. Bu ilahiyat anlayışıyla taraftar bulması, anlaşılır bir durumdu. Zira kendisi aynı zamanda, dinleyenlerini cezbetmeyi başaran tutkulu bir vaizdi. İlahiyat alanındaki bu pozisyonunun sonuçları çok çabuk kendini göstermiştir: Ona göre dünya, mevcut siyasal ve sosyal düzeninde değersizdi ve reform yapılmalıydı. Tanrı ile bir bütün olanların, dünyaya hükmeden kafirlere karşı savaş devam ediyordu. Luther'in dünyadaki her türlü yöneticiye itaat etmek gerektiği yolundaki görüşü, Müntzer'e göre "üstünkörü bir kararsızlık, hatta Tanrı'nın emirlerine çirkin bir şekilde karşı koymak" demektir (Rabe, *Jahrlundert*, s.273). Müntzer, her türlü "yöneticiye itaat" anlayışının karşısına, itaati reddetme görüşünü koymuştur. Başta kendisi olmak üzere destekçilerinin ödeyeceği her türlü bedele rağmen, itaat edilmemelidir. Bohemya'da kısa bir süre kaldıktan

sonra Müntzer, 1523 yılından sonra Allstedt'te papazlık yapıp, buranın kararlı bir reformcusu ve azimli bir irşatçı olarak insanları "doğru yola" çağırma görevi üstlendi ve etkisi, faaliyet gösterdiği bölgenin çok dışına ulaştı. Bu dönemde onun Wittenberg'li Luther'e karşı eleştirisi iyice sertleşti; aynı zamanda, eski inancın temsilcileriyle de anlaşmazlığa düştü. 1524'te Müntzer taraftarları, yani müttetikleri olan Mansfeld'li madenciler ile derebeyleri arasında süren çatışma, papazlara karşı hemen bir cezalandırma eylemine dönüşmedi. Müntzer çoğu zaman derebeylerinin önünde bizzat vaaz vermek zorundaydı; bu süreçte, daha sonra kendisinin "Prensler vaazı" diye adlandıracağı vaazları veriyordu. Müntzer burada açıkça Hristiyanlıktaki üst düzey din adamlarının görevlerini, Tanrı'yı inkâr eden ve puta tapan herkese karşı mücadele etmek olarak tanımlıyor; bizzat prensler bunu yapmazlarsa, bu görevi Tanrı'nın ruhunu üst düzey yöneticilerden daha iyi tanıyan halkın yerine getireceğini söylüyordu. Müntzer'in hedefi, Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki cemaat düzenini tekrar oluşturmaktı.

Müntzer, Marksist bir bakış açısından bakılarak "sosyal devrimci" olarak nitelendirilemez. Bu bakış açısına göre onun ilahiyatçı pozisyonu sadece kendine özgü arzuların, zamanın şartlarına uygun bir ifade biçimidir. Fakat bu bakış, Müntzer ve kendisiyle birlikte olan 16. yüzyıl insanlarının, 20. yüzyıl insanı için son derece anlaşılır olan Kilise ve dünyevi işleri birbirinden ayırma ilkesini kabul ettiklerini varsayar. Bu görüşü reddetmek için yeterli sebepler olduğuna göre, Müntzer'in özünde "dünyayı tamamen kendi içinde kutsallaştırmak" (Schilling, Aufbruch, s.156) için dünyayı değiştirmek isteyen derin dini arzuları ciddiye alınmalıdır. Bu açıdan kendi anlayışı içerisinde Kilise'yi Hristiyanlığın ilk çıktığı dönemdeki şekline götürmek isteyen tutarlı bir reformcudan ne daha az, ne de daha fazlasıydı. Kiliseyi bu şekilde Hristiyanlığın ilk çıktığı döneme götürme gayesinin gerçekten de dünyada çok radikal değişikliklere yol açması, olsa olsa Müntzer'in onaylamadığı bir yan etkiydi.

Müntzer'in papaz olarak Thüringen bölgesi imparatorluk şehri Mühlhausen'e atanmasıyla, Saksonya Elektör Prensliği'yle yaşanan anlaşmazlık ilk başta sona erdi. Fakat burada da anlaşmazlıklar baş gösterecekti. Müntzer'in farklı

ilahiyat anlayışı, o yıllarda her yerde şehirlerdeki yöneticilerin yönetim şekillerine yapılan yoğun eleştirilerle birleşmiştir. Onun ve kendisi gibi vaiz olan arkadaşı Heinrich Pfeiffer'in varoşlardaki yoksul halkı ve taşradaki köylüleri siyasi otorite ve yöneticilere karşı harekete geçirme girişimleri üzerine, belediye meclisi savunmaya geçti. Müntzer böylece, göreve başlamasından henüz birkaç hafta sonra tekrar şehri terk etmek zorunda kaldı. Ondan sonraki aylarda, kendisini sürekli güney Almanya'ya sürükleyen ve köylerdeki huzursuzluklarla yüz yüze getiren bir nevi göçebe hayatı yaşamak zorunda kaldı.

İşte bunlar, Thomas Müntzer'in ortaya koyduğu, 1524'ten sonra başka yerlerde de dile getirilen "kurum eleştirisi" idi. Farklı teolojik derinlikleri olan bu eleştiriler onun gözünde, reformcu yeniliklerin içini boşaltan Kilise'nin, devlet yöneticileriyle olan sıkı ilişkilerine karşı yapılmıştır. Zwingli'nin çevresinde bu tür eylemler 1520'li yılların ortalarından itibaren hararetle İsviçre'ye, Alsas bölgesine, güney Almanya'ya, Moravya'ya, Polonya'ya ve nihayet Hollanda'ya sıçradı. Çocuklarını vaftiz ettirmeyi reddetme tepkisinin yaygın görülen müşterek özellikleri sebebiyle, araştırmalarda bu eylemler "vaftiz eylemleri" olarak ifade edilmiştir. Zürih'te muhalif eylemleri, şehir meclisinden bir şahsın oğlu olan Konrad Grebel veya kitapçı Andreas Castelberger gibi ruhban olmayan kişiler başlattı. Her ikisi de ilk başta Reformcu Zwingli'nin yol arkadaşı oldular. Fakat daha sonra cemaatin ayin uygulamaları söz konusu olduğunda, Zwingli'de tutarsızlığı gerekçesiyle ondan yüz çevirdiler. Ayinler, kiliselerin düzeni ve kurumlarla ilgili görüşlerde zıtlıklar ve çelişkiler bulunduğu için, anlaşmazlık hızla yayılıp büyüdü. Ayrıca eleştirilerin biraz da, Zürih'in taşra cemaatlerindeki radikal akımlara dayanıyordu. Her ikisi (Konrad Grebel ve Andreas Castelberger) tarafından da, çocukların vaftiz edilme uygulamasının kaldırılması talep ediliyordu. "Azizlerin kilisesi" isteniyor, fakat bununla da kilisenin bir halk kilisesi olma özelliği şüpheli duruma getiriliyordu. Zwingli, Ocak 1525'te yayımladığı bir genelgede çocuk vaftizine sürgün cezası öngören meclisin yanında yer almıştı. Buna rağmen daha sonraki haftalarda şehirde ve Zollikon kasabasında, çok sayıda vaftizcinin tutuklanmasıyla sonuçlanan vaftizler yapıldı.

Bu noktada, eski uygulamaların tekrar canlandırılması olarak gösterilen şeyin nitelikleri konusunda da bir anlaşmazlık meydana geldi. Çünkü vaftizciler de mevcut olanın temelden değiştirilmesini istemiyorlardı. Onlar daha çok, Hristiyanlığın ilk ortaya çıktığı dönemlerdeki cemaat hayatını hedefliyordu. Hristiyanca yaşamının ve sosyal düzeninin ölçüsü İncil'in kelimiydi; bu yüzden savaşa katılmaya ve seferberlik görevine karşı çıkıldı, yemin etmekten kaçınıldı ve her türlü vatandaşlık görevini üstlenmek reddedildi.

Böyle bir hayat tarzının siyasi yöneticilere, yerleşik inanca tabi olanlara ve elbette Protestanlara da birtakım problemler yaratması anlaşılabilir bir durumdur. Bu yüzden çok hızlı bir şekilde "vaftizciler" isyancı ilan edildi. Çünkü bunlar büyük ölçüde alt tabakalardan oluşuyordu ve zaman zaman da isyankâr köylülerle de ilişkileri oluyordu. Bu isyanların sert bir şekilde bastırılıyor ve asiler kovuşturuluyordu. 1527 yılında Zürih'te ve Habsburg İmparatorluğu'na ait Vürtemberg'de ilk idamlar gerçekleşmişti. Fakat bunun zıddı örnekler de vardı: Hessen Bölge Prensi Philipp, huzursuzluğun kaynağının şüpheli olması gerekçesiyle vaftizcileri cezalandırmayı reddetti. Bazı Protestan ilahiyatçılar da onların dini konulardaki taleplerini anlamaya ve onları reformcu kiliselere tekrar dahil etmeye çalıştılar. Bu Protestan ilahiyatçıların en önemlilerinden biri de Strassburg'lu reformcu Martin Butzer'dir (Latince "Bucer", 1491-1551). Derebeylerin ve bölge yöneticilerinin taviz vermeyen politikaları, İmparatorluk çapında başarılı olmuştu. 1530'lu yılların sonuna kadar vaftizciler bastırıldı. Sadece Münster'de bu hareket 1534-35'te bir kez daha ortaya çıktı ve bu yeni ayaklanmada vaftizciler fazlasıyla hakir görülüp ezildi.

IV. YANKILARI VE ALGILANIŞI: REFORMASYON VE SOSYAL GRUPLAR

1. Köylü Savaşları

Köylü savaşlarının Reformasyonla ne ilgisi olabilir? Geçen on yıllar içerisinde bu soruya verilen cevaplar birbirinden çok farklı olmuştur. Alman tarihinin bu kısmının ideolojiden arındırılmasıyla birlikte sosyal bilimlerin zenginleşmesinin bir işaretidir bu. 19. yüzyılın Katolik mezhebi tarihi yazımı, Protestanlığı huzursuzlukların ve şiddetin patlak vermesinden sorumlu ihtilalcı bir ilahiyat alanı diye görürken, bu yılların Protestan yorumları, Luther'in dini görüşlerinin, elit tabakaya dayanan bir özelliğe sahip olduğunu vurgularlar. Onun görüşlerinin bu özelliği, reformistler tarafından köylülerin eleştirilerinde ortaya konur. 19. yüzyılın başlarındaki liberal yorumlardan sonra Friedrich Engels (1820-1895), Reformasyon'un Marksist yorumunu, köylü savaşlarını hazırlayan bir halk ve dini ihtilal olarak ifade etmişti. Hiç kuşkusuz ihtilalin başarısız olmasının sorumlusu da "prenslerin uşağı" diye bahsettiği Luther'di. Reformasyon ile köylü savaşları arasındaki ilişkiyi mezhepsel ve parti siyaseti açısından yorumlamanın bugün artık bir geçerliliği olmasa bile, (ve bu ilişkilerin muhtelif yönlerinin değerlendirilmesi hakkında bugüne kadar tartışmalar yaşansa da) bu ikisi arasında bir ilişkinin mevcut olduğu da araştırmacıların hemfikir olduğu bir gerçektir.

Köylülerin reform talepleriyle Reformasyon arasındaki bağlantı, ihtilalcı bir ilişki olarak değerlendirilemez. Bu daha çok, bizim Orta Çağ'ın bitişine has bir özellik olarak daha önce nitelendirdiğimiz bir düzlemde gerçekleşmiştir: Bir tarafta yeniden canlandırılması yasaya uygun kabul edilen "eski hukuk"a bağlılık; diğer tarafta ise çiftçi ve köylülerin, kooperatif ve ortaklık yapısıyla aristokratik derebeyli-

ğin hükümlerlik düzeni karşısında farklı bir model olarak ortaya çıkan, öz yönetim şeklindeki Protestan topluluk ilkesi yer alır. Her ikisi de 1525 yılı şubat ayının sonunda ortaya çıkan ve muhtemelen Memming’li deri zanaatkarları ve savaş muhabiri Sebastian Lotzer (1490-1525?) tarafından, “Zwingli Yanlısı” Christoph Schappeler’in (1472-1551) de katılımıyla kaleme alınmış, köylü savaşının temel belgesi *Zwölf Artikel(n) der Bauernschaft in Schwaben*’dan anlaşılabilir. Bu “Svabya köylülerinin on iki maddesi”nin öncülü olan ilk taslaklarda hâlâ “Eski Hukuk” referans alınmışken, (son halinde) artık bunun yerine “İlahi Hukuk” için çaba sarf ediliyordu: Bu da eski bir biçimdi. Muhtemelen burada kastedilen “İlahi Hukuk”u daha önce 14. yüzyılın sonunda Katolik inancını inkâr eden İngiliz John Wiclif (tahminen: 1320-1384), köylülerin çıkarlarını savunmak için kullanmıştı. 1525’te ise bu kavram ile reformcu anlayış kesin olarak birbirine bağlandı: “İlahi Hukuk”, İncil hukukuydu, Evangelizmin hukukuydu (Möller, Zeitalter, S.92). Bu adımla yasal kapsamın genişletildiği barizdir. Luther’in “sadece yazıyla” (*sola scriptura*) ilkesi ve o halde reformasyoncu “yazı ilkesi”, temel ölçüleri İncil’de tanımlanan ve muhafaza edilmesi mümkün olan dünyayı “yaratılmış düzen” diye anlamanın yolunu açmıştır. Bundan başka, “İlahi Hukuk”a dayanmanın yaşamsal bir işlevi de vardır. Çünkü “Eski Hukuk” daima bölgesel çapta sınırlı kalmıştır. Bundan böyle bütün talepleri için geniş bir yasal zemin düşünülebilmiştir: köylü protestolarının “milli bir eylem haline gelmesi mümkün olmuştur” (Schilling, *Aufbruch*, s.147).

Protestan cemaati ilkeleriyle bağlantıyı, “Memmingen bildirisi” yazısındaki ilk makale dile getirmiştir. Bu makalede cemaatler aracılığıyla papazları özgürce seçme hakkının yeniden uygulamaya konması istenmiştir. Bununla da din adamının köyde gerçekten irşat görevlisi olarak bulunması ve kendi konumundan bağımsız olarak bütün cemaat üyelerine din hizmeti vermesi sağlanacaktı. Bu da “seçilen papaz bize başka insanların katkısı olmadan Kutsal İncil’i açıklamalı ve ondan açık vaazlar vermelidir” (*Geschichte in Quellen*, s.145) şeklindeki Reformasyoncu öğretinin kabul edildiğini göstermektedir. Fakat aşağıda verilen, özellikle köylü toplulukların ekonomik ve sosyal problemlerine ithaf

edilen makalelerde reformcu cemaat düşüncesinin varlığı, tamamen “dünyayı etkileyen kendi dinamiği içinde” anlaşılabilir. Şayet kilisenin gelirlerinin onda biri “komünal” bir topluluğa bırakılırsa, meralar ve tarlalar ortak kullanıma açılırsa, avcılık, balıkçılık ve ormandan yararlanma hakkı tekrar “olduğu gibi yerel idarenin eline geçerse” (Madde 12) -zira bunların, tek taraflı olarak merkezi hükümlerliliğini hakkı olduğu yöneticiler tarafından açıklanmıştır- bu durumda “yaratılmış düzenin meşru yansıması olarak cemaat” düşüncesinin Hristiyanlaştırılması ve kutsallaştırılması anlam kazanır: Sadece köylü ortaklığı bir Hristiyan kardeşliği olarak anlaşılabilir, aynı zamanda yönetimle olan ilişkilerde de bu kardeşane sevgi “ölçü olmalıdır” (Schilling, Aufbruch, s.148).

Köylülerin talepleri, kesinlikle akşamdan sabaha ortaya çıkıvermemiş siyasi, ekonomik ve sosyal gerilimlere işaret eder. Halka yapılan baskı, derebeyliklerin güçlenmesi, bazı bölgesel yöneticilerin kooperatifleşme ve ortaklık yoluyla yönetime katılmalarının, kurumsallaşmış ve yerleşmiş biçimleriyle (ister köyde isterse imparatorluk meclisi temsilciliklerinde olsun) siyasi pozisyonları ortadan kaldırarak hükümlerliliklarının güçlenmesini sağlama girişimleri gibi sorunlar, yüzyıl başında gittikçe büyüyen anlaşmazlıkların sebepleri idi. Reformasyon hareketiyle bağlantıları, bütün bu vaziyete karşı çıkan çiftçi protestolarına o zamana kadar hiç görülmemiş bir ikna gücü vermiştir.

Fakat protestoların gerçekten bölgelere göre farklı ağırlık noktaları vardı. Bu da anlaşmazlıkların ve problemlerin keskinleşmesini açıklamak için büyük bölgesel farklılıkların dikkate alınması gerektiğinin bir işaretidir. Bu yüzden köylü savaşlarının nedenleriyle ilgili bir açıklama yapmak oldukça güçleşir. İmparatorluğun büyük bölümü, örneğin kuzey ve kuzeydoğudaki uç bölgeler, köylü savaşlarından hiç etkilenmemiştir. Fakat Bavyera Dükalığı ve Bohemya Krallığı gibi merkezi bölgeler de savaştan etkilenmemiştir. Kuzeybatıda derebeylik rejimi o kadar zayıftı ki, burada önemli bir sorun çıkmamıştı. Her ne kadar sonradan zayıflamış olsa da bu durum Bavyera için de geçerlidir. Doğuda sayıları gittikçe artan derebeylikler söz konusuysa halkın artan yükümlülükleri de protestolara makul bir gerekçe olabilirdi, ancak

burada da bu protestolar gerçekleşmedi! Muhtemelen köylü öz yönetiminin gelişkin biçimi burada yoktu; eğer bu tür bir olanak olsaydı kayda değer protestolar görülebilirdi.

Artık sadece bir protesto değil, savaş olarak ifade edilen köylü ayaklanmaları, güney Kara Orman Bölgesi'ndeki bazı köylerde 1524 yılı haziran ayında somut biçimde başladı. Bu ayaklanmalarda Reformasyoncu düşüncelerin hiçbir rolü yoktur. Ama Stühling emrindeki köylülerin yöneticilerine karşı isyanı, yine bir "Zwillingci" olarak bilinen papazları Balthasar Hubmaier'in Reformasyoncu çalışmaları sebebiyle Habsburg'lu yöneticileriyle açık bir çatışma içinde bulunan Waldshut'lu vatandaşlar tarafından destek görmüştür. Böylece Reformasyoncu çatışmalar, köylülerin talepleriyle birleşmiş oldu. Ayaklanma Habsburg'lu yöneticilerin zayıflıkları sebebiyle Hegau, Klettgau, sınır prenslikleri bölgesinde ve güney Kara Ormanlar'ın geniş bir kesiminde çok hızlı bir şekilde yayıldı. Yönettiği bölgeden kovulan Dük Ulrich von Wittenberg'in, İsviçreli askerlerin desteğiyle bölgesini geri almak için isyancı köylülerle kurduğu ittifakı salt kendi çıkarları için kullanmak istemesiyle, ağır siyasi sonuçları olan gerilim daha da arttı. Çünkü Bavyera'nın öncülüğünde imparatorluğun güneybatısındaki imparatorluk şehirlerinin ve prensliklerin birleşmesi artık Svabya Bölgesi'nin devlet ordusu şeklinde askeri bir karşı güç meydana getirmesini sağlamıştı. Bu arada huzursuzluklar imparatorluğun diğer şehirlerinde de, yani Yukarı Svabya bölgesindeki Kempten'de de yayıldı. Ruhban sınıfından hükümdarların (prens piskoposlar) kendi maiyetlerindeki köylüleri köleliğe zorlama girişimlerine karşı köylüler basit fakat karakteristik bir cevap olarak "eski hukukun yeniden tesis edilmesini" istediler. Çatışmalar daha sonraki haftalarda iyice yayıldı ve Allgäu'lu köylülerin geniş çaplı bir kalkışmasına dönüştü. Bu isyancıların kurumsal merkezi olarak 1525 yılı mayıs ayının sonunda "Allgäu Bölgesi Hristiyan Birliği" kuruldu. Bu birlik çok hızlı bir şekilde diğer köylü gruplarıyla da birleşti: Konstanz Gölü'ndeki Seehaufen ile Lech ve Tuna Nehri arasındaki bölgeden "Baltringer Haufen" asi birlikleriyle de birleştiler. Sonuncusunun, yani Baltring Haufen'in merkezinde Memmingen şehri bulunuyordu. Daha önce ismi geçen Chistoph Schappeler, burada şehirli sınıfın ve şehir meclisinin yardımıyla Reformasyon fikrini yerleştirmişti.

Böylece burada da Reformasyoncu eylemler ile köylü eylemleri arasında bir ilişki oluşturulmuştu.

1525'in mart ayından itibaren toplumsal zeminde isyan hızla büyüdü. Baltringerliler, Allgäulular ve Seehaufenliler mart ayının sonunda, eyalet düzeni şeklinde bir "Hristiyan Birliği" kurdular. Buna benzer bir yapıyı köylü Franklar da gerçekleştirdi. Gittikçe şiddetlenen huzursuzluklar ve çatışmalar, Vürtemberg, Türingiya, Renenya-Palatina, Alsas-Loren ve nihayet İç Avusturya'daki Tirol ve Salzburg bölgelerine de yayıldı. Hatta bu çatışmaların uzantıları İsviçre'ye dek ulaştı. 1525 yılı nisan ayı itibariyle 300.000 köylünün bu isyanlar ve çatışmalara katıldığı tahmin edilmektedir. Mayıs ayının başında, Mainz elektör prensi de olan başbakan, yönettiği bölgelerle birlikte yukarıda sözü geçen (ve Miltenberg Anlaşması denilen) 12 maddeye sadık kalma sözü vermek zorunda kaldı: Böylece isyan zirveye ulaşmış görünüyordu.

Savaşa katılan sosyal grupların birbirine paralel şekilde genişlemesi de dikkate değer bir husustur. Serveti ve siyasi tecrübesiyle isyancılara katılan şövalye Florian Geyer (1490-1525) ya da dünya çapında çok daha fazla tanınmış biri olan ve Miltenberg Anlaşması'na aracılık eden fakat köylülerin başarısızlığı üzerine hemen geri adım atan Götz von Berlichingen (1480-1562) gibi istisnaları bilsek de, aristokrasi bu çatışmalarda sürekli geri planda kalmıştır. Ekonomik bakımdan önemli olan Tirol, Steiermark ve Türingiya'daki madencilerin kalabalık şekilde destek vermeleri de önemlidir. Olayların çoğunda faal oldukları kanıtlanmasa da sonuçta şehir halkından da çok sayıda sempatizanları vardı. Bunların kendi aralarındaki farklılıkları da önemlidir: Küçük tarım kasabalarındaki vatandaşlar, isyan bölgelerinde köylüleri kendilerinininkine benzer hayat şartlarından dolayı desteklediler. İmparatorluk şehirlerindeki vatandaşlar ise açıkça geri durdular. Buna rağmen şehirlerdeki vatandaşların köylü eylemlerine katıldıkları yerlerde bu katılım iç ya da dış baskı sebebiyle gerçekleşmiştir (Rothenburg, Heilbronn ve Alsas-Loren'deki Kaisersberg gibi yerlerde).

İsyan bölgelerine direk komşu olan yerlerde köylü savaşların neden olduğu açık şehir içi çatışmalar da vardı. Buna örnek olarak Worms, Speyer, Frankfurt, Mainz, Friedberg, Limburg ve Köln gibi şehirleri sayabiliriz. Bu da çatışma-

ların artık köylü savaşları olarak değil de “sıradan adamın ihtilali” olarak ifade edilmesine yol açtı (Peter Blickle). Kaynaklarda “sıradan adam” (ya da bayağı adam) kavramıyla, köylüler haricinde yönetme kabiliyeti olmayan tebaaların hepsi anlaşılmaktadır. Bu ifade makul gibi görünse de şehirdeki çatışmaların kendine has özelliğine vurgu yapan şehir tarihçilerinin gerekçeleri daha ikna edici görünmektedir. Bu şehir çatışmalarının kendine has özelliğinin, taşra alemindeki hukuki ve yasal çerçevelerden tamamen farklı geliştiği ifade edilmiştir. “Şehirlerdeki sivil topluluklar, köylülerin soylu efendileri karşısında olduğu gibi ‘tebaa’ değil, şehir meclisleriyle karşı karşıya bulunan halktır.” Berlin’li Reformasyon tarihçisi Heinz Schilling, yapısal farklılığı böyle ifade etmiştir (Schilling, *Wehler, Bauernkrieg*, s.238).

Köylü savaşları yayılarak iyice şiddetlendi. 1525’in mart ayından itibaren manastır ve saraylarda yağmalamalar başladı. Thomas Müntzer, ilahi gazabın vaktinin geldiğine inandığı için taraftarlarını ısrarla şiddete başvurmaya çağırdı. “Hristiyan Birliği” çevresinde Mart 1525’te belirlenen, temelde başka bir toplumsal düzenin sistematik programının oluşturulmasıyla ilgili fikirlere rağmen, köylülerin hiçbir yerde müşterek bir programı ya da ortak bir stratejisi olmamıştır. Şayet isyana katılan köylülerin çoğunluğu için gerçekte sadece eski haklarının geri verilmesi isteğinin söz konusu olduğu, kesinlikle ihtilalcı bir anlayışlarının bulunmadığı ve “yaratılış düzeni”nin yeni hukuka dahil edilmek suretiyle gerçekleştirilemediği görülürse, bu konu daha iyi anlaşılacaktır. 12 maddeye cevap olarak Luther, 1525 yılının nisan ayında bütün katılımcılara açık bir çağırıyla tepki gösterdi (*Ermahnung zum Frieden [Barış Çağırısı]*) ve şiddete başvurmama konusunda da uyardı. Luther, bu uyarılarına rağmen gittikçe şiddetlenen çatışmalarla ilgili olarak Nisan 1525’te çok sert ve tamamıyla tavizsiz *Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der Bauern* (Köylülerin Eşkıyalık ve Cinayet Çetelerine Hayır) adlı yazısında görüşlerini açıkladı. Bu yazısında Luther, yönetici seçkin kesime, Tanrı’nın bir memuru olarak “kılıcı kullanmalarını” tavsiye etmiştir.

Köylü isyanları birkaç hafta içinde bastırıldı. İlk önce Yukarı Almanya ve Tübingiya, daha sonra da Avusturya’nın Salzburg gibi merkezi bölgelerinde sona erdi. Bu isyanların

bastırılma işlemi, Svabya birliğinin 4 Nisan 1525 tarihinde Leipheim’da Baltringen Haufen birliklerini yenmesiyle başladı. Svabya birliklerinin komutanı Georg Truchsess von Waldburg, 17 Nisan’da diğer köylü birlikleriyle bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmaya göre kriz, bir hakem vasıtasıyla barışla noktalanacaktı. 12 Mayıs’ta Georg Truchsess von Waldburg, isyan eden Wittemberg’lileri yendi ve 16 Mayıs’ta da Alsas’lı köylüler Saverne’de Dük Anton von Lothringen’in ordusu karşısında ağır bir yenilgi aldı. Bu savaşta yaklaşık 18.000 köylü öldü. Bundan bir gün önce de Prens Philipp von Hessen ve Dük Georg von Sachsen’in birleşik orduları köylüleri Frankenhausen’da mağlup etmişti. Köylülerin tarafında savaşmış olan Thomas Müntzer esir alınıp idam edildi. Derebeyleri, Luther’in ılımlı davranma tavsiyesine rağmen özellikle Yukarı Almanya ve Tübingiya bölgelerinde mağluplara karşı çok ağır cezalar uyguladı.

Köylü isyanlarının bastırılmasının hem köylüler, hem de genel olarak Alman tarihi için sonuçları uzun süre devam eden bir felaket olması, Reformasyon ve köylü savaşları etrafında filizlenen “tarih efsaneleri”nden biri olmuştur. Bu arada farklı araştırmalar ise 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köylülerin ekonomik ve sosyal durumlarının, tam olarak iyileşmese de stabil hale geldiğini göstermektedir. Zaten yeni bir isyan çıkmasından endişelendikleri için derebeyleri ve diğer aristokrat yöneticiler, olumsuz durumları düzeltmeye hazır olduklarını açıklamışlardı. 1526 yılında Speyer’deki İmparatorluk Meclisi toplantısında “12 madde” talepleri üzerinde ayrıntılı müzakereler yürütüldü. Reformasyon’un seyri için de köylü savaşların sonuçları tamamen olumsuz değildi. Aslında sadece sahte bir “Prensler Reformasyonu”nu takip eden “Halk Reformasyonu”nun bittiğinden elbette söz edilemez. Şehirlerdeki Reformasyon hareketleri, kendine özgü karakteriyle aralıksız devam etmiştir.

2. Şehir Reformasyonu

“Reformasyon, şehirlerde ortaya çıkmış bir olguydu.” 1974 yılında ABD’li Reformasyon tarihçisi A. G. Dickens, Reformasyon olayını bu şekilde anlatmıştır. Ne kadar abartılı olsa

da bu cümle önemli bir konuya işaret eder: Reformasyon hareketi sadece imparatorluk topraklarında değil, özellikle şehirlerde de hissedilmiş ve kalıcı etkiler bırakmıştır. Bunun sebebini kilise tarihçisi Bernd Möller, ilk kez 1962 yılında aşağıdaki görüşlerinde dile getirmiştir: “Orta Çağ’ın Alman şehirlerinin, kendilerini Hristiyanlık dünyasının küçük bir özet gibi görme eğilimi vardır” (Möller, *Reichstadt*, s.15) Bununla ifade edilen, Kilise ile şehir halkı arasındaki birliğin, yenilikçi teoloji ve şehir kiliselerinin düzenini kalıcı biçimde değiştirecek cemaat ilkesinin kabulü için mükemmel bir etki alanı sunmasıydı. Reformasyon’un ilk aşamasında kilise cemaatlerinin düzeni hakkında kabul edilen ve 1523 yılında Leisning kasabası için hazırlamış olduğu referans açıklamasında Luther, düzenleme yapma yetkisinin sadece kilise cemaatinde olduğunu vurgulamıştır. Ve bu durum 16. yüzyılın ilk yıllarının burjuva anlayışına göre sivil komünitelerde de aynıydı. Bu konuda Luther’in isteği şöyledir: “Hristiyan bir topluluk ya da cemaate, her öğretiyi yargılama, öğretmenleri görevlendirme ya da görevden alma hak ve yetkisinin verilmesi” (Luther, *Werke, Weimarer Ausgabe*, C. II. s.408-416). Ayrıca reformasyoncu öğretinin kabul edilmesi, bunun için merkezi önemi olan *sola scriptura* ilkesi tarafından teşvik edililiyordu. Bunun için taşra ve köy halkından çok, gelişmiş eğitim düzeyi sebebiyle şehirli vatandaşların zihinsel yapısına daha yakın duran bir dini tutum, okuma ve analitik değerlendirme becerisi gerekiyordu.

Reformasyon’un ilk dönemi, özellikle söz üzerine kurulu bir hareketti. Bu hareket, İncil’in Latince’den çevrilip basılmış sözlerinin yayılmasıyla, bildiri şeklinde ya da vazalarla sürdürüldü. Bu yöntemler, okuma yazma bilmeyen fakat konuyla ilgili resimleri anlayabilen geniş kitlelere hitap edebilmesinden dolayı yoğun bir etki gücüne ulaştı. Ve nihayetinde Reformasyon, aynı zamanda bir ilahi ve müzik hareketiydi. Toplu olarak söylenen ilahiler, korolar, Reformasyon’un sözlü ayinlerinin önemli bir parçası haline geldi. Luther’in kendisi de Protestanlık için günümüze ulaşan bir kimlik sunan geleneğin pekiştirilmesine bizzat iştirak etmiştir. İlk defa onun aracılığıyla İncil’deki manzumelerin değiştirilerek ayinlerde topluca söylenen ilahilere dönüştürülmesi ve yine ayinlerde kullanılmak üzere kilise ayinleri

antolojisi şeklinde bir ilahi kitabının "icat edilmesi", "Yeni Kilise" için çok önemli temeller yaratmıştır.

Reformasyon ile cemaat ilkesi arasındaki yakınlık, "şehir cumhuriyetçiliği"nin (Schilling, *Aufbruch*, s.171) kurucu unsurlarının hem içeriden hem dışarıdan meşruluk baskısı altına girdiği dönemde, Reformasyoncu hamlelerin kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Ana hatlarını girişte anlattığımız, bitmekte olan 15. yüzyılın bize gösterdiği gibi bu aniden ve özellikle Yeni Çağ'da olmuş bir şey değildi. Ama Reformasyon, (bireyin değil) şehirli (*burgher*) halkın siyasete katılma isteklerine, tam da bir kriz durumunda olan her iki tarafa da güçlü bir itki sağlamış, muazzam bir dinamizm kazandırmıştır.

İç çatışmayı artıran şey, iktidar gücünün icrasında müteakabiliyet ilkesinin şehir meclisi tarafından tek taraflı feshedilmesi idi; ki bu da geç Orta Çağ'da, en azından şehirlerdeki siyaset anlayışına tekabül ediyordu. Ortaklık yemini artık iktidarın temeli olamazdı. Bunun yerine, yönetim kademesi ve tebaa arasındaki hiyerarşik yapı belirleyici olmalıydı. Böylece belediye meclisleri, şehir halkına karşı eylemlerinde doğrudan sorumluluk almaktan kaçınabilecekti. İster taşrada, ister "imparatorluk şehirleri"nde, isterse karma yasal bölgelerde olsun, şehirlerde gittikçe artan anlaşmazlıklar, şehir meclislerinin bu isteğinin onaylanamayacağını göstermektedir. Ne zaman ekonomik ve siyasi, mali problem ve anlaşmazlıklar çözüm yoluna girse hep çelişkiler ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde aşırı nüfus artışı ve Avrupa ticaret sistemindeki yapısal değişimlere uyum zorunluluğundan dolayı yeteri ekonomik sıkıntı mevcuttu. Şehirlerin ideal şartlarda uzlaşma toplumu olarak görülmesi gerekirken; gerçekte tam da Reformasyon döneminde "uzlaşmaz toplum" olmuştur (Hamm, *Bürgertum*, s.51). Ancak bu iki durum birbirleriyle çelişki halinde değildir. Reformasyoncu ilahiyatın büyük etkisi, esas itibarıyla Kilise birliğinin siyasi ve dini bir birlik olarak vaaz edilmesine dayanıyordu. Teolojinin kendi içindeki farklılıklar gittikçe belirginleştiği zamanda bile bu hala geçerliydi. Strassburg'lu Reformasyoncu Martin Butzer, kilisenin bu görüntüsünü, Tanrı tarafından yönlendirilen cemaat olarak kendi din anlayışının temel ilkesi olarak geliştirmiştir. "Buradan hareketle Butzer,

kilise ve devlet hayatının bir bütünlük içinde geliştiği ve cemaat düşüncesinin bu hayatın yasası olduğu mükemmel bir cemaat yapısı tasarımı ortaya atmıştır" (Möller, *Zeitalter*, s.112). İmparatorluk şehirlerinin meclisleri için durum, üst toplumsal sınıfların, eğer kendilerini karar vermeye yetkili otoriteler olarak kanıtlamayı başarırlarsa onlara imparatorluk meclisinde söz hakkı tanımaya razı olmalarıyla iyice kötüleşmiştir.

Dış baskı, iktidar yoğunlaşması döneminde şehirlerin ayrıcalıklarını budamaya çalışan şehirli efendiler yüzünden meydana geldi. Anayasa tarihçilerinin dilinde bu olayın adı, "imparatorluğa entegrasyon"dur. Bundan özellikle şehir yöneticisinin aynı zamanda ilgili eyalet yöneticisi olduğu taşra şehirleri etkilendi. İmparatorun en yüksek yöneticisi olduğu imparatorluk şehirleri, Erken Modern Çağ'ın bu dönemine dek "imparatora uzaklığı" nedeniyle hala korunmuş bölgelerdi. Bölgesel yöneticilerin müdahale girişimleri de Hristiyan cemaati ilkesine bir saldırı olarak anlaşıldı. Çünkü ekonomik, siyasi ve askeri bağımsızlık bu cemaat ilkesinin temel unsurlarından biriydi.

1520 ila 1540 arasında *Ancien Regime*'de gerçekleşen çok sayıdaki "Şehir Reformasyonlarında" bu anlaşmazlık potansiyeli hala duruyordu. Böylece bu şehir reformlarının dini niteliği, sadece Yeni Çağ'da kilise ve dünya işlerinin ayrılmaz bir şekilde iç içe oluşlarını dikkate almayan kişilerin gözünde şüpheli hale gelmiştir. Çünkü buradaki amaç, "kilisenin belediyeye bağlanması" temelinde (Blickle, *Ge-meindereformation*, s.167) şehir kültürünün tehlike altındaki cemaat ve ortaklık ilkelerini savunmak ve aynı zamanda sağlamlaştırmaktı. Bu açıdan şehir Reformasyonlarındaki dini ayrılık, "olumlu" bulunmuş anayasa geleneklerine geri dönüşle ilişkilidir. Bu, gerçekte Reformasyon'un yeni ve özel bir anlamıdır.

Harekete katılan tüm şehirlerin isimleri destekçi sayılarıyla birlikte bulunabilir. Augsburg, Basel, Ulm ve Strassburg gibi güneydeki büyük "imparatorluk şehirleri"nin yanında Worms, Speyer, Frankfurt ve Mainz gibi batıdaki "imparatorluk şehirleri"nin temsilcileri de burada yer almıştır. Sadece Köln eski kiliseye sadık kalmıştır. Yine aynı

şekilde kuzey ve kuzeydoğudaki Bremen, Hamburg, Lübeck, Braunschweig, Magdeburg, Mühlhausen, Stralsund, Wismar, Rostock ve son olarak Danzig gibi imparatorluk ve Hansa¹ şehirleri de Reformasyon şehirlerindendir. Reformasyon sürecinin tüm önemli olayları elbette burada anlatılamaz. Burada sadece radikal bir sonu olduğu için hiç de tipik olmayan bir örneği ele alalım.

Bahsettiğimiz şehir, 1520'li yılların başlangıcında Reformasyon hareketine katılan imparatorluk ve Hansa şehri Lübeck'tir. Başlangıçta katedralin yöneticileri, diğer üst düzey din adamları ve papazların oluşturduğu meclisi, ekonomik zararlar ve huzursuzluk kaynaklı endişelerinden dolayı Reformasyon hareketlerini durdurmak istemelerine rağmen Luther taraftarları ağırlıklarını koymayı başarmıştı. Lübeck ve diğer şehirlerde bu yıllarda "üstünlük" haklarında ısrar edenlere, özellikle danışma kurulunun varlıklı üyelerinin ailelerine karşı yöneltilmiş olan ortak güçlü muhalefet, kesinlikle Reformasyoncu din hareketiyle ilgiliydi. 1528 yılında din adamı ve papaz olmayan tüccarların ve zanaatkarların temsilcilerinden oluşan kent halkının kontrol ettiği bir kurum ortaya çıktı. 1530 yılında da yerel meclis, Reformasyon'un Lübeck'teki nüfuzunu onaylamak zorunda kaldı. Eski inançtaki meclis üyeleri görevlerini bıraktı; çoğu da memleketini terk etti. Reformasyon, Lübeck'te -ve bazı başka yerlerde- bir "elitler değişikliği" demekti. 1531 yılında Pomeranyalı Reformasyoncu Johannes Bugenhagen (1485-1558) tarafından hazırlanan yeni kilise düzenlemesi kabul edildi. Kiliselerde düzenlenen ayinlerden, okulların yapısı ve fakirlerin durumuna kadar uzanan çok kapsamlı değişiklikler yürürlüğe girdi.

Tabii ki bununla birlikte şehrin sosyal yapısı da değişti: Bundan böyle kilisedeki dini hayatı Katolik papazlar, rahipler ve rahibeler değil, sayıları oldukça az olan Protestan papazlar şekillendirecekti. Bu Protestan papazların artık yasal ve meşru olarak eşleri (Protestan kilise düzenlemesi, evlenme hakkına dair kurallar da getirmişti), ayrıca birçoğunun çocukları da vardı. 16. yüzyılın ortalarında şu söz fazlasıyla geçerliydi: "Papazların çok çocuğu ve çok kitabı vardır." O

1 Hansa Birliği: Almanya'nın kuzeyindeki çeşitli şehirler arasında 13. ila 19. yüzyıllarda varlığını sürdüren ticari ve savunma amaçlı ittifak. (e.n.)

halde Protestan din adamları, eski inanca sahip belli makam ve mevkilerde bulunanlardan çok daha sade bir biçimde, resmiyetten uzak ve gündelik hayatın olası bütün muhteviyatıyla, cemaat üyelerinin dünyasında yaşadı. "Kutsallık atfedilmeyen ruhban sınıfının "dünyaya" tutarlı şekilde katılımı ve bütün insani davranışların ibadet olduğu yönündeki görüş, Luther'in arzusu olmuştu" (Schorn-Schütte, *Evangelische Geistlichkeit*, s.20). Protestan din adamlarının eğitimi, şehirlerin dışına taştı. Reformasyon'dan itibaren tamamen yeni bir sosyal grup aracılığıyla geniş sosyal ilişkiler ve akrabalık bağları geliştirmiş olmaları, bu Protestan bölgelerin genel özelliği haline geldi. Lübeck'in de belirli bir ölçüde dahil olduğu bu şehirlerin bünyesinde, Reformasyoncu düşünen din adamlarının bir "vaizler başkanlığının" kurmasıyla (bütün papazların bir çatı altında toplanması) kurumsal bir alan buldular. Daha 16. yüzyılın ikinci yarısında Kilise ve dünyevi yetke arasında, bu husustan kaynaklı yeni anlaşmazlıklar ortaya çıktı.

Lübeck Kilise Düzenlemesi'nde tam olarak oturmuş temel yenilik, Kilise yönetiminin şehir meclisi tarafından üstlenilmesidir. Bu da şu anlama gelir: Bundan böyle bütün papazlık makamları, danışma kurulunu temsilen bizzat yerel idareler tarafından belirlenecek, kiliselerin mali işlerini sadece yerel idareler kontrol edecek, sadece yerel idarelerin kendisi yoksullara yardım işlerini, hastalık tedavilerini, sosyal meseleleri ve eğitim işlerini denetleyecek ve yönetecekti. Şehrin ve yerel idarenin özerkliği sayesinde elde edilen kazanımlar, Reformasyon hareketiyle kurulan "koalisyonun" başarısını göstermektedir. Diğer taraftan bu kazanç, şehir meclisinin gücünün artmasının risklerine de işaret etmektedir.

Reformasyon'un Lübeck'e gelişinden sonra, diğer şehirlerden farklı olarak sosyal ve hukuki politikası alanında çelişkiler gittikçe arttı. Bu durum, şehrin 15. yüzyılın sonunda, bir Hansa şehri olarak bilhassa ekonomi ve dış politika bağlamında oldukça bağımsız bir role sahip olmasıyla ilişkilidir. Şehrin siyasi durumu değişince, uyum zorlukları iyice arttı. Bu hareketli yıllara damgasını vuran isim, Jürgen Wullenwever (tahminen 1492-1537) idi. Wullenwever, Reformasyon'un estirdiği havayla ruhban sınıfı danışma kurulunun siyasi belirleyiciliğine karşı mücadele eden ve yıldızı

parlayan büyük aile şirketlerinden birinin mensubu olarak, sadece din adamlarının oluşturduğu meclisin düşüşünden sonra, 1533 yılında başkan oldu. Onun başkanlık ettiği yeni meclis, ruhban sınıfından olmayan tüccarlar ve zanaatkar temsilcilerinden oluşuyordu. Reformasyon'un yerleşmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuş Lübeck halkının burjuva olmayanları da siyasi gücün dışına itilmişti. Bu durum Wullenwever'in siyasi anlayışına çok uygun düşüyordu. Dışarıda elde edilen başarılar, iç siyaseti güçlendirmeye yetmiyordu. Wullenwever'in Danimarka'yla ittifak kurma çabası, oradaki eski inanç sahibi aristokrasinin direnişi nedeniyle başarısız oldu. Lübeckliler, ciddi bir müttefikleri olmadan 1534 yılında Danimarkalılarla patlak veren savaşa girmek zorunda kalmışlardı. Çünkü bizzat komşu Hansa şehirleri Rostock, Wismar ve Stralsund, Lübecklilerin ekonomik süper gücünden endişe ettikleri için onlara destek vermeyi reddetmişlerdi. Askeri yenilgiden dolayı 1535 yılında İmparatorluk mahkemesinin yönetimde yetkilendirilmesi, şehrin pozisyonunu iyice zayıflattı. Tekrar ruhban sınıfına uygun bir yasanın tesis edilmesi istendi. Şehir buna boyun eğdi; Wullenwever, belediye başkanlığı görevini bırakmak zorunda kaldı. Dış politika amaçlı bir seyahat sırasında Bremen başpiskoposunun birlikleri onu tutukladı ve eski inanca bağlı kardeşi Heinrich von Braunschweig-Wolfenbüttel'e teslim ettiler. Heinrich von Braunschweig-Wolfenbüttel tarafından "Kilise eşkıyası, asi ve muhtemel vaftizci" olduğu gerekçesiyle 1537 yılında idam edildi (Rabe, *Jahrhundert*, s.341).

Wullenwever'in başarısızlığı, kısa sürede giderek sertleşen muhalif mezhep hiziplerinin ve böylece Reformasyon hareketinin hızla politize olmasının habercisidir. Bu da Reformasyon'un, İmparatorluk'un ve bölgesel yönetimlerin siyasi çıkarları için kullanılması anlamına gelmektedir. Çünkü Reformasyon hareketinin, daha sonraki yıllarda da göreceğimiz gibi kiliseyi belediyeye bağlamasının, kelimenin modern anlamıyla bir "siyasileşme" demek olduğu hiçbir şekilde yadsınamaz. Fakat bu ilk başta Reformasyon'un menfaatlerine bir zarar vermemiştir: Hatta tam tersine bu tam da Luther'in dini hedeflerine uygun şekilde, ruhban sınıfının laikleştirilmesi ve siyasilerin dindarlaştırılması demektir.

3. Şövalyelik Hareketi

Köylü ve şehirli sınıftan sonra, eski imparatorluğun sosyopolitik gerçekliğini önemli ölçüde etkileyen üçüncü sosyal gruba, yani aristokrasinin alt tabakasında bulunan şövalye sınıfına bakacağız. Aristokrasinin bu alt tabakasının, yüzyıl başında siyasi ve ekonomik açıdan içinde bulunduğu sıkıntılı durumu daha önce anlatmış, şövalye yaşam tarzı idealinin işlevini yitirdiğine değinmiştik. İmparatorluk şövalyelerinin kendilerini Luther'in ilk seküler taraftarları olarak görmelerinin nedeni belki de bu çaresiz durumlarından kaynaklanıyordu. Franz von Sickingen (1481-1523) daha 1520 yılında Luther'e Orta Ren Bölgesi aristokrasisini koruma teklifinde bulundu. 1522-23 yıllarında köylü hareketlerinin -deyim yerindeyse- soylu öncüleri olan ve Franz von Sickingen'in liderliğindeki büyük şövalye hareketlerinde, aristokrasinin bu alt tabakası için, din alanında yapılan reformlar ve eski sınıfın imtiyazlarının geri verilme talepleri arasında bağlantı kurarak kendi taleplerinin meşruluğunu artırma çabası söz konusuydu. Reformasyoncu ilahiyat ile şövalyelik kurumu arasındaki ilişki, şehirlerdeki Reformasyon veya köylülerin dini savaşlarında görüldüğü kadar güçlü değildi. Ama "Hristiyanlık dışı" Roma ve yozlaşmış ruhban sınıfını topluca reddeden şövalyeler, Luther tarafından anlayışla karşılanmışlardır. Dönemin çok açık şekilde ruhban karşıtı olan tutumu, bu ortaklığın kurulabilmesi için önemliydi. İmparatorluğun şövalyelerinden biri olan hümanist Ulrich von Hutten (1488-1523) de ruhban zümreden tüm makam sahiplerine birden savaş ilan ettiği, 1522 tarihli bir bildiride bunu ifade ediyordu. Ulrich von Hutten, bu dönemde kendisi de hâlâ bir din adamı olan Luther ile ortak ulusal çıkarlar olarak gördüğü hedef uğruna birleşmişlerdi. Fakat Luther'in niyeti böyle bir değişim değildi. Bu durum Luther'in *An den Christlichen Adel deutscher Nation* [Alman Ulusunun Hristiyan Soylularına] ve *Von des christlichen Standes Besserung* [Hristiyanlık Dininin Islahına Dair] adlı eserlerinde dile getirdiği, 1520 tarihli büyük reform yazısında da açıkça görülmektedir. Luther'in ortaya koyduğu hedefin evrenselliği göz ardı edilemez, zira o "Roma tarafından zorla tesis edilen 'Hristiyanlığın bütünlüğü' ilkesinin

yerine 'Hristiyan halkların Roma'dan bağımsız bir dayanışmasını' hedefliyordu" (Lutz, *Einheit*, s.219). Luther görüşlerinde gayet net olan dini özgürlük kavramını Hutten de apaçık yanlış anlamıştır.

Reformasyon hareketleri bolca yanlış anlamaya dayanmış olsa bile, mesele bu yönüyle de dikkate değerdir. Franz von Sickingen'in Ebernburg Sarayı'nda, Wittemberg ve Nürnberg'den sonra İmparatorluk'taki üçüncü Protestan topluluk gelişti. 1521 yılında Sickingen günlük ayinleri iptal etti ve bunun yerine bir pazar ayini koydu. Köylüler ve şehirliiler için olduğu gibi şövalyeler için de Luther'in Reformasyoncu hareketiyle sıkı ilişki, ana hatları ancak 1520'li yılların başında belirmeye başlayan bir "cemaat Hristiyanlığı" aracılığıyla kurulabildi. İmparatorluk'ta şövalyelik büyük ölçüde siyasi yönetime ortaklığı modeliyle özdeşleşmişti, zira bu, Geç Orta Çağ döneminde işlevini sürdüren bir ortaklık ilkesiydi.

1522'de kurulan, 6 yıl faaliyet gösteren ve tamamıyla dini özellikler taşıyan "Kardeşlik Birliği", Yukarı Ren Bölgesi şövalyeliğinin askeri ve siyasi koruma birliği olarak tanımlanabilir. Ülke genelindeki dernek ve birlikler, anlaşmazlıklarını ne şiddete ne de mahkeme sürecine başvurarak çözüyor, genelde meseleyi zümrelerin özelliklerine uygun tahkim kurullarına taşıyorlardı. Hristiyanlığın kardeşlik anlayışında herkes birbiriyle iyi geçinmek zorundaydı. Bu bakış açısının, Hristiyan kardeşlik derneklerinin 16. yüzyılda gittikçe önem kazanan "Hristiyanlık federasyonu" ya da "eyaletleşme" düşüncesinin temeli olduğu yargısını haklı çıkarıp çıkarmadığı şüphelidir. Çünkü bu şövalye hareketi, siyasi anlamda etkili bir güce ulaşamadı. Yüzbaşı Franz von Sickingen, elektör prens ve Trier başpiskoposu olan Richard von Greiffenklau'a karşı verdiği mücadelede, "Protestanlıkta bir açılım yapma" isteğiyle saldırılarını haklı gerekçelere dayandırmasına rağmen aradığı desteği bulamamıştır. Öte yandan, Hessen prensi ve Pfalz elektör prensi de başpiskoposa yardıma gelmişti. Sickingen, Trier şehri kuşatmasını kısa bir süre sonra, Eylül 1522'de kaldırmak zorunda kalmıştır. 1523 yılındaki bir karşı saldırıda şövalyeler bozguna uğradı: Sickingen kendisine ait Landstuhl kalesinde, müttefik İmparatorluk prenslerinin üstün silah teknolojisi karşın-

da mağlup oldu ve Mayıs 1523'te teslim olduktan kısa süre sonra öldü. Bundan çok kısa bir süre sonra Suebya bölgesi ordusu, derebeyliklerde ve İmparatorluk bünyesinde şövalyelerin bağımsızlık mücadelelerini engellemek için Suebya ve Franken bölgesi şövalyelerine karşı harekete geçti. Bilhassa bölgelerin anayasa yapılarını aristokrasinin alt tabakası lehine bir kez daha değiştirmek isteyen şövalyelerin hareketi bu şekilde sonuçlanmıştı.

V. BÖLÜNME VE ŞİDDETLENME

Din ve sosyal alan arasındaki karşılıklı ilişki ve Reformasyoncuların "cemaat düşüncesi"nin uzlaşmaya yatkınlığı, Reformasyon hareketini teşvik edip destekliyor ve Protestanlığın İmparatorluk'ta dini-siyasi bir güç olarak varlığını sağlıyordu. Aynı zamanda Protestanlık, imparator ile İmparatorluk meclisi üyeleri arasındaki ilişkilerde yaşanan çatışmaların odak noktası olabiliyordu.

1. "Prensler Reformasyonu" ve Protestanlığın Yerleşmesi

Reformasyoncu hamlelere bakış, 1520'li yılların ortalarında ki bu "spontane hareket"in yavaş yavaş sona yaklaştığını, bunun yerine Reformasyon'un lehine ya da aleyhine planlı, politik olarak temsil edilen kararların gelmeye başladığını göstermektedir. Reformasyon'un tarihiyle ilgili daha eski yaklaşımlarda ve Marksist araştırmalarda, Reformasyon'un aşamaları "halk ya da cemaat Reformasyonu" ve "Prensler Reformasyonu" olarak iki zıt kutup halinde karşı karşıya getirilmiştir. Çünkü siyasi yöneticiler tarafından yürütülen bir Reformasyon, özünü kaybetmiş bir teşebbüstür. Örneğin Kuzey Almanya'daki şehir Reformasyonlarında "cemaat Reformasyonu'nun" 1540'lara kadar devam edebildiği ve böylece iki aşamasının üst üste geldiği söylenmektedir. Buna karşılık "prensler ve cemaatler Reformasyonu"nun etkilerinin diğerine paralel ilerlediğini savunan görüşler de vardır. Birinin başka biri tarafından suiistimal edilmesi anlamındaki "dünyevi çıkarlar" uğruna, dini olanın otomatik olarak "işlevselleştirilmesi", derebeylerin ya da şehirlerdeki üst düzey yöneticilerin Reformasyon'da siyasi inisiyatifi üstlenmesiyle kesinlikle eş tutulamaz. Bilakis girişte işaret edilen anlamda "cemaat Hristiyanlığının" unsurlarının da-ima üst düzey yöneticilerin yönetimiyle bağlantılı olarak

“Reformasyon’un tek tip bir kültürü” olduğu kabul edilebilir. Tarihçinin görevi, hangi unsurların hangi sebepten üstün ve öncelikli olduğunu anlatmaktır. Bu arada karmaşık gerçekliğin bütün ihtimallerini mümkün olduğunca göz önünde tutmalıdır.

Siyasi yöneticilerin, Kilise’nin işlerine müdahale etme ve onları kendilerine göre şekillendirmeye eğilimli olmaları, daha Geç Orta Çağ’da çok iyi bilinen bir durumdu. O halde taşra kiliseciliği ya da şehir kiliseciliğinde sabit bir devamlılık vardı. Farklı bir inancı kabul etmenin her olasılığı mümkün hale getirdiği İmparatorluk’taki gerilimlerden dolayı yeni Kilise’nin varlığını sağlamlaştırma zorunluluğu doğdu. 1526 yılında Speyer’deki İmparatorluk meclis toplantısından beri dini politik sorumluluk zaten İmparatorluk meclis üyelerindeydi. “Papazların ve cemaatlerin spontane gönüllülüğü” (Rabe, *Jahrhundert*, s.361) de sık sık etkisini gösterse de bütün bölgeler için bu tür kararların alınması özellikle derebeylerinden istenmişti.

Mevcut gelişmenin hangi yöne evirileceği, yerel unsurlarla ilişkili çok sayıda güçlü bileşene bağlıydı. Kesin olan bir şey var ki o da, din devletlerinin¹ nihai olarak Reformasyon’a yönelmeye niyeti yoktu. Özellikle taşra aristokrasisi, gıda endişelerinden dolayı eski düzenin muhafaza edilmesinden yana oldular (Kiliselerin gelirlerinin Protestanlık döneminde kesileceği düşünülüyordu). Bir din devletinin laikleştirilmesi teşebbüsü, bu yüzden sadece bir kez başarıyla gerçekleşti: Töton Tarikat Devleti’nin (*Ordenstaat*) 1525 yılında Prusya Dukalığı’na dönüştürülmesi, bu durumun tek örneğidir. Din devletlerinin aksine, bölgedeki diğer siyasi devletler prensip-te Reformasyon’un tarafına geçmeye karşı değildi. Onlar için siyasi ve ekonomik gücün gelişmesini sağlayacak bu adım (dinsel yargı yetkisi, kilise ve manastır mülkiyeti açısından) fazlasıyla yararlı olabilecek bir girişimdi.

Bu değişiklikler çerçevesinde gözden kaçırılan unsurlardan biri, o dönemde taşradaki sınıfların ve özellikle toprak

1 1871 yılına kadar Almanya’da dukalıklar, prenslikler, krallıklar ve derebeyliklerin yanında din devletleri vardı. Bunların başındaki yöneticiler hem piskopos, hem de prens unvanına sahipti. *Fürstbischof* (prens-piskopos) denen bu yöneticilerin devletlerine de *bistum* denirdi. Örneğin Würzburg site devleti bunlardan biriydi. (ç.n.)

sahibi aristokrasinin tutumuydu. Toprak sahibi aristokrasi, komşu oldukları prensler ya da imparatorun bizzat kendisiyle hizmet ilişkisi ya da *lehmswesen*² sistemi ilişkileri içinde bulunuyordu. Reformasyon'un başlamasıyla ortaya çıkan fırsatlara kıyasla bu ilişkilerin getirisinin, örneğin ekonomik kazancının titizlikle hesaplanması gerekiyordu. Bir derebeyinin kendi sınıfına karşı çıkararak Reformasyon'dan yana karar verme durumu olamazdı. Fakat alt sınıfların kendi derebeylerinin aleyhine hareket etmeye karar vermesi, iki kesim (derebeyleri ve yönettikleri) arasındaki yasal ilişkilere kalıcı zarar verebilirdi: Bu durumda iktidarın yetkisinin önemli unsuru olan taşradaki ruhban sınıfı üst kademesinin konumu tartışmalı hale gelmiş olurdu.

Daha sonraki gelişmeler için vahim sonuçlar doğuran bir olay da, Saksonya Prenslığı'ndeki kiliselerin Reformasyon tarafına döndükten sonraki örgütlenmesiydi. Luther'in bizzat kendisinin de bu noktada taşradaki kilise yönetimlerinin teolojik temellerini oluşturmada önemli katkısı olmuştur. Çünkü Luther de tabiri caizse elektör prenslerin gözü önünde yaşıyordu. Philipp Melanchthon'un (1497-1560), 1528 yılında basılan, kilise demirbaşlarının mevcudunu belirlenmesiyle ilgili yönergeye yazdığı *Unterricht der Visitatoren* (Denetçilerin Eğitimi) adlı önsözünde elektör prence, kilisenin iç işlerine müdahale hakkı veren meşhur "yedek piskopos" payesini layık görmüştür. Fakat bu sadece, yetkili mercilerin çalışmadığı zamanlarda kullanılacak "yedek yetki" dir. "Devlet yöneticileri, bu *jus reformandi*'yi³ makamının hakkı gibi kullanamaz, sadece Hristiyan olduğu sürece bu yetkiye sahiptir ve bu yetkiyle prenslikte Tanrı'nın sadık bir hizmetkârı ve Hristiyan bir aile reisi olarak daha yüksek bir düzene hizmet etmek durumundadır" (Moeller, *Zeitalter*, s.116).

Tarihçiler, ilahiyatçılar ve Protestan seküler kuşaklar, Luther'in "cemaat Hristiyanlığından" cayıp üst düzey yöneticiler tarafından yönlendirilen "taşra Hristiyanlığına" dönüşü, sadece taşradaki Hristiyan derebeylerin sorumluluğu

2 Toprağın kullanımı hakkında, Osmanlı'daki tımar sistemine benzer bir idare sistemi. Üst düzey yöneticiler tarafından bazı bölgelerin, alt mevkidekilere yönetmeleri için tahsis edilmesi. (ç.n.)

3 Prenslerin, tebaasının dinini belirleme yetkisi: Prens din değiştirirse tebaası onu izlemek zorundadır. (ç.n.)

sayesinde “yedek yetkilerin” bağımsız hale gelmesinin sınırlanması ümidiyle göze alıp almadığı konusunda tahminler yürütmüşlerdir. Gerçekte Luther, bu dönüşümü bilinçli olarak yönlendirmiş ve bunun pratik sonuçlarını da üstlenmiştir. 1529 yılında basılan *Kleiner Katheismus*’ta (Küçük İlmihal) Luther, bir taşra rahibi olarak, Hristiyan aile reisi rolüyle her iki çizgiyi de birleştirmeye çalışmıştır. Böylece, sadece asırlarca devam edecek şekilde Protestan dindarlığını derinden etkilemekle kalmamış, Küçük İlmihal eseri kendisine bağlı bütün Protestanların dini ve sosyal hayatında temel unsur teşkil etmiştir. Aynı zamanda Protestan devlet anlayışını da çok fazla etkilemiştir. Luther’in “devlet baba” anlayışı, “Hristiyan ataerkillik” olarak tanımlanabilir. Fakat son yıllardaki araştırmalar onun “ataerkilliğini” mevcut egemenlik yapılarının modernleşmiş şekli olarak gösterdiğinden, buradaki Hristiyan ataerkillik, mutlakiyet yönetiminin gelişimiyle eşdeğer görülemez. Eyaletlerde Protestanlığa geçişin, daima -tarihsel modernleşme anlamında- Erken Modern Çağ devletinin güçlenmesiyle mi meydana geldiği, dikkatlice gözden geçirilmelidir. Luther’in bizzat kendisi de iki yönetim türüne de ustalıkla tutunarak her iki gücü muhafaza etmiştir. Fakat Luther’den sonraki Protestan nesil, bir Hristiyan aile reisinin ataerkil sorumluluğu altında olmanın iktidarı sınırlayan özelliklerini de görmüş ve açıklamıştır. Bu yüzden devlet yöneticilerine büyük ölçüde itaatkâr bir Luthercilikten hemen hemen hiç bahsedilemez.

Kilise siyasetindeki dönüşüm, genelde derebeylerin, diğer bölgesel yöneticilerin ve onların maiyetindeki sınıfların kararlarıyla yürütülmüştür. Bunun için şehirlerde ilgili şehir meclislerinin kararlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bazı yerlerde ise tam yetkili şehirlilere (yurttaşlık hakkına sahip bütün şehirlilere) oy verme hakkı da getirilmiştir. Kararın gerçekleşmesi için en başarılı araç olarak denetleme mekanizması, sadece Saksonya bölgesinde değil, Protestanlığa geçen bütün bölgelerde uygulanmaktaydı. Luther’in teklifi üzerine, bundan sonraki süreçte karma bir komisyon tarafından icra edilecek olan eski bir piskoposluk uygulaması getirildi. Bu komisyon, seküler ve dini alandaki görevlilerden oluşuyor, komisyondaki kişiler seküler otorite tarafından atanıyordu. Kilise düzenine yazılı bir biçim verilmesiye-

le, Protestan kiliselerinin tesisi genel olarak tamamlanmış oldu. (Bu yazılı düzenlemede ayin yönergelerinden, okul ve eğitim işlerine, kilisenin mali işlerinin düzenlenmesi, sosyal yardım ve fakirlerin durumuna varıncaya kadar her konuya yer verilmiştir.) Protestanlığa geçen bütün bölgeler için ortak bir kilise kurulması yönündeki muhtelif girişimlere rağmen, bölgesel temeller ve özellikler belirleyici halde kaldı. Bu durum, İmparatorluk dahilinde de genel olarak bölgelerin güçlendirilmesi eğilimlerine uygun düşüyordu.

Protestan bir taşra kiliseciliğinin sağlam bir zemine oturulması, eski inanç ve aynı zamanda diğer Evangelist hareketler arasında kendi gösterebilmesi, büyük ölçüde tamamlanan yeni eğitim kurumuyla başarılabilmiştir. Luther'in alandaki dini otoritesi bu noktada kesinlikle tartışılmazdı. Fakat Luther'in dini alanda kendilerine danışabileceği, İncil çevirisinde yardım edebilecek kadar üst düzeyde uzman dostlara ihtiyacı vardı ve bunları buldu da. Bu noktada, hümanist düşüncelerle yoğrulmuş, daha sonraki yıllarda çok sayıda dini konuşmada onun en büyük destekçisi ve diplomatik müzakere partneri olacak Philipp Melanchthon'un katkıları büyük önem taşıyordu. Bundan başka Luther ayrıca Johannes Bugenhagen, Justus Jonas (1493-1555) ve Caspar Cruciger'dan (1504-1548) da destek görmüştü. Onlar da tıpkı Melanchthon gibi karmaşık dini meselelerde kendi pozisyonlarını alabilen özel kişiliklerdi. Özellikle Luther'in ölümünden sonra Lutherciliği geliştiren ve devam ettiren ilahiyatçılar nesli için, Melanchthon'un öğretileri etrafındaki tartışmalar önemli sonuçlar ve faydalı eserler ortaya çıkarmıştır. Fakat kendisinin öne sürdüğü, ruhsal kurtuluş için iyi ameller işleme gerekliliği, doğal olarak eleştirilere sebep oldu ve tartışmaların sürmesini engellemek için Luther'in tüm yetkisini kullanması gerekti. Fakat burada çözülmeyen bir problem kalmıştı; bu anlaşmazlık konusu daha sonra yeniden ele alınacaktı.

Eski Kilise ile olan zıtlık, hem Melanchthon hem de Luther için 1520'li yıllardan sonra aynı şekilde aşılamaz hale gelmişti. Ancak Luther bu sert muhalefetinde, diğer seküler yöneticilerden ayrılmaktadır; zira bu siyasi yöneticiler uzun yıllar bir denge ve uzlaşa sağlamak için uğraşmayı sürdürdü. 1540'lı yılların sonunda Trient Konsülü'nün dogmatik

genelgesiyle bu gerginlik çözümsüz bir hal aldı. Tartışmaların ve anlaşmazlıkların en büyüğü de, “Zwingli Taraftarları”yla, yani İsviçre’li Protestanlarla taşanan ayrışmaydı: Anlaşmazlığın odak noktası, İsa Peygamber’in Son Akşam Yemeği’nin farklı yorumlanmasıydı. 1529 yılında Marburg Din Konuşmaları yardımıyla uzlaşmaya varma girişimleri de sonuçsuz kaldı. 1536’da, bir anı olarak yemeğin sembolik içeriğinin vurgulandığı bir Son Akşam Yemeği öğretisi ortaya koydular ve bunu kabul ettiler. Kapel Savaşı’nda Zürihlilerin askeri hezimetini sonucunda, Yukarı Almanya bölgesindeki dört şehrin (Strassburg, Konstanz, Memmingen ve Lindau) Luther yanlılarıyla dini ortaklığı nihayet başarıyla gerçekleşti. Strassburg’lu Reformasyoncu Martin Butzer’in yoğun aracılıkları ve Hessen bölgesi dükü Philipp’in güvenliği sağlaması sayesinde, Son Akşam Yemeği sorunu hakkında Wittemberg Sözleşmesi denilen antlaşmaya varıldı. 1536 yılının mayıs ayında, ekmek şarap ayini birlikte yapıldı.

2. Erken Modern Çağ’da “Çift Devletlilik”: İmparatorluk Meclisinin Bağımsızlığı, Mezhepsel Farklılıklar ve İmparatorluğun Evrensel Monarşisi

Dini konuların ile sosyal konularla, ve siyasi konuların dini konularla sıkı ilişkisi, 16. yüzyılın belirgin bir özelliğidir; bu dönemin bu temel özelliğini bilmeden Reformasyon’u anlamak mümkün değildir. Bu özelliği devreden çıkarırsak, Alman tarihi için belirleyici olan ve imparator ile İmparatorluk Meclisi’nde oy hakkı sahibi soylu ve ruhban üyeler arasında yaşanmış, İmparatorluk’ta Reformasyon hareketini hızlandıran yeni mezhepsel çelişkileri anlayamayız. İmparator V. Karl ile meclis arasında, sonunda askeri bir anlaşmazlık halini alacak çatışmanın çok boyutlu uzantıları burada ancak kabataslak anlatılabilir. Yine de bu çelişki ve zıtlıkların *Ancien Regime*’deki siyasi gelişmeler ve ayrıca “üst yöneticilerin” tavrı üzerinde nasıl kalıcı bir etki bıraktığı mümkün olduğunca açıklığa kavuşturulmalıdır. Luther’in düşüncelerinin baskın olduğu, “din devletinin” etrafında oluşturulmuş kapsamlı efsaneler, tarihte derin etkilere sahiptir. Ancak hem Reformasyon’un dini kültürü

hem de *Ancien Regime*'de siyasi bir kültürün ayrı ayrı var olduğu görüşüne göre, bu kültürlerin her ikisinin ayırt edici özellikleri, karşıtlıklara neden olmakta ama bu karşıtlıklar sayesinde çeşitlilik garanti edilmekteydi; bu noktada o güne kadar belirleyici olmuş yasal sınırlara hiç uymayan, aykırı olgular da açıklanmalıdır. Çünkü, örneğin Reformasyon ve sınıflarla ilgili eylemleri çerçevesinde alevlenen, "imparatora direnme hakkı" tartışmaları konusunda kim ne biliyor?

İmparatorluk meclisindeki üst düzey yöneticilerin bağımsızlığının artmasına uygun bir koşul da mevcuttu: İmparatorun varlığı imparatorlukta çok fazla hissedilmiyordu. Heinz Schilling, imparatorun Avrupa devletleriyle çok yönlü ilişkileri sebebiyle, imparatorluğun içinde bulunduğu bu durumu "rüzgârdan korunmuş bölge" olarak adlandırmıştır. Bu yüzden Worms Fermanı -Luther'in şahsiyle ilgili bölümde anlatmıştık- topluma tam manasıyla yerleşmemiştir. Dini açıdan da parçalanmış durumdaki imparatorluk hükümeti, bölgesel yöneticiler karşısında üstünlük kuramamıştır. O halde imparatorluk meclisindeki elit yöneticiler statüko'ya dönüşü reddettiklerine göre, farklı ittifaklar içindeki dini grupların birleşmesi mantıklıydı. 1524-25 yıllarında imparatorluğun güney, orta ve kuzey Katolik meclis üyeleri, Regensburg ya da Dessau İttifakı bünyesinde birleştiler. 1526 yılı şubat ayında Torgau Hessen Elektör Prenslığı Savunma İttifakı ortaya çıktı. Bu ittifaka daha sonra imparatorluğun kuzey Almanya'dan ve Marburg şehrinden gelen Protestan meclis üyeleri de katıldı. Birliğin lideri, Hessen bölgesinden Prens Philipp'ti. Her ne kadar kardeşi tarafından temsil edilen imparator özellikle Protestan üst düzey yetkililerden Worms Fermanı'nın uygulamaya konulmasını ısrarla talep etmişse de, 1526 yılında Speyer'deki imparatorluk meclis toplantısında bir kez daha din meselesinde uzlaşmaya varıldı. Bu son gelişme her ne kadar birleşme eğilimini gösterse de, taraflar doğrudan karşı karşıya gelmekten de kaçındılar: İmparatorluk meclis toplantısına giriş sırasında Saksonya Elektör Prenslığı'ne ve Hessen Prenslığı'ne bağlı gruplar, üzerine şu cümle işlenmiş, tek tip bir kıyafet giymişlerdi: "Tanrının sözü sonsuza dek kalıcıdır." Bu meselede eski inanca sahip meclis yöneticileriyle aynı görüşteydiler: İmparatorluk meclisinden bir komisyon, papazların evlene-

bilmesi ve halkın Efkaristiya komünyonuna, yani ekmek şarap ayinine kabul edilmesi yönünde bir tavsiye kararını onayladılar. Fakat bununla ilgili biçimsel bir karara imparator, her türlü inanç meselesinde tek yetkilinin konsil olması gerekmesiyle katılmak istemedi. Ancak imparator ve meclis yöneticileri, böyle bir genel konsilin -ya da meclis üyelerinin tasarladığı şekliyle ulusal bir meclis toplantısının- en kısa sürede düzenlenmesi konusunda görüş birliğine vardılar.

Ancak bu meselede en önce anlaşmaya varması gereken imparator ve Papa, 1526 yılından bu yana birbirlerine karşı açıkça savaş halindeydiler. İmparatorun kardeşi de doğudaki Türk tehdidi ve Macaristan Krallığı tacı için verilen savaş yüzünden imparatorluğun dışındaki meselelere o kadar fazla yoğunlaşmıştı ki, imparatorluk içindeki anlaşmazlıklar geri plana düşmek zorunda kaldı. İçerideki meselenin göz ardı edilmesinden dolayı burada gerilimler arttı. Protestan müttetikler, Almanya'da ekonomik bakımdan önemli bazı imparatorluk şehirlerinin de katılmasıyla kalabalık bir grup haline geldi ve böylece imparatora ve onun diğer şehirlerine karşı açıkça tavır alabildiler. İmparatorluk şehirlerinin bizzat imparatora ve imparatorluğa karşı geleneksel sadakati artık bozulmuştu.

Bu gerilimlerden dolayı imparatorluk meclisinin toplanması acil bir gereklilikti, ama bu konu da başka anlaşmazlıklara gebeydi. 1529 yılındaki ikinci Speyer imparatorluk toplantısı bunu kanıtlıyordu. İmparator vekili Kral I. Ferdinand'ın (1503-1564) kendi iktidar politikası için anlaşılır fakat iç politika açısından duyarsız denebilecek siyasi hamleleri, gerilimlerin iyice artmasına sebep oldu. Sonuçta imparatorluk meclisi toplantısı sırasında din politikasını müzakere eden ve Papalık hükümetiyle bağlantılı grup temsilcilerinden oluşan komisyonun eski inançtaki çoğunluğu, yeni inançtaki azınlığa karşı gelerek 1526 tarihli din anlaşmasını kaldırdı ve buna uymayan herkesi aforoz etmekle tehdit etti. Worms Fermanı'nın bu şekilde fiili olarak pekiştirilmesi Protestan zümreleri derinden etkiledi. Meclisteki olumsuz yasama, yeni inanç sahiplerinin kendilerini tanımlamasında belirleyici olan, 19 Nisan 1529 tarihli "protesto" gösterilerini tetikledi; buna katılanlar böylece o zamandan itibaren "protesto eden seçkin yöneticiler" yani Protestan-

lar olarak bilinegeldiler. 19. yüzyılın tarih yazımı bu olayı "milli bir kurtuluş eylemi" olarak kabul etmiş ve vicdan özgürlüğünün başlangıç tarihi saymıştır. Sıklıkla ifade edildiği üzere bu ne tamamen doğru, ne tamamen yanlıştır. Bu protestocular, imparatorluk meclisinden bir azınlığın haklarına aykırı bir durum olduğunda, hukuki yönden etkili şekilde çoğunluğun kararına itiraz edilebilmesini sağlayacak, daha işlevsel bir hukuki enstrüman istemişlerdir. Bu hukuki enstrümanın ilk kez inanç sorunlarıyla ilgili kararlarda kullanılması ve imparatorluk yasalarının dini konularla ilgili kararlarda esaslı biçimde tartışılması ise geleneksel hukuka farklı bir nitelik katmıştır.

Eski inanç sahibi meclis üyeleri bu protestoları dikkate almadı, böylece komisyonun kararı imparatorluk meclis toplantılarının resmi yönetmeliğinin bir parçası haline geldi. Bunun üzerine beş prensin (aralarında Landgraf⁴ Philipp ve Elektör Prens Johann von Sachsen de vardır) ve yine imparatorluk şehirlerinden 14 elçinin imzasıyla, "Protest(o) anların" itirazı imparatora ve ilgili bir konsile havale edildi. Ancak Protestanların hukuki durumu hiç de iç açıcı değildi. Meclisin kararı, mecburi hallerde silah zoruyla da uygulanabilirdi. Bu yüzden Protestanların en azından ittifak anlaşmaları yapması kaçınılmazdı. İmparatorluk meclis üyesi bölgeler arasında Protestanlığı kabul eden liderler (yine Saksonya Elektör Prenslığı, Hessen ve imparatorluğun başka önemli şehirleri) daha 1529 yılı nisan ayında gizli bir savunma paktı oluşturdular. Bu ittifaka İsviçre'den Protestanlığa yakın duran iki şehir de katılmıştı. Philipp von Hessen, Protestanlığın farklı dalları arasından ve hatta Protestanlığın dışından da yeni ortaklar aramaya çalışarak bu ittifakın güçlenmesine özel bir önem verdi. Bu durum, Protestanlığın açık bir şekilde siyasileşmesine (Rabe, *Jahrhundert*, s.322) yol açtı ve aynı zamanda Reformasyon hareketinin kuvvetlenmesini sağladı.

Prensin bu çabaları beklenmedik direnişlerle karşılaştı. Direnişler sadece dışarıdan değil, kendi ortaklarından, özellikle Luther'den de geliyordu: Luther'e göre imparatora karşı birlik oluşturmak çok korkunç bir hamleydi. Yine Luther'e

4 Eski Alman aristokrasisinde toprak sahibi sınıftan, üst düzey bir soyluluk unvanı. (e.n.)

göre bu hareket, Tanrı tarafından görevlendirilmiş ve itaat edilmesi gereken bir efendiye karşı koymak anlamına geliyordu. Luther, Protestanlığın askeri bir güvenlik şemsiyesi altına alınmasından hiç hoşlanmadığı halde, kendileriyle özellikle dini anlamda uyum amaçladığı Protestan gruplarla birleşmek istemişti. Ve bütün çabalara rağmen bu durum, Zwingli taraftarları için geçerli olmadı. Protestanların imparatora karşı "ittifak kurma hakkı" konusundaki tartışmalar, 1531 yılı ilkbaharında Schmalkald İttifakı'nın kurulmasına dek bilim adamlarını, ilahiyatçıları ve hukukçuları sürekli meşgul etti. Nihayet imparatorluk anayasasının aristokratik niteliğine dair düşünceler bir meşruluk zemini sundu: İmparatoru meclis üyeleri seçtiğine göre, imparator sadece ülkenin başı değil, aynı zamanda meşruluğun kaynağı olan meclisin bir üyesidir de. Bu iki başlı yönetme erki düşüncesi, seçilen hükümdarın kendisini seçmiş olanlar tarafından sınırlandırılmasına haklılık payı veriyordu. Ancak böyle bir durum, temel mutabakatın ihlal edilmesi durumunda gerçekleşebilirdi. Ve Protestan meclis üyeleri, dini meselelerde imparatorun kendilerine karşı durumunun bu ihlali içerdiğini iddia ediyorlardı. Araştırmalarda iddia "yasal çözüm" olarak (Winfried Schulze, *Geschichte*, s.138) ifade edilmiştir. İmparatora karşı direnmenin meşruluğu bu şekilde bir zemine oturtulduktan sonra nihayet Luther de bunu kabul etmiştir.

İmparator 1530 yılı haziranında üyeleri Augsburg'da tekrar toplantıya çağırmişti. İlk kez imparator bir toplantıda hazır bulunuyordu. İmparatorun katılımıyla bu toplantıdaki gündem maddeleri büyük önem kazanmıştı. Papayla imzaladığı barış anlaşması ve Bolonya'da IV. Clemens tarafından kendisine taç giydirilmesiyle birlikte imparatorun siyasi konumu oldukça iyileşmişti. Meclis toplantısında, din konusundaki anlaşmazlıklar yüzünden parçalanma tehlikesi yaşayan *Ancien Regime*'ın birliğini (Eski İmparatorluk düzeni) yeniden sağlamak amaçlanıyordu. İmparator da bunu istiyordu ve ilk önce barışçıl görüşme ortamı sundu. İnancını ve mezhebini değiştirenlerin tek bir Kilise bütünlüğüne geri dönmelerinin, istenen birlik ve beraberlik amacına uygun olduğu görüşü, V. Karl'ın da katıldığı bir görüştü. O halde içerik hakkında değil, sadece yol ve yöntem hakkında

konuşmaları gerekiyordu. Viyanalı tarihçi Heinrich Lutz, üzerinde düşünülmesi gereken fikirlerinde, imparatorun bu görüşlerinin, İspanya'nın Katolik Kilisesi'ndeki reformlar ve kilise politikası bağlamıyla birlikte değerlendirilebileceğine işaret etmiştir. İspanya'da hümanizmin etkisine rağmen Roma Kilisesi'nin kucağında kalan, siyasi yöneticilerin yardımıyla yenilenmiş bir taşra Kilise'si vardı. Bu bir İspanyol realitesiydi; ve bu realite, Alman sorununa yönelik çözüm modelleri arayışında imparatorun gözünü diktiği yoldu.

İmparatorluk meclis toplantısında Augsburg Kabulü ya da *Confessio Augustana* adı verilen ortak bir kararla, ilk kez Protestanların tanındığı bir kararname kabul edilmiş oldu. Eski inançta olanlar çok iyi hazırlanmışlardı: Johannes Eck'in de aralarında bulunduğu büyük ilahiyatçılar ve önderler, temel meseleler üzerine bir tartışmaya hazırlanmışlardı. Buna karşı Protestanlar, en başta bu anların önemini henüz kavrayamamışlardı. Fakat sonra onlar da Luther'in önemli çalışma arkadaşlarının (Justus Jonas, Georg Spalatin ve Philipp Melanchthon gibi isimleri zikretmek yeterlidir) katılımıyla Reformasyon öğretisinin temel ilkelerini hazırlayıp ortaya koymayı başardılar. 25 Haziran 1530 tarihinde Protestanların "mezhep" olarak tanınmasıyla ilgili karar, yani *Confessio*, Saksonya Elektör Prensliği eski özel kalemi Gregor Brück'ün bir önsözüyle birlikte, imparatorluk meclisinden beş Protestan üye (Saksonya Elektör Prensliği, Hessen, Braunschweig Lüneburg, Brandenburg Ansbach, Anhalt ve yine imparatorluk şehirleri Nürnberg ve Reutlingen) adına açıkça okundu. Luther yanlılarına yaklaşmalarına rağmen İsa'nın Son Akşam Yemeği meselesindeki görüş farklılığından dolayı *Confession* kararını imzalamak istemeyen Yukarı Almanya'nın dört şehri (Konstanz, Strassburg, Memmingen ve Lindau), imparatora -*Tetrapolitana Confessio* adını verdikleri- kendi kararlarını sundular.

Bu karar, Melanchthon'un el yazısıyla kaleme alındı. Protestanlar için, örneğin eklesiyastik geleneğin (kilise geleneklerinin) uyumluluğunu ifade etme çabası, eski inanç (Katolik inanç) ile yeni inanç (Protestan inanç) arasında ortak noktalar bulma amacını açıkça göstermektedir. Protestanlıktaki bütün radikal akımlar (vaftizciler, tinselciler ve aynı zamanda Zwingli yanlıları) karşısında yer alanlar için

bu karar (*Confession*) çok açık bir ayrılık belirtisiydi. Yine de Reformasyoncu ilahiyat biliminin temel ifadeleri anlaşılır bir şekilde sabit kalmıştır. Hiçbir yerde Luther'in *sola scriptura* ilkesinden vazgeçilmemiştir.

Her ne kadar gizli tutulsa da, Reformasyon'un resmen tanınması hakkındaki maddeler üzerinde çalışırken Melancthon ve arkadaşları, Protestan ve Katolik Kiliselerde hangi uygulamaların örtüştüğünü tespit etme amacıyla sarayla sürekli iletişim halinde bulunuyorlardı. Kiliselerin (Katolik ve Protestan) ayin düzenlerinde, ruhban olmayanlara *Laienkelch* (şarap ayini) uygulamasında ve papazların evliliği gibi konularda bariz farklılıklar vardı. Böylece Augsburg Kararı'nın (Protestanların tanındığı karar), aynı zamanda bir uzlaşi belgesi olarak yazıldığı açığa çıkıyordu: İki Kilise arasındaki farklılıklar mümkün olduğunca az gösterilecekti.

Diğer tarafın cevabı hayal kırıklığı yaratacaktı: Eski inanca iman eden (Katolik) meclis üyelerinin bilirkşi olarak görevlendirdiği ilahiyatçılardan oluşan komisyon, Karar hakkında hemen bir yargıya vardı; buna göre sadece Protestanlığı tanıyan Augsburg Kararı reddedilmemekle kalmamalı, tüm Reformasyon hareketine de bir son verilmeliydi. İmparator bu belgeyi, *Confutatio* (Savunma) adı altında imparatorluğun resmi bildirisi olarak imparatorluk bünyesindeki meclis üyeleri önünde, 3 Ağustos'ta okunarak ilan edilen, kısaltılmış bir rapora dönüştürttü. Raporun yazarları Johannes Eck ve Johannes Cochlaeus (1479-1552) idi. Protestanlar, *Confutatio*'ya (Savunma) şiddetle karşı çıktı. Ağustos ayının ortasından itibaren uzlaşma görüşmeleri arka arkaya yapıldı. Fakat sonunda imparator bile Protestanlar tarafından hazırlanan "Protestanlığın tanınması" bildirisini onaylamaya yanaşmadı. İmparator V. Karl, 1530 yılının kasım ayında dini müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlandığını açıkladığında, Protestan üyelerin çoğu başka yerlere göçmüşlerdi. İmparatorluk meclisi, Katoliklerin çoğunluğunun yardımıyla Worms Fermanı'nu yürürlüğe koydu. Kapanış konuşmasında meclis her Reformasyon girişimini, barışçıl olanları bile ülke barışını tehdit eden şiddet eylemleri olarak tanımladı.

Bu açık bir savaş ilanıydı: İmparatorlukta artık sadece kendi inançlarının hakikat olduğuna inanan iki dini kamp

vardı. Katolik zümrenin somut tehditlerine Protestanlar, 1531 yılı ilkbaharında kurdukları "Schmalkald Birliği" ile cevap verdiler. Bu birliğe Saksonya Elektör Prenslığı ve Hessen Prenslığı'nın yanında güney Almanya'nın önemli şehirleri, özellikle çok nüfuzlu olan Strassburg da dahil olmuştu.

İmparatorluk içindeki siyasi ve askeri problemler ortadan kaldırılmamış, sadece ertelenmişti. Bundan sonra ilk iş olarak imparator, dış politikayla ilgili sorunlara yönelmek zorundaydı. Bu seferki mesele, Viyana'ya yürüyen Türk ordusuydu. Bu ortak tehdit, imparatorun geçici olarak Protestanlara karşı hoşgörölü davranmasına yol açtı. İmparatorun bu hoşgörüsü, belli bir zamanla sınırlı bir din barışı olarak da adlandırılabilir. Bu din barışı, 1532 Nürnberg Hoşgörüsü olarak ifade edilmiştir. Bütün Reformasyoncu girişimleri ülkenin huzurunu bozan girişimler olarak tanımlayan kararlar, belirli bir süre boyunca yürürlükten kaldırılmıştı. Buna karşılık Protestan zümreler de Türklere karşı Katoliklere yardım etmeye hazır olduklarını açıkladılar.

Hemen aynı yıl imparator ülkeyi terk etti. İmparator ile Protestanlar arasındaki görüşmelere ara verildi. İmparatorluğun hükümlerlik iddiası ya da imparatorluk mülkü olan (Protestan) bölgelerin bağımsızlığıyla ilgili çatışmalar ne anayasal ne de dini olarak karara bağlanabilmişti. Ancak 1540'ların başında V. Karl, Alman sorunlarına tekrar geri döndü. Her iki kamp arasında dini konularda yapılan muhtelif resmi görüşmelerle, teolojik yakınlaşma fırsatı arandı ancak tüm girişimlere rağmen başarısız olundu. Dış politikadaki zaferleri sayesinde (örneğin Türklere karşı zafer) imparator artık hem dini hem anayasal problemleri hükümlerlik gücüyle çözmeye yoğunlaştı. 1546 yılı imparatorluk meclis toplantısı sırasında, Protestan mezhebine bağlı bölgelerle açıktan görüşmeye hazır olduğunu açıkladı. Fakat onlara karşı gizlice savaş hazırlıkları yapıyordu. Papa tarafından kendisine askeri ve mali destek garantisi verilmişti. Bu şekilde Papalık hükümeti, aynı yıl başlamış olan Trient'teki ruhaniler meclisinin devam etmesine sağlamayı umuyordu. İmparator çok etkili Protestan koalisyon ortaklarını bile yanına katmayı bilmişti: Örneğin kendisine, o dönemde kuzeninin sahip olduğu elektörlük unvanı vadedilen

Moritz von Sachsen bunlardan biriydi. Protestanlık yanlılarının ittifak oluşturmalarından sonra da dile getirdikleri gibi, Schmalkald Savaşı'nın resmi sebebi Hessen bölge prensi ve Saksonya elektör prensi için idam kararı alınmasıydı. Bu karara göre bu iki prens, Braunschweig Wolfenbüttel Dükü Heinrich'i 1545 yılında "yasaya aykırı bir şekilde tutukladıkları" gerekçesiyle 1546 yılı temmuz ayında idama mahkûm edilmişti.

Her ne kadar askeri çatışmalar önceleri imparator için kötü başlamış gibi görünse de 1547 yılı nisan ayında imparator, Saksonya Elektör Prenslığı birliklerine karşı zafer kazanmayı bildi. İmparatorun karşısında savaşıyan Saksonya elektör prensinin yanı sıra, teslim olan Hessen prensi de tutuklandı. V. Karl tarafından halihazırda kontrol edebilen bölgelerin yanında, imparatorun savaşıyla boyun eğdirdiği imparatorluk şehirleri de güneyde bulunuyordu. Buna karşılık kuzey Almanya'daki imparatorluk şehirlerinde kendisine muhalefet vardı. Bunun en iyi örneği, "Hristiyan olmayan şehir yöneticileri" dedikleri Katoliklere karşı kalkışma deneyen Magdeburg şehriydi.

1547 yılı sonbaharında imparatorun toplantıya çağırdığı imparatorluk meclisinde görüşülecek ve *Ancien Regime*'de hala çözülememiş sorunların karara bağlanmasını imparator açısından kolaylaştıracak iki konu mevcuttu. Kurulan "İmparatorluk Birliği", V. Karl'ın monarşik çıkarlarını imparatorluk anayasası doğrultusunda güçlendirme hedefine sahipti; bu "barış fermanı" dini konulardaki anlaşmazlık ve problemleri bitirmeliydi. Bölgelere federal eyalet tüzüğü taslağı olarak sunduğu karar, çok somut planlar içeriyordu: Belirli bir süreliğine konfederasyon yapısı kurulacak, bu dönemde bölgelerde kurulmuş bütün özel dernek ve teşekküller askıya alınacaktı. İmparator, bölgelerin finanse ettiği, belirli sayıda askeri birlik bulunduracaktı. Bu durumun, imparatorluğun merkezileşmesine yol açmayacağı çok açıktı. Ama siyasi ağırlık hiç kuşkusuz büyük prensliklerin ve bölgelerin aleyhine, imparatorluğun zirvesinde toplanacaktı. Askeri birliklerin mali giderlerinin karşılanması istekleri de bölgeleri ciddi şekilde huzursuz ediyordu. Zümrelerin "irtifak hakkı"na⁵ neden olacak imparatorluk "monarşisi"nin

5 Başkasının taşınmaz malından belirli kurallar içinde faydalanma hakkı. (ç.n.)

reddedilmesiyle, bölgeler ve prenslikler imparatora hizmetkar haline gelebilirdi (Lutz, *Einheit*, S.280). Bu plan, sadece imparatorluk bünyesindeki bölgeler buna yanaşmadığı için değil, imparatorun bizzat kendisi çok önemli bir anda kendi etkin çıkarlarını bütün imparatorluğun çıkarlarının önüne koyduğu için de başarısız oldu. Federal temele dayalı bir imparatorluk düşüncesi hakkındaki değerlendirmeler, araştırmalarda net değildir; çünkü çoğu zaman olduğu gibi değerlendirme ölçütleri değişkendir. Ancak Reformasyon hareketlerini sürekli teşvik eden değerler, yani iyi olduğu kabul edilen eski sistemin yeniden tesis edilmesi bir ölçüt olarak alındığında, bu plan çok şey vaat ediyordu. Çünkü federal prensip, eski düzenin dayandığı şeyi, yani yönetilenlerin fikir birliği sayesinde yönetenlerin sınırlandırılması halini tekrar ortaya çıkarabilirdi: Bunun devlet düzeninde “modern” bir ilkeyle değil, aksine eski Avrupa düzeniyle bağlarının olduğu önemle vurgulanmalıdır.

Din meselesinin çözümü artık bölgelerin topluca reddiyle karşılaşmıyordu. Katolik bölgeler bu çözüme hazır olduklarını açıklamıştı. İmparator, en büyük rakip Protestan grupların, özellikle de Saksonya Elektör Prensi Moritz’in imparatorluğun kararını kabul etmelerini sağlamıştı. Böylece geçici bir süreç sayılan federal yapılanma, 30 Haziran 1548 tarihinde resmen imparatorluk yasası haline geldi. Din meselesinin ruhbanlar meclisince nihai olarak çözülmesine kadar Protestanlığın kabul edilmesi konusunda geçici bir düzenleme yapıldı. Düzenleme sadece Protestanlar için özel bir düzenleme olarak değil, her iki mezhep için de bir inanç formülü olarak düşünülmesine rağmen, sonuçta sadece Protestanlara yapılmış bir düzenleme gibi algılandı ve bu sebeple de ayrımcılık yapıldığı tepkileriyle reddedildi. İmparatorluğun Protestanlığı tanımayla ilgili yasal düzenlemesindeki terim “reformcu Katolik” idi ve papazların evliliğini ve ayin düzenlemesindeki değişiklikleri kabul ediyordu (Lutz, *Einheit*, S.285). Fakat bu yasal düzenleme ayrıca Protestanlığın kilise ve mezheple ilgili bütün ilkelerini baskı altına alıyordu. İmparatorluk içinde bu yasal düzenlemelerin gerçekleşmesine karşı yoğun protestoların düzenlenmesine şaşırmamak gerekir. Protestan papazların çoğunluğu bu mezhep tanıma düzenlemesini reddettikleri ve cemaat-

lerinin ve yine siyasi yöneticilerin desteğiyle yasaya muhalefet ettikleri için, yaşanan olay, en son Protestan köyüne kadar ulaşan, faal bir tepki hareketiydi. Protestan mezhebi içerisinde Melanchthon'un etrafında toplanan ve uzlaşmaya hazır olanlar ile imparatorluğun baskıcı tutumuyla uzlaşmaktan yana olmayan rakip gruplar arasında da büyük anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştı. "Hristiyan olmayan siyasi yöneticilere karşı çıkma hakkı" sorusunun bile 1548 yılından itibaren özellikle Luthercilikte gittikçe şiddetlerek sorulmaya başlandığını belirtmek de abartı olmaz.

3. İmparatorluk Bünyesinde Dini Uzlaşma: Augsburg 1555

1548 yılında çok gerilimli geçen imparatorluk meclis toplantısı, derneklerin geçici olarak kapatılması ve faaliyetlerine ara verilmesinin derinleştirdiği sorunlar ve nihayet Protestan Moritz von Sachsen'in 1548'teki meclis toplantısı sonuçlarına bir cevap olarak imparatora karşı Hessen Bölgesi Prensi Wilhelm ile birlikte düzenledikleri 1552 tarihli Prensler İsyanı'ndan dolayı, henüz 1555 yılında Augsburg Kararı'nın her kesimi uzlaşma içerisinde bir araya getirmeyi başarması neredeyse imkansızdı. Öncelikli olarak elbette imparatorun 1552 yılındaki Prensler Savaşı'nda aldığı beklenmedik yenilgi, bu anlaşmanın gerçekleşmesine katkı sağlamıştı. İmparator, birkaç hafta gibi kısa bir zaman zarfında, imparatorluğun muzaffer liderliğinden, Passau Antlaşması'nda (1552) Saksonya elektör prensiyle anlaşma zorunluluğuna düşmüştü. Bundan başka imparatorun Almanya'yla ilgili politikalardan uzak durması, kendisinin vekili olan kardeşi Kral Ferdinand'ın, bazı meseleleri kendi çıkarları doğrultusunda kullanmada elini güçlendirmişti. Bu çerçevede Kral Ferdinand, o esnada Augsburg'da bulunmayan fakat görüşmeleri koordine eden, Protestan zümrelerin lideri konumundaki Saksonya Elektör Prensi August (1526-1586) ile buluştu. Bu buluşmada her iki mezhebin eşit seviyeye getirilmesi ve mezheplerin muhtevası konuları tartışılmamıştı, bunun yerine her iki mezhep taraftarlarının birbirleriyle sorunsuz ilişkiler kurması ve diğer dış şartlar tartışılmıştı. Burada 1552'deki Passau görüşmeleri esas alın-

dı. Söz konusu anlaşmada, bölgelerin kalıcı barış düzeninin çerçevesinin yazılı olarak saptanması gerekiyordu. Bu yoğun görüşmeler sonucu gerçekten de 1555 yılı eylül ayında imparatorluk çapında bir anlaşma sağlanabildi.

Bu barış görüşmelerinin en önemli sonucu, Protestan mezhebinin ve Protestan kiliselerinin organizasyonlarının yazılı olarak saptanması ve imparatorluk hukukunda resmen kabul edilmesi idi. Bundan böyle Protestan ve Katolik mezhepleri hukukun koruması altında bulunuyordu. Böylece 1555 yılında Reformasyon hareketi ana hedefine ulaşmıştı. Fakat bu sonuç tüm meseleleri ve anlaşmazlıkları bitirmiş değildi. İlk olarak barış antlaşması, inanç savaşlarını sona erdirememişti, savaşlar bundan sonra da devam etti. İkinci olarak ise her iki mezhebin, ötekini dışlayan mutlak hakikat iddiası 1555 yılından sonra bile güçlenerek devam etti. Fakat çatışmaların barışçıl bir şekilde çözülmesini sağlayacak hukuk yolu kesinlikle açıldı. Bu yüzden inanç konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıkların artık hukuki temele dayandırılması konuşulmaya başlanmıştır (Rabe, *Jahrhundert*, s.455). Üçüncü olarak, barış sadece iki mezhebi kapsamaktaydı: Zwingli yanlıları kesinlikle bu antlaşmanın dışında tutuldu. Bu açıdan seküler otoritenin (devlet yönetiminin) dine tarafsız yaklaştığı iddiası, gerçeklikten çok uzaktı. Yine de imparatorluk çapında siyasi yönetimin laikleştirilmesi, 1555 yılındaki Augsburg Barışı'yla başlamıştır denebilir. Dördüncü olarak, mezhep seçme hakkı sadece mecliste temsil edilen seküler zümrelere verilmişti, bireylere değil. Halen mevcut olan çekinceler, kişilere serbest mezhep seçim hakkı tanınmasını engelliyordu. Buna göre imparatorluk meclisindeki ruhban zümreler (örneğin piskoposlar) yalnızca bütün dünyevi ve dini otoritelerinden feragat ettikleri takdirde Protestanlık mezhebine geçebiliyorlardı. Sadece mezhep olarak karışık imparatorluk şehirlerinde iki mezheplilik statüsü sağlandı. Diğer yandan, her bireye bulunduğu ülkeyi terketme hakkı (*beneficium emigrandi*) verilmişti. Beşinci olarak, siyasi açıdan en büyük sonuçları olan düzenleme, imparatorluk meclisindeki seküler yöneticilerin himayesi altındaki vatandaşların da mezheplerini seçme hakkına sahip olmalarıydı (*ius reformati*). İmparatorluğun hukukçuları tarafından oluşturulan düzenlemenin tam açıklaması, *Cuius*

regio eius religio, yani "yönetenin dininin, yönetilenin dinini de belirlemesi"ydi. Özellikle dikkate değer bir husus da imparatorluk çapında din ve mezhep barışıyla elde edilen mezhep eşitliğinin, imparatorluğun taşra yönetim bölgelerinde engellenmiş olmasıydı: Burada mezhepsel bir birlik söz konusudur ve bunun dayatılması, merkezi yönetim politikasının temel bir unsuru olmuştur. Augsburg Din Barışı Antlaşması, Reformasyon ile birlikte ya da Reformasyon aracılığıyla imparatorlukta yönetim şekli etrafında yaşanan yoğun tartışmaların bitirilmesine katkı sağlamıştır: Ne bölgelerin belirleyici olduğu bir federatif model ne de imparatorun etrafında merkezileşmiş monarşi modeli uygulamaya konmamıştır. Bunların yerine, bugünkü Almanya'nın federal yapısının oluşmasında önemli rol oynayan derebeylikler ve diğer bölgesel yönetimler ağırlık kazanmıştır. Bu bölgesel çoğulluk Alman Protestanlığının da bir belirtisi olarak kalmıştır.

VI. UNSURLAR VE ETKİLERİ

Tarihi gelişmelerin işaret ettiği şeyi yorumlayarak anlamak, tarihçinin görevidir; Berlin’li tarihçi Johann Gustav Droysen (1808-1884) bu konuyu böyle tanımlamaktadır. O nedenle zamanın bilgiyi biçimlendiren bir olgu olması, tarih bilimiyle ilgili çalışmaların temel gerçeğidir. Bu temel gerçek de öznel yaklaşımla ve taraf tutarak değil, bu gerçeklerin yansımalarıyla anlaşılır. Çünkü her kuşağın bilgi ufku, tamamen yeniden kurulmuş olduğu zannedilen tarihsel süreçlerin mütemadiyen yeni ayrıntılarını gündeme getirir. Bu tarih görüşü, Reformasyon tarihçisi Thomas A. Brady’nin bu kitabın giriş bölümündeki alıntılardığımız sözünde özetlenmiştir. Max Weber de bu konuyu 1920’li yıllarda şu cümleyle açıklar: Tarihçi, tarihin kaos ortamının içinden kendi yaşadığı dönemin bakış açısıyla kendisine kültürel bakımdan önemli görünen şeyleri bulup çıkarmalıdır. Reformasyon tarihçileri açısından bu görüşler, ilk başta insanın cesaretini kıran bulgulardan dolayı Reformasyon’un zaman içindeki yorumlanış tarzlarının çok fazla ve birbirinden çok farklı oluşunu teyit etmektedir. Söz konusu yorumların anlatılması da farklı dönemlerde Reformasyon’un hangi anlamlarının ve bununla birlikte hangi etkilerinin saptanacağıyla ilgilidir.

1. Tarihsel Bir Devir Olarak Reformasyon

Söz konusu bilimsel tarih yazımının başlangıcıyla birlikte ilk defa Berlin’li tarihçi Leopold von Ranke, 16. yüzyılın dini ve siyasi gelişmeleri arasındaki karşılıklı etkileşimin önemine işaret etmiş ve bunu da tarihi dönemlerin, özellikle Reformasyon döneminin (1517-1555) kendine has niteliği olarak göstermiştir. *Reformasyon Döneminde Alman Tarihi* (1839 ya da 1847 yılında yayımlandı) adlı eserinde Ranke, ilk kez Reformasyon’u Alman tarihine damga vurmuş ulusal bir olay olarak göstermiştir. Reformasyon mücadelesine dahil olan

ve olaylardan etkilenen bölgesel devletler ve derebeylikler ile imparatorluk arasındaki gerilim, Ranke'ye göre olayların anlaşılmasında merkezi bir noktada bulunmaktadır. Bu hem Ranke hem de liberal çağdaşları için o dönemin anlaşılmasında açıklayıcı bir güce sahiptir. Luther tarafından başlatılan Reformasyon hareketinin önemi, insanlara ulus benliği düşüncesini anımsatmasıdır. Bu da Almanları, -Papa ve İmparator gibi- harici unsurların, bölgesel küçük devletlerin ve derebeyliklerin ötesinde bir noktada birleştirmeyi amaçlamaktadır. Bunun 16. yüzyılda başarılabilmesi sadece dış etkilere ve dış unsurlara bağlanamaz. Küçük ve bölgesel devletler halinde yaşayan Almanların iç dağınıklıkları da bu başarısızlığın sebepleri arasında sayılabilir.

Ranke'nin -son yıllardaki araştırmalarda çalışmalarının sürekli eleştirilmesine yol açan- bakış açısı, büyük güçlere ve büyük şahsiyetlere fazlaca yönelmek, bu olayda da Luther'e yoğunlaşmak üzerinedir; dolayısıyla bu durum kendisinin bakış açısını daraltmıştır. Diğer tarihsel şahsiyetler, özellikle de diğer Reformasyoncu hareketler, Ranke tarafından çok az ilgi görmüş ya da hiç dikkate alınmamıştır.

Bir kuşak sonra Bonn'lu tarihçi Friedrich von Bezold ile birlikte bakış açısı değişmiştir. Ona göre de Reformasyon, Alman tarihinin önemli ve merkezi bir dönemidir. Reformasyon'un özelliği ise sosyoekonomik alanda ya da düşünce dünyasında yaşanan devrimlerle, değişikliklerle ya da yeni yönelimlerle şekillenmiştir. Bezold'un 1890 yılında konuyla ilgili yayımladığı eseri, milliyetçi liberalleri anlatan bir çalışmaydı. Bu çalışma, "Kültür Protestanlığı" anlamında Protestanlığın önemli değerlerini birleştirmiş ve imparatorluk içinde Protestanlıkla yoğrulmuş toplumları, aynı zamanda da sosyal ve ekonomik entegrasyonun vazgeçilmezliğini öne çıkarmıştır. Bu entegrasyonun eksikliği, Reformasyon devrinde olumsuz etkiler bırakmıştır.

İmparatorluk hakkında muteber kabul edilen yapıt sadece Friedrich von Bezold'un tarih eseri değildi. Modern Alman devletinin oluşmasında Reformasyon'un öneminin kuvvetli bir şekilde vurgulanmasını sağlayan, kendi alanlarının iki önemli temsilcisi de 16. yüzyılla ve Luther'le hesaplaşmışlardır. Bu modern devlette, o çağa dağınığını vuran

Reformasyon'un özelliklerinin bulunabileceği ileri sürülmüştür. Bu iki önemli temsilci, Berlin'li Profesör Max Lenz (1850-1932) ile Freiburglu Profesör Erich Marcks'tı (1861-1938). 1883 yılında Luther'i anma konuşmasında, kültür çatışmasının ön cephesinde bilinçli olarak Reformasyon'u milli bir kurtuluş hareketi olarak gösteren Heinrich von Treitschke'nin (1834-1896) üzerine basa basa belirttiği gibi, her iki akademisyen de tarihi araştırmaların tarafsızlığını vurgulamıştır. Bu konuda bu iki isim, en önemli referans olarak Ranke'yi görmektedirler. Bu yüzden tarihi araştırmalarda onların temsil ettiği akım, "Ranke Rönesansı" olarak ifade edilmiştir. Fakat Ranke'den farklı olarak bu iki isim "bir devrin baskın fikirlerine ve eğilimlerine dini bağlılık" konusunu (vom Bruch, *Biographie*, S.232) artık tarihi araştırmaları yorumlama kategorisi olarak değil, "kültür devleti" ile "güç devleti" çatışmasından doğan "milli bir devletin" gelişmesi olarak görmektedirler. Aksi iddialara rağmen her iki isme (Max Lenz, Erich Marks) göre de "kültür savaşı" sırasında yaşananlar, tarafları derinden etkilemiştir. Fazlaca popüler olmuş *Luther Biyografisi*'nin (1. baskısı 1883, ikinci baskısı 1887) yazarı Max Lenz'in yapıt ve görüşlerinde, kendi nazarında milli birliği tehdit eden "aşırı romantizmin" iç politik tesirlerini (Katolik mezhebindeki Roma dostluğunu) etkisizleştirmek için imparatorluktaki Protestan özelliklerin önemini toplum bilincinde canlı tutma girişimi söz konusudur. Bu bakış açısıyla Lenz, 16. ve 19. yüzyıllar arasında dikkat çekici benzerlikler tespit etmiş, böylece Reformasyon dönemi çağdaş dönemle meşru bir ilişki kurmuştur.

Reformasyon'un bir dönüm noktası ya da Erken Modern Çağ'ın başlangıcı olarak değerlendirilmesi, günümüzde de geçerliliği olan bir yorumdur. Hiç kuşkusuz Josef Engel, Ernst Walter Zeeden ve Erich Hassinger (1907-1992) gibi tarihçilerden sonra ise bir bütün olarak Reformasyon devri daha farklı değerlendirilmiştir. Karşı Reformasyon, Katolik reformlar veya Katolik yenileşme kavramlarının geçerliliği ve yararları etrafında yapılan tartışmalar, Trier'deki ruhban meclisinden başlayarak Eski Kilise'nin reforme edilmesi ile Reformasyoncu değişim arasındaki sıkı ilişkilerin incelenmesine ayrı bir derinlik kazandırmıştır. Bir döneme damgasını vuran bir olgu olarak Reformasyon'un getirdiği

yenilikler konusundaki tartışmalar bugün bile hâlâ devam etmektedir.

2. Protestan Kilise Tarihi Yorumunda Reformasyon

Reformasyon'un Orta Çağ düşüncesini ve bireyin üzerindeki inanç baskısını aşmayı sağladığı ve böylece Yeni Çağ'ın başlangıcından beri bireyin kendini gerçekleştirmeye başladığı fikri, Protestan Kilisesi tarih yazımının özündeki yorumlama ve anlayış biçimini uzun süre etkilemiştir. İmparatorlukta dindarlık krizinin aşılması konusundaki ümitler de bununla bağlantılıdır; "Kültür Protestanlığı" bu durumu burada kısaca tarif edebileceğimizden daha farklı bir şekilde anlatmıştır. İlgili incelemelerin, bütün tarihi verileri geleceğin ve Modern Çağ'ın ilkelerine göre yorumlayarak yapılması, dikkate değer bir husustur; Reformasyoncu öğretinin siyasi ve sosyal boyutları hemen hemen hiç ilgi odağında değildir. Daha çok, ilahiyatçı bir bakış açısıyla günümüz için Reformasyon'un önemi sorgulanmıştır.

20. yüzyılın başında bu bakış açısına sert eleştiriler, kendi çevrelerinden, Berlin'li dinler tarihçisi ve din sosyoloğu Ernst Troeltsch'den (1865-1923) gelmiştir. Troeltsch, değindiğimiz araştırmalardan farklı olarak Reformasyon hareketinin sosyal boyutuyla da yoğun olarak ilgilenmiştir, bilhassa -Anabaptistler ve Spiritüalistler gibi- dışarıda kalmış kesimler de artık incelenmeye başlananlar arasındadır. Troeltsch'a göre Reformasyon bu farklı köklerden meydana gelmiştir. Ona göre Protestanlık, Kilise'nin eğitim ve irşat faaliyetlerinde doğrudan doğruya ve kesin olarak ilahi vahye inanan Geç Orta Çağ otoriter kültürüne dahildir (Troeltsch, *Bedeutung*, s.9). Geç Orta Çağ'ın kültür birliği Reformasyon'la dağılmıştır. Bu kültür artık sadece, bireyin vicdan ve inanç özgürlüğünün kabul edildiği ve Kilise ile devletin, din ile politikanın ayrıştığı Calvinizm'de modern anlamda sürdürülmüştür. Diğer yandan hem Luthercilik hem de Trient ruhaniler meclisinin etkisindeki Katolik mezhebi, sınırlı bir etki alanı içinde de olsa din ile politika, devlet ile Kilise arasındaki çift başlılığın kaldırılıp bu unsurların tekrar birbirlerine yakınlaştırılmasıyla, yine Orta Çağ'ın otoriter bütünlük kültürüne bağlı kalmışlardır. Böylece hem Katoliklik, hem

de Luthercilik, Troeltsch'in Avrupa ve Amerikan kültüründeki gelişmelerle aynı değerde gördüğü modern gelişmelere karşı çıkmışlar ve kendi yollarından ya da Lutherciliğe has bir "Alman yolundan" gitmişlerdir. Bu yüzden Alman Modernizmi, nihai olarak din ve siyasetin birbirinden ayrılmasını amaçlayan Aydınlanma Çağı'nın vicdan özgürlüğü taleplerinin devreye sokulmasıyla başlayabilmiştir. Troeltsch'e göre genel olarak Reformasyon için geçerli olan şey, Luther için de geçerlidir. Siyasi nizama dair düşünceleriyle Luther, Geç Orta Çağ döneminin otoriter düzenine çok derinden bağlı kalmıştır. Bu Luther'in, "her Hristiyan bireyden imanı ve en yakınını kayıtsız şartsız sevmeyi isteyen, fakat dünyadaki nesneleri kendi yasalarına, yani salt pozitivist olarak görülen iktidarın doğal iradesine bırakan ağırbaşlı politikasına bağlanabilir" (Bornkamm, *Spiegel*, s.108). Böylece Luther'de her bir Hristiyan bireyi siyasi davranışlar ile bireysel inanç arasında ikilemde bırakan, çift taraflı bir ahlak ortaya çıktı: Buna göre birey, siyasal kurumlarda kendi özel hayatındakinden farklı davranmak zorundaydı.

Bu görüşlerin Troeltsch'in Protestan çağdaşlarınca çok ağır şekilde eleştirilmesiyle ise açıkça görülmektedir ki, Protestan modernizminin başlangıcı olarak Reformasyon'un Kilise tarihi yorumu ciddi manada sorgulanmıştır. Troeltsch'in Reformasyon ve Luther yorumlarında imparatorluğun ulusal birliğinin meşruluğunun desteklenmesi söz konusu değildir. Onda daha çok, dindarlık boyutunun ve cemaat Hristiyanlığının yenilenmesi anlamında çağdaş bir Protestanlık reformu söz konusudur. Fakat bunlar Lutherci eski Protestanlıkta bulunmamaktadır.

Troeltsch'te de görülebilen çağdaş ilgiler karşısında, beklenebileceği gibi tepkiler sadece Berlin'li ilahiyatçı Reinhold Seeberg'in (1859-1935) şahsında muhafazakâr Protestanlardan değil, aynı zamanda Berlin'li ilahiyat profesörü Karl Holl (1866-1926) gibi liberal Protestanlardan da gelmiştir. Böylece, bu olayla Kilise tarihinde Luther Rönesansı olarak ifade edilen yeni bir yönelim başlamıştır. Holl'un Reformasyonu çalışma biçimi Luther'inki ile aynı değildi. Anlaşmazlık, Holl'un 1906 yılında Berlin'e çağrılmasıyla başladı. Holl, Berlin'de vermiş olduğu çok sayıda konferansında ve 1917 yılındaki Luther'i anma konuşmasında malum düşün-

celerini savunmuştur. Holl sadece büyük reformcu şahsiyet Luther'i araştırmamış, bunun yanında Luther'in ve reform hareketlerinin kendi çağının şartları içinde analiz edilmesi gerektiği gibi bir metodik görüşten hareketle incelemelerine yönelmiştir. Bu yaklaşım, Kilise tarihiyle ilgili araştırmalar için tamamıyla yenidir; ama aynı zamanda Kilise tarihi ve ilahiyat boyutlarına titiz şekilde yoğunlaşmış bir Reformasyon kavramının çıkmasının da sebebidir ve uzunca bir süre ilahiyatla ilgili reform çalışmalarını etkilemiştir. Holl'un görüşleri Troeltsch'den iki noktada ayrılmaktadır. Holl öncelikle, sadece Reformasyoncu Luther'in kendine özgü dindarlığını değil, aynı zamanda Reformasyoncu hareketin de kendine özgü özelliklerini vurgulayarak her ikisini de Orta Çağ'dan kurtarmıştır. İkinci olarak sevgi emrine dayanan ve dünyaya nüfuz etmeye çalışan Reformasyoncu ahlakın birliğini vurgulamıştır. Böylece Holl, Troeltsch'un Luther Reformasyonu'na karşı "ahlaki ikilik" suçlamasına gayet düşündürücü bir saldırıda bulunmuştur. Çünkü hem bir Hristiyanın bireysel hareketi hem de bu kişinin dünyaya etkisi, gerekçesini Tanrı'yı sevme emrinde bulmuştur. Ona göre bireysel ve resmi ahlakın birbirinden ayrılması, Lutherci ilahiyat anlayışının özü olarak görülemez, büyük bir ihtimalle yorumcuların yanlış yorumlarıdır.

Holl'un önemli ölçüde Luther'e yoğunlaşan Reformasyon kavramına rağmen Treitschke görüşünde ya da tarihçi Ranke Rönesansı anlamında Reformasyon hafızasını milli değerlere dahil etme çabası görülmemiştir. Gerçi hemen hemen bütün çağdaşları gibi Holl de Lutherizmin Alman devletinin varlığı için kaynaştırıcı bir güce sahip olduğunu vurgulamıştır. Luther'in ahlak anlayışında devlet ve toplumu birleştirebilecek bir gücün var olduğu iddia edilir. Bu güç Holl'e göre Luther'in Reformasyoncu girişimlerinde dayanak noktası olarak kullandığı, cemaat odaklı halk kilisesi geleneğidir. Böylece Holl, Lutherci Protestanlığın siyasi düzenini daima elitlerin Kilisesiyle eşdeğer gören görüşlere şiddetle karşı çıkmıştır.

Savaş dönemlerindeki Protestan Kilisesinin tarihinin yazılması bu görüş ve sınıflamalarda önemli değişiklikler yapamamıştır. Yoğun bir bireysel araştırma, Reformasyon kavramının kullanımını derinleştirebildi. Siyaset tarihçile-

rinin uğraştığı ve bunlar sayesinde tarihi realitenin diğer boyutlarına da yönelen tartışmalarla ilgili “Luther merkezli” çalışmaların sonuçlanması, ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra gerçekleşmiştir. Bu alanla ilgili araştırmalara öncülük eden araştırma elbette Reformasyon araştırmacısı Bernd Möller’in 1962 yılında yayımladığı *Reichsstadt und Reformation* [İmparatorluk Şehri ve Reformasyon] adlı çalışmasıdır. Reformasyon olaylarının, 16. yüzyılın başında imparatorluk şehirlerinin anayasal ve sosyal tarih gerçekliğine tutarlı olarak dahil edilmesi, kişilere olan ilgiyi azaltmış ve Reformasyon kavramının Kilise tarihiyle ilgisini artırmıştır. Bu konuya dair de artık yeteri kadar eleştiri metni mevcuttur. Özellikle (Thomas A. Brady, Bob Scribner gibi isimler tarafından) karşı bir model olarak şehrin sosyal yapısını çatışma kavramıyla açıklayan Anglosakson Reformasyon tarih yazımının da ortaya koyduğu üzere, küçük birer Hristiyanlık merkezi olarak şehir imgesi elbette Erken Modern Çağ’ın şehirlerinin heyecan verici zengin realitesinin yardımıyla daha gerçekçi bir şekilde tasvir edilebilir. İş birliğine dayalı anayasa ile Reformasyon’daki Hristiyan cemaat hareketi arasındaki yakınlık, yeteri kadar araştırılmamıştır. Fakat Reformasyon tarih yazımının teolojik boyutunu, Reformasyon’un sosyal ve siyasi yorumuyla kıyaslandığında daha az önemli bir seviyeye düşmekten korumak isteyen diğer görüşler de o zamandan beri tartışılmaktadır. Heiko A. Oberman bunu kısa ve öz olarak ifade eder: “Gösterişli bir şekilde özetlenen Reformasyon olgusu her defasında değişen önermelerle, daha az önemli olan başka bir olayla ilişkilendirilmiştir. Buna göre imparatorluğun ve prenslerin olmadığı yerde Reformasyon da olmazdı. Sosyal krizler olmadan da Reformasyon olmazdı. Şehirler olmadan da Reformasyon olmazdı. Sonuçta buradaki temel anlayış şudur: Reformasyon olmadan Reformasyon olmazdı” (Oberman, *Reformasyon*, S.21).

3. Katolik Bakış Açısından Reformasyon

Katoliklik açısından Reformasyon’un araştırılması hemen hemen tamamıyla Kilise tarihi araştırmalarının bir alanı olarak kalmıştır. Ancak son yıllarda bu alanda bazı şeyler değiş-

miştir. Protestanların yaptığı araştırmalarla kıyaslandığında Katolik araştırmaların, çok kuvvetli bir şekilde Martin Luther'in kişiliğinde yoğunlaştığı görülür. O dönemde Johann Cochlaeus'un (1479-1552) yaptığı Luther yorumlarıyla da Luther'in kişiliği tanınmaz bir hale dönüştürülmüştür. Mürekkep yalamamış birçok kişinin yanı sıra bilimsel normlara göre çalışan tarihçilerin de 1871 yılında Fransa'ya karşı yapılan savaştan sonra bir devlet olarak Almanya'nın yapılması sorununda Büyük Almanya çözümüne yönelmeleriyle birlikte, Reformasyon'un ve Reformasyoncunun (Luther'in) daha adil bir şekilde değerlendirilmesi iyice zorlaşmıştır. Sonuçta ortaya çıkan Küçük Almanya çözümü hem devletin sınırlandırılmasına, hem de diğer mezheplerin Protestanlar tarafından dışlanmasına dönüşmüştür. Katolik Almanlar yeni kurulan bu devletle aralarına mesafe koymuşlardır. Devletin kurulmasından sonraki ilk yılların kültür kavgası ortamında da bu durum değişmemiştir. Reformasyon'un tarihiyle ilgili araştırmalar bu gerilimleri gerçekçi bir şekilde tasvir etmektedir. 1876 yılından sonra yayımlanan, hem Alman halkının tarihini hem de Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a geçiş sürecini ve Reformasyon'u olumsuz sonuçlarıyla anlatan, 8 ciltlik ünlü eserin yazarı Johannes Janssen (1829-1891) bu Katolik araştırmacıların başında gelmektedir. Janssen'e göre o dönemde imparatorluğun çöküşü hızlanmış, aynı şekilde bölgesel devletlerin yükselişi ve Geç Orta Çağ'ın tinsel ve kültürel zirve dönemi Reformasyon'un bölücü ve parçalayıcı etkisi yüzünden sona ermiştir. Janssen'in anlatımları, Protestan çizgideki Reformasyon araştırmacılarının sert tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu noktada, Janssen'in dindarlık ve sosyal tarihle ilgili verilerin dikkate alınması amacıyla kaleme aldığı, yöntem olarak ilginç yazıları tamamen yanlış anlaşılmıştır. Janssen'e göre çağdaş araştırmalar, "Hristiyan Alman kültürünün bölünmesi" olarak görülen ve "gelişim imkanlarının önünü tıkayan" Reformasyon'un sonuçlarının bu şekilde değerlendirilmesini, 19. yüzyılın sonundaki araştırmalara kıyasla daha adil bulmaktadır. Reformasyon hakkında "çok sert şekilde eleştirilmesi gereken" bir ihtilal yorumunu yapan tartışmalı değerlendirmeler ancak 1930'lu yıllardan itibaren ilahiyat profesörü Hubert Jedin (1900-1980) ve onun arkadaşı Joseph Lortz'un (1887-1975) çalışmalarıyla sona ermiştir. Luther'in önemi bu çalışmalarda özel-

likle, özünde Katolik mezhebinin Tanrı anlayışına da uygun olan dini yönüyle öne çıkmıştır. Katolik zihniyette yazılmış dinler tarihi eserleri, anca son yıllarda Reformasyon'un öznel ve taraflı değerlendirilmesinden kurtulmuştur. "Karşı Reformasyonun" Katolik reformlar dönemi olarak değerlendirilmesi ve bunun etkisiyle Protestan reformlarla aynı değerde görülen tarihi olaylar, Katolik Reformasyon tarih araştırmalarındaki yeni yaklaşımlara oldukça fazla katkı sunmuştur.

4. Marksist Yorum: "İlk Burjuva İhtilali" Olarak Reformasyon

Reformasyonu "ilk burjuva ihtilali" olarak gören yorumlar, Kuzey Amerika ve Avrupa'da son yıllarda yapılmış Reformasyon araştırmalarını canlı tutmuştur. Marksist bir okumayla ortaya çıkmış bireysel araştırmalar, Reformasyon'un dini, sosyal ve ekonomik temelleriyle ilgili bilgilerimizi önemli ölçüde artırmıştır. Algının farklılaşması sürecinde ortaya konmuş muhtelif "Reformasyon aşaması" modelleriyle (mesela Prensler Reformasyonu'na karşılık Halk Reformasyonu) ilgili tartışmalar, süreci ilerleten grupların yaşadığı dönüşümler ve teolojik taleplerin farklı şekillerde ele alınabilmesi konularında bakış açılarımızı güçlendirmiştir. Burada şüphesiz "ilk burjuva ihtilali" algısının, bir dünya görüşü olduğunu iddia eden ve bu yüzden sadece sınırlı bir tartışma fırsatı sunmaya hazır olan "tarihsel materyalizm" in evrensel tarih anlayışının bir parçası olduğu da unutulmamalıdır. Bu tarihsel materyalizmin bilgi anlayışı, taraf olmaktan geçer, yani çoğulcu bilim anlayışına yabancı bir kategoridir. Bugünkü gözlemcilerin yorumlarına göre, kavramların farklı varyantlarının dikkate değer bir şekilde zamana bağlı olduğu, gittikçe daha da belirgin hale gelmiştir. Öyle ki, ilk başta ilgili tarihçiler arasında "bilimin kendi içindeki farklılıkları" biçiminde görülen tartışmalar, Doğu Almanya'da tarih bilimlerinin siyasi yönergeleri tarafından ortaya çıkarılmış kısıtlamalara uyma çabası olarak algılanır.

Reformasyon'un ve köylü savaşlarının (iç savaşların), dünya tarihindeki krizin en uç aşamasında ortaya çıkan, feodalizmden kapitalizme geçişin bir unsuru olarak değeri-

dirilmesinde, tarihsel materyalizmin "klasiklerinden" Karl Marx'ın (1818-1883) ve Friedrich Engels'in imzalarını görürüz. Özellikle Engels'in, köylü savaşlarıyla ilgili 1850 yılında yayımlanan eseri, Luther'in ve Reformasyon'un Marksist anlayışa göre yorumlanışına daha sonraki asırlar boyunca da damgasını vurmuştur. Her iki düşünür de Alman tarihini "ardı arkası kesilmeyen sefalet" olarak görüyordu (Brinks, *DDR-Geschichtswissenschaft*, s.31). Köylü savaşları ve Reformasyon'un kendi içindeki başarısızlıkları da bu sefil gidişata dahildi. Luther, beceriksizliğin esas kaynağı olarak kabul ediliyor ve bu yüzden kendisine olumsuz bir gözle bakılıyordu. Engels eserinde (1850) 16. yüzyıl toplumunu ana hatlarıyla, günümüze kadar devam eden üç gruba ayırıyordu; mevcut olan her şeyi korumak isteyen muhafazakâr tarihsel grup, şehirli ılımlı gruptan farklıydı. İmparatorluk ve kilise bünyesindeki ılımlı bir reformdan çıkar sağlamak isteyenlerin dahil olduğu bir gruptu bu. Engels'in isimlendirdiği şekliyle "köylüler" ya da "plebler" ise ihtilalcı taraf olan üçüncü grupta toplandılar. Bunların talepleri de en bariz şekliyle Thomas Müntzer tarafından dile getirilmiştir. Engels, Reformasyon'un ilk aşamasını olumlu değerlendirmiştir. Çünkü ona göre Luther, İncil çevirisiyle örneğin köylülerin eline güçlü bir araç ve koz vermiştir (a.g.e. s.33-34) Fakat Luther için genel yargı yine de olumsuzdur. Engels'e göre Reformasyon sürecinde Luther "prenslerin hizmetçisi" ve "mutlakiyetçi monarşinin tabak yalayıcısı"dır ve köylülere ihanet eden bir "hain"dir (a.g.e. s.34).

Engels'in daha sonraki yazılarında tarihsel materyalizmin ortaya çıkış şekli görülmektedir. Feodalizmin gücünü ortadan kaldırmaya başladığı ve bununla da başka bir toplum biçimine, yani kapitalizme geçişi başlattığı için burjuva -ve din alanında bir ihtilal olarak Reformasyon-, Engels'e göre başlangıç aşamasında olumlu değerlendirilebilir. Çok kaba çizgilerle bu temel konular, -diğer sosyalist ülkelerde Reformasyon tarihi kayda değer bir rol oynamadığı için- İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde (Doğu Almanya) gelişmiş olan Maksist Reformasyon ve Luther yorumlarını etkilemiştir. Bundan sonraki sosyalist devlet yapısının son 40 yılına ve bununla bağlantılı olarak tarih bilimine bakışından net biçimde şu an-

laşılır: Reformasyon yorumları ve Luther'in hafızalarda yer ediş biçimi, "Alman ulusu" kavramı konusunda Demokratik Almanya'nın siyasi yönetiminin değişen şartlarının tam bir yansımasıdır. İlk burjuva devrimi algısı da ilgili tarihçilerin içinde bulundukları dönemle bağlantılarının bir sonucudur.

Bu yorumlama biçiminin gelişimine dair kabaca ayırt edilebilen üç aşama, ulusal ve resmi kimlik arayışının değişen şartlarına göre belirlenebilir. Antifaşist ve demokratik olarak kabul edilen ilk aşama için bu, Engels'in ortaya koyduğu imgenin değişmez bir geçerliliğe sahip olduğu anlamına gelir. Ulusal tarih yazımına dönüş olarak ifade edilebilecek olan ikinci aşama, Luther ve Reformasyon araştırmalarında şu değişikliklere yol açmıştır: Luther'in yardımıyla gerçekleştirilen "Prensler Reformasyonu"nun karşısına Thomas Müntzer'in yönetiminde yapılan "Halk Reformasyonu" getirilmiştir. Bu ikisinin birbirleriyle olan aşırı zıtlığı, köylü savaşları ve Reformasyon birlikteliğinin "ilk burjuva devriminin" temellerini attığı iddiasıyla sona ermiştir. Burada söz konusu olan burjuva devrimi, henüz olgunlaşmamış ve bu yüzden "erken dönem burjuva" güçlerinin (örneğin şehirlerde ve madenlerde) ortaya çıkışı halinde, fakat sadece Almanya'da mevcuttur. Bu görüş, bahsettiğimiz ilk aşamaya kıyasla açık bir farklılık göstermektedir; burada Alman milli unsurlar vurgulanmakta ve Luther'in Reformasyon ile ilgili girişimlerini pozitif değerlendiren geleneksel bir bağlam içine yerleştirilmektedir. Bireyin subjektif (özel) eylemleri objektif (nesnel) ve atılcı bir tutarlılıkla birleştirilmiştir. Üçüncü aşama 1970'li yıllarda, yani Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin politikaları dahilinde "yeni tip bir ulus"un ortaya çıkarıldığı dönemde başlamıştır. Tarihçiler için bu, Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin, Reformasyon ve Luther imgesi hakkında da sonuçlar getiren milli tarihle ilişkisinin değiştiği anlamını taşımaktadır. Reformasyon ve köylü savaşları kendi özel bağlamında Almanya'ya has olaylardır. Fakat Reformasyon'un ve köylü savaşlarının Calvinizm'e ve bununla birlikte Avrupa tarihine etkilerinin de inkâr edilemeyeceği; ayrıca ilk burjuva ihtilalinin "milli" özelliğini yitirip bir daha asla böyle başarısız olmayacak bir dünya tarihi aşaması haline geldiği iddia edilmiştir (Vogler, Marx). Bu çizgide Luther de tekrardan olumlu değerlendirmeler almıştır.

5. 1980'lerin Başından İtibaren Kültür Tarihinin Yapısal Yorumları

Uluslararası araştırmaların Reformasyon'a ve onun ekonomik ve sosyal boyutlarına yoğun ilgisi, 1980'li yıllarda bir kez daha Reformasyon'un diğer önemli noktalarının ön plana çıkmasına yol açmıştır. Tamamıyla laikleşmiş bir toplumda Reformasyon tarihçileri, dini hareketlerin ne gibi tahrip edici güçlere sahip olduklarını ve bu hareketlerin unsurlarının her zaman basitçe ekonomik ve sosyal çıkar çatışmalarına bağlanamayacağını çok iyi bilmektedirler. 1989 yılına kadar kurumsallaşmış Marksist tarihçilerle yaşanan yoğun tartışmalar da çıkar çatışmasını temel alan yorum modelinin vardığı noktayı göstermektedir. Bundan dolayı ya Reformasyon'a katılanların ya da olaylardaki süreçlerin zihinsel yanlarını araştıran çalışmaların sayısı artmıştır. Değişen toplumun sosyal yapılarının da konuya dahil olması, araştırmanın en zor yönlerindendir.

Araştırmanın bu boyutu, "Reformasyon kültürü"nü araştırılması olarak kitabın girişinde, önceki yüzyılın 20'li yıllarının geleneklerine işaret ederek gösterilmişti. Örneğin bizim anlatımlarımızda da fazlaca ciddiye alınan siyasi yönetim pratikleri, burada bahsedilen değer yargıları ya da düşünce biçimleri arasında sayılmaktadır. Bu değer yargılarının Reformasyon'u etkilediği ve onlar sayesinde Reformasyon'un güçlenmiş olduğu çok açıktır. Reformasyoncu bir din bilimiyle bağlantıyı, alt dallarına varıncaya kadar ispat etmek zordur, bu nedenle Reformasyon araştırmalarının Ki-tise tarihiyle ilgili araştırmalarla sıkı birliktelik içinde olması çok daha önemli hale gelmektedir. Obermans'ın Reformasyon'dan yana olması (ki bu, Reformasyon yanlılarının teolojileri olmadan gerçekleşemezdi) burada fazlasıyla önemlidir.

Bizzat Kilise tarihçileri de daha önceden bu değişimleri başlatmışlardı. Erlangen'li Alman Kilise tarihçisi Bernd Moeller ile Bernd Hamm ve Tübingen'li Kilise tarihçisi Dorotea Wendebourg arasındaki tartışmalarda dini temelle ilgili merkezi bir sorun söz konusudur. Bu dini temel de Reformasyon'un en önemli unsurudur. Wendebourg'a göre bu dini temel daha sonraki nesillerin, bilhassa eski inançtan (Katolik mezhebi) olan ilahiyatçıların perspektifinden ortaya çıkmış-

tır. Hamım ve Moeller'e göre ise bu iddia, teolojik olarak haklı çıkma çabasıydı ve bu açıdan Reformasyon'un özünde yer alan sistem yıkıcı güce sahipti. Reformasyon'un ilk dönemlerindeki dini varyasyonların ne kadar çeşitli olabileceği henüz araştırılmamıştır. Kesin olan şu ki, sürece dinsel olarak mana verme çabası Reformasyon'un ilk döneminden beri vardı. Buradan hareketle insan davranışlarına dair sonuçları olan bütün tesirler bu birleştirici prensibe bağlanmalıdır.

Peter Blickle de "sıradan adamın devrimi" şeklindeki yorumunda bu bağlamı dikkate almıştır. Bu devrimde siyasi rekabet odağı soylulardan çıkıp yerel yönetim ve belediyelere doğru kaymıştır, bu yüzden süreç aynı zamanda federalleşme diye de yorumlanabilir. Blickle bunu ısrarla şehirlerin ve taşranın ortak gelişimi olduğunu iddia etmiş ve yine bu gelişmeyi modern parlamenter sistem yolunda bir Alman geleneği olarak göstermiştir. Bu yorum fazlasıyla tartışmalıdır. Çünkü bir tarafta parlamenter yapının Avrupa'da daha eski örnekleri ve öncülleri olduğu reddedilir ve böylece bu "federalizmin" de sadece kendi zamanında sınırlı bir etkiye sahip olduğu düşünülür; diğer taraftan ise şehir ve taşrada etkili olan ve özünde birbirine benzer, ortak bir federe ilkenin varlığına da itiraz edilir. Bu tartışmalar özellikle şehir yapılarının özerkliğini ve bölgesel farkların zorunluluğunu vurgulayan (H. Schilling'in çalışmaları gibi) şehir tarihi araştırmaları alanında yapılmaktadır. Şehirlerde ve taşradaki cemiyetlerin ortak bir kültürü olduğundan bahsetmeye izin vermeyen farklı hükümlerlik yapılarına işaret etmek, akla yatkın gelmektedir. Geriye şehirlerde ya da taşradaki somut çatışmalı durumlarda topluluk düşüncesinin önemini gözden geçirmek kalmaktadır. Çünkü genel olarak "cemaat" kavramı altında toplanan, çatışma içinde bulunan şehir ya da taşra değer yargılarının benzer olduğunu söylemek yine de mümkün görünmektedir. Ayrıca ister köyde ister şehirde olsun, hâlâ kapalı bir düşünce biçiminden bahsedilmektedir. Bu da şu varsayım altında incelenmelidir: birlik ancak zıtlıkların varlığı sayesinde meydana gelir. Bunun en ciddi kanıtı, üst düzey yöneticilerin eleştirilmesi ve yönetimin merkezileşmesinin aynı döneme denk gelmesidir. Bu eş zamanlılık sadece şehirlerde ve taşrada değil, birbirinden ayrılmış farklı mezhep kültürlerinde de sabit değer olarak kalmıştır. Bu yüzden Reformasyon'un

siyasi kültürünü anlamak için sadece bir tarafı ele alıp değerlendirmek yetmez, ayrıca analizlerin bakış açıları da belirlenmelidir. Sadece bununla da kalmamalı, aynı zamanda sonuçların ışığında belirleyici olan, önemli tarihsel olaylar da incelenmelidir.

Özünde Reformasyon'un ne olduğu hakkındaki tartışmalarının devamında, yukarıda sözü geçen ilahiyatçıların, -son yıllarda ilahiyat dışı tarihçilerce öne sürüldüğü üzere- Reformasyon'un getirdiği köklü değişiklikler yerine uzun süreli kültürel bir dönüşümden bahsetmenin daha doğru olup olmayacağı konusunda yoğun tartışmaları olmuştur (B. Jussen, C. Koslofsky). Argümanlarına göre bu kültürel dönüşüm 1400 ile 1600 yılları arasındaki zaman dilimini kapsamaktadır. Hamm ve Moeller tarafından dini temele dayandırılan ve ilahiyat alanı dışındaki tarihçilerin gözünde "norm ve kriterlerin aşırı değişimi" olarak tanımlanan sistem değişikliği, bu bakış açısına göre mümkün görünmemektedir.

İleri sürülen argümanların içerik bakımından tüm farklılıklarına rağmen bu tartışmalar, Geç Orta Çağ ile Erken Modern Çağ arasında bir sınır çizilebileceğini iddia etmenin haklılığına dair tartışmalarla da tam olarak ilişkilidir. Çok yönlü devamlılıklar ve uzun süreçlerden dolayı, sadece Reformasyon ile başlayan bir Erken Modern Çağ'dan değil, aynı zamanda "Eski Avrupa"nın değişiminden de bahsedilmelidir. Bununla 1300 ile 1800 yılları arasındaki zaman dilimi kastedilmiştir ve (H. Schilling'in de aralarında bulunduğu) 21. yüzyılın yazarları bunu 20. yüzyılın başlarındaki yazarların (örneğin E. Troeltsch ve D. Gerhard) argümanlarına bağlamaktadırlar.

Reformasyon araştırmalarının özetinde O. Mörke çok farklı çalışmaları ele almış, fakat dönemle ilgili tartışmalara son verecek bir cevap bulamamıştır. Burada tarihçilerin çağdaş olmalarının, geçmiş dönemleri yorumlayışlarının değişmesine yol açtığı görüşü bir kez daha doğrulanmaktadır. Son dönemlerde bu değişikliklerin art arda gelmesi açıkça daha da hızlanmıştır. Dönemlerin yapısal özellikleri de bu yüzden çok daha kolay fark edilebilmektedir.

Keza son yıllarda, Reformasyon olaylarına Avrupalı perspektifiyle bakmak da çok önemli görülmektedir. Bu bir

tarafından her üç büyük Reformasyoncunun etkilerinin araştırılmasındaki tutarlı benzerliklerde ortaya çıkmaktadır; diğer taraftan bu yorumu mümkün kılan eski dini-teolojik mantığın tersi yönde yorumlanması olarak da görülebilir: Din ile politikanın yeniden iç içe girmesi ya da birbirine çok yaklaşması ilk kez Calvinist itirazlarda değil, daha öncesinde 1539 yılından itibaren *Ancien Regime*'de (Eski İmparatorluk) yapılmış, "Hristiyan olmayan bir imparatora karşı meşru müdafaa" ile ilgili tartışmalarda da görülmektedir. Avrupa ufkunu dikkate alan bu tür sorunsallar, Reformasyon tarih yazımıyla ilgili temalar arasında yer almıştır. Bunlar sadece mezheplerin birbirine paralel olarak uzun süre boyunca sağlamlaşıp sıkılaştığını dikkate almakla kalmaz, ayrıca geleneklerin korunmasını da anlatır; bilhassa genç Lutherçiliğin "Katolikleştirici dindarlık uygulamasıyla" ilgili iddialı tezi buna dahildir (U. Rublack).

6. Mezhepleşme Yerine Hristiyanlaşma ve Yeniden Luther: Reformasyon'un 500. Yılı'nın Ardından Yeni Yorumlar

Reformasyon'un 500. yıldönümü arifesinde Reformasyon'la ilgili bazı yeni yorumlar yayımlanmıştır. Bu yorumlarda 20. yüzyılın daha şimdiden gelenekselleşen görüşleri incelenmiştir. Mezhepleşme olarak ders kitaplarına giren Reformasyon'un son yıllarda yoğun olarak tartışılan "modernleşmeyi kuvvetlendirme" görüşü üzerinde düşünmeye değerdir. Kuzey Amerikalı kilise tarihçisi S. Hendrix'in anlatımları, bakış açısını kasten moderniteden uzak tutunuş, tam tersine Reformasyoncuların, Hristiyanlığın ilk dönemindeki cemaatlerin önemini yeniden canlandırma niyetlerini vurgulamıştır. Bu da olumlu değerlendirilen "eskinin yeniden tesis edilmesi olarak Reformasyon" demektir. Bu anlamda Hendrix, Hristiyanlaştırma olarak Reformasyon'un önemini 2004 tarihli *Recultivating the Vineyard* [Üzüm Bağını Yeniden İşlemek] adlı eserinde anlatmıştır. Hendrix'e göre Luther'in bizzat kendisi de mezhepsel ayrışma istememiş, temel Hristiyanlık ile Protestanlık ilişkisini vurgulamıştır. Eskinin içindeki yeniyi görme yaklaşımının diğer ilahiyatçılarca da kullanılabildiğini Th. Kaufmann'ın çalışmaları göstermektedir

(bkz. 2010 tarihli Luther biyografisi). Göttingen Kilise tarihi yazımı geleneğinde Th. Kaufman'ın için Reformasyon hareketinin yeni biçimine odaklanmak önemlidir. Kaufmann'ın çağdaşları bunu muhtemelen hemen akabinde gelen nesilden daha az kuvvetli hissetmiş ve yaşamışlardır. Kuzey Amerika'daki Hristiyan tarih yazımının eski ustalarından Th. Brady de güncel çalışmalarında (*German Histories* 2009) bu yoruma bağlı kalmıştır. Onun gözünde Reformasyon'un ilk dönemi ve köylü savaşları, "sıradan adamın devrimi" ve isyanı olarak kalmıştır. Kırılma ve devamlılık arasındaki bu yorum karmaşasının Reformasyon ve Reformasyoncular hakkında zamana göre değişen farklı bakışların sonuçları olması, kendi biliminin tarihiyle uğraşan tarihçiler için tartışılmazdır. Bu görüşe göre tüm Reformasyon ve her yönüyle Luther, daha sonra gelen bütün nesillerin temeli olarak mı görülmektedir? V. Leppin'in yazdığı 2010 tarihli Luther biyografisindeki tezinde yer alan ve önceleri tepki çeken görüşü ise yöntemsel olarak doğru bir tespitten başka bir şey değildir: Onun bu tespitinden yola çıkarak, bu dönemin perspektifiyle yeni sorular sorulabilir. H. Schilling'in *Luther-biography* (2013) adlı eserindeki iddia ve yaklaşımları da bu yöndedir. Bu yapıtta Luther'ın görülüşü ve algılanışı, ilgili çağdaş bakış açıları göz önünde bulundurularak, katman katman işlenmiştir. Luther'ın doğrudan günümüze dek ulaşan etkileri, ancak ve ancak "zamanın ruhuyla" [*zeitgeist*] anlaşılabilir. Şayet Luther çeşitli etkilerde bulunmuşsa, bunlar sonraki yıllarda ve dönemlerde önemli rol oynamaya başlamış "kasıtsız yan etkilerdir" (Schilling 2013, s16). Luther ve Reformasyon'la ilgili çalışmaların bu süreçte ne kadar çeşitlendiği ve zenginleştiği, *Archiv für Reformationgeschichte* [*Reformasyon Tarihi Arşivi*]'nin 2009'da çıkan 100. cildinde anlatılmıştır. Bu cilt, aslında olayların nasıl olduğunu değil, nasıl yorumlanacağını göstermektedir. Bunu yaparken de Reformasyon hareketinin dünya çapındaki etkilerine karşı algımızı açmakta, ilahiyatın 20. yüzyılda "marjinalleşmesinin" sebebi olarak bunları göstermektedir (Gregory 2012). Protestan bakışa göre "gelişimin tarihi" (modernitenin kökeni) artık yerini "çürümenin tarihine" bırakmıştır. Bu tür "öteki yorumlamalar" da Reformasyon'un etkilerine dair anlatılar yelpazesine katılmış durumdadır (di Fabio/Schilling 2017; Schorn-Schütte 2017).

VII. ÖZET: “REFORMASYON” VAR MIYDI?

Tarihi bir olay ve bilimsel yorumların bir objesi olarak Reformasyon’un içinde kısa bir gezintinin sonunda, başlıktaki soruyu sormak makul olacaktır. Çünkü bu kitabın bir amacı da şunu belirginleştirmek olmuştur: zaman faktörü, Leopold von Ranke ile başlayan ve “ilk burjuva ihtilali olarak Reformasyon” hakkında araştırmalara kadar uzanan tarih çalışmalarının sonuçlarını sürekli sınırlandırır. Bu nedenle tarih biliminin, nihai bir çözümü bulunmayan ama konun bütün olarak ele alınmasıyla netlik kazanabilecek genel bir problemiyle karşı karşıyayız.

1. *Reformatio* kavramı çağdaşlar için, “daha önce denenmiş eskiye dönüş”, Protestan mezhebindeki inanç biçiminin yeniden keşfi demektir; o halde Modern Çağ anlayışıyla bakıldığında Reformasyon bir devrim değildir. Fakat bu değişiklik de önceki nesillerin tecrübelerinden yola çıkarak doğru bulunan istikametlere radikal dönüşler gerektirebilmiştir.
2. Burada da belirttiğimiz araştırma sonuçlarının gösterdiği üzere, Geç Orta Çağ’dan Erken Modern Çağ’a geçişler oldukça akıcı ve aşamalı olmuştur. Luther’in modernitenin başlangıcında bulunduğu iddiası, en azından sadece bu anlatımda kalınırsa çok ikna edici değildir. Tarih biliminin bugünkü penceresinden bakıldığı zaman “modern” ne demektir ki? Çağların dönüm noktaları, gerçekte geçmiş dönemlerin değerlendirilmesini kolaylaştırmak amacıyla sonraki nesillerin ortaya attığı bir malzemedir ibarettir. Fakat süreçlerin doğası hâlâ tanımsızdır ve araştırmalar bu noktadan başlamalıdır.
3. Bizim de yukarıda özetlediğimiz gibi kilise tarihçileri, Luther’in haklılığını anlatan öğretilerde ortaya çıkan “Reformasyon’un sistemi kırması” olgusundan bahsederler. Luther’in bu öğretisinin etkisi o kadar bü-

yüktür ki, çağdaşlarınca korunmaya değer görünen geleneklere rağmen, yeni olan akım en önemlisidir. Ve şu bağlantı da belirleyicidir: Şayet Reformasyoncu bir din bilimi, sadece cemaat düzeninin yenilenmiş gelenekleriyle ortak payda ve bütünlük içinde, hiç rahatsız edilmeden gelişebilmişse o zaman Reformasyon'un özü bu noktada bulunur. Fakat buna teolojik ya da daha izahlı bir bakış denip denemeyeceği, en azından tarihçilere göre- şaibelidir (bknz: Almanya Envanjelist Protestan Kilisesi'nin [EKD] 2014'te yayımladığı andıç).

4. Reformasyon hareketlerini, sonuçlarına bakarak değerlendirmeye hakları olduğunu iddia eden 21. yüzyıl araştırmacıları için de Reformasyon o kadar kolay çözülecek bir şey değildir. Çözülen ve değişen şeyler sadece geçmiş dönemlerin yorumlama biçimleridir.

KAYNAKÇA

Bu kaynakça, metin içerisinde kısa başlık ve tarihlerle verilen eserleri içeriyor. Başka bazı basılı kaynaklardan da burada bahsedilmiş ve kaynaklar, eserlerin başlıklarına göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Mevcut kaynakçanın çok fazla olmasından dolayı dergi makalelerini ve antoloji yazılarını buraya almaktan vazgeçilmiştir. Kaynakçanın ağırlık noktasını 1996 yılından sonra yayımlanan monografiler oluşturmaktadır. Bir ek bölümde de 2016 yılı sonrası kaynaklar belirtilmiştir. Bu kaynakça, sadece Almanca ve İngilizcede kaleme alınmış eserleri kapsamaktadır.

1. Kaynaklar

Acta Reformationis catholicae Ecclesiam Germaniae concernantia saeculi XVI. Die Reformationsverhandlungen des deutschen Episkopats von 1520 bis 1570, yay. G. Pfeilschifter, 6 Cilt, Regensburg 1959/74.

Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche, 8. baskı. Göttingen 1979.

Deutsche Reichstagsakten, mittlere Reihe, yay. der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Göttingen 1972.

Deutsche Reichstagsakten, jüngere Reihe. *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V.*, yay. der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 7. C., yay. J. Kühn, Gotha 1935, Nachdruck 1963; 8. C., yay. W. Steglich, Göttingen 1970/71.

Dokumente zur Causa Lutheri (1517–21), yay. P. Fabisch, E. Iserloh, Münih 1988.

Dingel, Irene, Meilensteine der Reformation. Schlüsseldokumente der frühen Wirksamkeit M. Luthers, Gütersloh 2014.

Flugschriften der frühen Reformationsbewegung, 2 Cilt, yay. A. Laube, A. Schneider, S. Looß, Berlin (DDR) 1983.

Flugschriften gegen die Reformation (1518–1524), yay. Adolf Laube, katkıda bulunan Ulman Weiss, Berlin 1997.

Flugschriften gegen die Reformation (1525–1530), yay. Adolf Laube, katkıda bulunan Ulman Weiss, Berlin 2000.

Flugschriften vom Bauernkrieg zum Täuferreich (1526–1535), 2 cilt, yay. A. Laube, A. Schneider, U. Weiß, Berlin 1992.

Die Kirche im Zeitalter der Reformation, seçen ve yorumlayan H. A. Oberman [= Kirchen- und Theologiegeschichte in Quellen, 3], 4. baskı. Neukirchen - Vluyn 1994.

Laube, Adolf (yay.), *Flugschriften gegen die Reformation (1518–1524)*, Berlin 1997.

Laube, Adolf (yay.), *Flugschriften gegen die Reformation (1525–1530)*, 2 cilt, Berlin 2000.

Martin Luther, Werke. Kritische Gesamtausgabe, 4 dizi halinde 115 cilt, Weimar 1883/1970.

Philipp Melancthon, Glaube und Bildung: Texte zum christlichen Humanismus (lateinisch/deutsch). hazırlayan, çev. ve yay. Günther R. Schmidt, Nachdruck Stuttgart 1989.

Melancthon's Briefwechsel, Kritische und kommentierte Gesamtausgabe, yay. H. Scheible, 2 cilt [Regesten 1514–1539], Stuttgart/Bad Cannstadt 1977/78.

Thomas Müntzer, Schriften und Briefe. Kritische Gesamtausgabe, yay. G. Franz, katkıda bulunan P. Kirn [= Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, 33], Gütersloh 1968.

Die evangelischen Kirchenordnungen des 16. Jahrhunderts, yay. E. Sehling, 13 cilt, Leipzig/Tübingen 1920 ff.

Quellen zur Geschichte des Bauernkrieges (1524/25), yay. G. Franz, [= Freiherr vom Stein Gedächtnisausgabe, 2], Darmstadt 1963.

Quellen zur Reformation 1517–1555, yay. R. Kastner, [= Freiherr vom Stein Gedächtnisausgabe, 16], Darmstadt 1994.

Die Reformation in Augenzeugenberichten, yay. H. Junghans, Düsseldorf 1967.

2. Alanla İlgili Çalışmalar

2.1. Genel Çalışmalar

Bezold, Friedrich von, Geschichte der deutschen Reformation, Berlin 1890.

Blickle, Peter, Die Reformation im Reich, 3. Baskı. Stuttgart 2000.

Brady, Thomas A. (yay.), Die deutsche Reformation zwischen Spätmittelalter und Früher Neuzeit [= Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien, 50], Münih 2001.

*Brady, Thomas A., German Histories in the Age of Reformati-
ons 1400–1650, Cambridge University Press 2009.*

Brady, Thomas A., Zwischen Gott und Mammon. Protestantische Politik und deutsche Reformation, Berlin 1996.

Burkhardt, Johannes, Das Reformationsjahrhundert: deutsche Geschichte zwischen Medienrevolution und Institutionenbildung 1517–1617, Stuttgart 2002.

Cameron, Euan, The European Reformation, Oxford 1991.

Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellungen, yay. Rainer A. Müller, 3. C.: Reformationszeit: 1495–1555, Stuttgart 2001.

Dickens, Arthur G., The German Nation and Martin Luther, Londra 1974. Yeni basım Londra 1976.

Dingel, Irene, Reformation. Zentren – Akteure – Ereignisse, Göttingen 2016.

Elton, Geoffrey R., Europa im Zeitalter der Reformation: 1517–1559, 2. Baskı. Münih 1982.

Goertz, Hans-Jürgen, Pfaffenhaß und groß Geschrei. Die reformatorische Bewegung in Deutschland 1517–1529, Münih 1987.

Greengrass, Mark, The European Reformation, c. 1500–1618, Londra 1998.

Haug-Moritz, Gabriele, Der Schmalkaldische Bund 1530–1541/42. Eine Studie zu den genossenschaftlichen Strukturelementen der politischen Ordnung des Heiligen Römischen Reiches Deutscher Nation, Leinfelden-Echterdingen 2002.

Hendrix, Scott H., Recultivating the Vineyard. The Reformation Agendas of Christianization, Louisville/Londra 2004.

Hillerbrand, Hans Joachim (yay.), The Oxford Encyclopedia of the Reformation, 4 cilt, New York/Londra 2003.

Hillerbrand, Hans Joachim (yay.), Historical Dictionary of the Reformation and Counter-Reformation, Lanham 2000.

Kohnle, Armin, Martin Luther. Reformator, Ketzer, Ehemann, Holzgerlingen 2015.

Iserloh, Erwin, *Geschichte und Theologie der Reformation im Grundriß*, 4. baskı. Paderborn 1998.

Iserloh, Erwin/Müller, Gerhard (yay.), *Luther und die politische Welt. Wissenschaftliches Symposium in Worms vom 27. bis 29. Oktober 1983* [= Historische Forschungen, 9], Stuttgart 1984.

Kaufmann, Thomas, *Erlöste und Verdammte. Eine Geschichte der Reformation*, 4. baskı. Münih 2017.

Leppin, Volker, *Die Reformation*, Darmstadt 2013.

Lotz-Heumann, Ute/Ehrenpreis, Stefan (yay.), *Reformation und konfessionelles Zeitalter*, Darmstadt 2003.

Lutz, Heinrich, *Reformation und Gegenreformation* [= Oldenbourg Grundriß der Geschichte, 10], 4. baskı., durchgesehen und ergänzt von A. Kohler, Münih/ Viyana 1997.

Lutz, Heinrich, *Das Ringen um deutsche Einheit und kirchliche Erneuerung. Von Maximilian I. bis zum Westfälischen Frieden 1490-1648*, Berlin/Frankfurt 1987.

McGrath, Alister E., *Reformation Thought. An Introduction*, Oxford/Cambridge, Mass 1993.

Moeller, Bernd, *Deutschland im Zeitalter der Reformation* [= Deutsche Geschichte, 4], gözden geçirilmiş 4. baskı. Göttingen 1999.

Mörke, Olaf, *Die Reformation: Voraussetzungen und Durchsetzung*, Münih 2011.

Oberman, Heiko A., *Die Reformation: von Wittenberg nach Genf*, Göttingen 1986.

Oberman, Heiko A., *Zeit Reformationen: Luther und Calvin. Alte und Neue Welt*, Berlin 2003.

Oestreich, Gerhard, *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates*, Berlin 1969.

Pettegree, Andrew (yay.), *The Reformation World*, Londra 2002.

Po-Chia Hsia, Ronnie (yay.), *A Companion to the Reformation World*, Malden 2004.

Po-Chia Hsia, Ronnie (yay.), *The German People and the Reformation*, Ithaca/ Londra 1988.

Po-Chia Hsia, Ronnie, *The World of Catholic Renewal 1540-1770*. Cambridge 2005.

Rabe, Horst, Deutsche Geschichte 1500–1600. Das Jahrhundert der Glaubensspaltung, Münih 1991.

Ranke, Leopold von, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, Erstausg. 1839/47, Neudruck Köln 1956.

Reinhard, Wolfgang, Probleme deutscher Geschichte 1495–1806. Reichsreform und Reformation 1495–1555 [= Gebhardt, Handbuch der deutschen Geschichte, C. 9], tamamen yenilenmiş 10. baskı. Stuttgart 2001.

Rublack, Ulinka, Die Reformation in Europa, Frankfurt/Main 2003.

Schilling, Heinz, Aufbruch und Krise. Deutschland 1517–1648, Berlin 1988.

Schnabel-Schüle, Helga, Die Reformation 1495–1555. Politik mit Theologie und Religion, Ditzingen 2006.

Schorn-Schütte, Luise, Geschichte Europas in der Frühen Neuzeit. Studienhandbuch 1500–1789, 2. baskı, Paderborn 2011.

Schorn-Schütte, Luise, Gottes Wort und Menschenherrschaft. Politisch-Theologische Sprachen im Europa der Frühen Neuzeit, Münih 2015.

Schulze, Winfried, Deutsche Geschichte im 16. Jahrhundert 1500–1618, Frankfurt a.M. 1987.

Scribner, Bob/Porter, Roy/Teich, Mikulas, The Reformation in National Context, Cambridge 1994.

Spitz, Lewis W., The Protestant Reformation, 1517–1559, New York 1985.

Steinmetz, Max, Deutschland von 1476 bis 1648. Von der frühbürgerlichen Revolution bis zum Westfälischen Frieden [= Lehrbuch der deutschen Geschichte, Beiträge 3], 2. baskı. Berlin (DDR) 1978.

Troeltsch, Ernst, Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt, Münih/Berlin 1906.

Troeltsch, Ernst, Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, [= Gesammelte Schriften C. 1], Tübingen 1912.

Wallace, Peter G., The long European Reformation: Religion, Political Conflict and the Search for Conformity 1350–1750, Basingstoke vd. 2004.

Zeeden, Ernst Walter, Konfessionsbildung. Studien zur Reformation, Gegenreformation und katholischen Reform, Stuttgart 1985.

2.2 Reformasyoncuların Biyografileri - Kataloglar - Antolojiler

Bartel, Horst/Brendler, Gerhard/Hübner, Hans/Laube, Adolf, Martin Luther. Leistung und Erbe, Berlin (DDR) 1986.

Beutel, Albrecht (yay.), Luther-Handbuch, Tübingen 2005. Brecht, Martin, Martin Luther, 3 cilt, Stuttgart 1981/87.

Brendler, Gerhard, Martin Luther. Theologie und Revolution, Berlin (DDR) 1983.

Brendler, Gerhard, Thomas Müntzer. Geist und Faust, Berlin (DDR) 1989.

Dingel, Irene/Leppin Volker (yay.), Reformatorenlexikon, Darmstadt 2014. EKD (yay.), Rechtfertigung und Freiheit. 500 Jahre Reformation 2017, 4. baskı. Gütersloh 2015.

Febvre, Lucien, Martin Luther. Yeniden çeviren, düzenleyen ve sonsöz ekleyen P. Schöttler, Frankfurt / New York 1996.

Gäbler, Ulrich, Huldrych Zwingli. Eine Einführung in sein Leben und Werk, Münih 1983.

Goertz, Hans-Jürgen, Thomas Müntzer. Mystiker, Apokalyptiker, Revolutionär, Münih 1989.

Grane, Leif, Reformationsstudien: Beiträge zu Luther und zur dänischen Reformation, yay. Rolf Decot [= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 49; Abt. Abendländ. Religionsgeschichte], Mainz 1999.

Greschat, Martin, Martin Bucer. Ein Reformator und seine Zeit 1491-1551, Münih 1990.

Hillerbrand, Hans J. (yay.), The Encyclopedia of Protestantism, 4 cilt, New York 2003.

Hendrix, Scott, Martin Luther. Visionary Reformer, New Haven/Londra 2015.

Holl, Karl, Gesammelte Aufsätze zur Kirchengeschichte I. Luther, 1. baskı. Tübingen 1921.

Kaufmann, Thomas, Martin Luther, 2. baskı. Münih 2010. Kaufmann, Thomas, Reformatoren, Göttingen 1998.

Kittelson, James M., Luther, the Reformer. The Story of the Man and his Career, Minneapolis 1986, Britanya baskısı. Oxford 1989.

Kunst, Hermann, Evangelischer Glaube und politische Verantwortung. Martin Luther als politischer Berater seiner Landesherren und seine Teilnahme an den Fragen des öffentlichen Lebens, Stuttgart 1976.

Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546: Festgabe zu seinem 500. Geburtstag, yay. H. Junghans, 2 cilt, Göttingen 1983.

Lenz, Max, Von Luther zu Bismarck [= Kleine Historische Schriften, 2], Münih/ Berlin 1922.

Leppin, Volker, Martin Luther, 2. baskı., Darmstadt 2010.

Lienhard, Marc, Martin Luther, Genf 1991.

Lohse, Bernhard, Martin Luther. Eine Einführung in sein Leben und sein Werk, tamamen yenilenmiş 3. baskı. Münih 1997.

Mullett, Michael A., Martin Luther, Londra 2004.

Reinhardt, Volker, Luther, der Ketzer. Rom und die Reformation, 3. baskı. Münih 2016.

Ritter, Gerhard, Luther. Gestalt und Tat, Erstaussg. 1925/28, Neudruck Stuttgart 1983.

Scheible, Heinz, Melanchthon. Eine Biographie, Münih 1997.

Schilling, Heinz, Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs, 4. baskı. Münih 2016.

Treitschke, Heinrich von, Luther und die deutsche Nation, in: Historische und politische Aufsätze, 4. C., Leipzig 1897.

Vogler, Günter, Thomas Müntzer, Berlin (DDR) 1989.

2.3. Hususi veya Odak Noktalı Araştırmalar

2.3.1. Reformasyon ve Toplum

Beyer, Michael/Wartenberg, Günther (Hgg.), Humanismus und Wittenberger Reformation. Festgabe anlässlich des 500. Geburtstages des Praeceptor Germaniae, Philipp Melanchthon, 16. 2. 1997, Hans-Peter Hasse'nin katkılarıyla, Leipzig 1996.

Dingel, Irene/Wartenberg, Günther (yay.), Die Theologische Fakultät Wittenberg 1502 bis 1602. Beiträge zur 500. Wiederkehr des Gründungsjahres der Leucorea [= Leucorea-Studien zur Geschichte der Reformation und der lutherischen Orthodoxie, 5], Leipzig 2002.

Flugschriften der Reformationszeit: Colloquium im Erfurter Augustinerkloster 1999, yay. Ulman Weiss, Tübingen 2001.

Moeller, Bernd/Stackmann, Karl (yay.), Städtische Predigt in der Frühzeit der Reformation. Eine Untersuchung deutscher Flugschriften der Jahre 1522 bis 1529 [= Abhandlungen der Akademie

der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch Historische Klasse, 3. Bl, Nr. 220], Göttingen 1996.

Sandl, Marcus, Medialität und Ereignis. Eine Zeitgeschichte der Reformation, Zürich 2011.

Scribner, Robert W., For the Sake of the Simple Folk: Popular Propaganda for the German Reformation [= Cambridge Studies in Oral and Literature, 2], Cambridge 1981.

Wartenberg, Günther, Wittenberger Reformation und territoriale Politik. Gesammelte Aufsätze [= Arbeiten zur Kirchen- und Theologiegeschichte, 11], Leipzig 2003.

2.3.2. İmparatorluk Anayasası ve Reformasyon

Gotthard, Axel, Der Augsburger Religionsfrieden, Münster 2004.

Kohnle, Armin, Reichstag und Reformation. Kaiserliche und ständische Religionspolitik von den Anfängen der Causa Lutheri bis zum Nürnberger Religionsfrieden [= Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, 72], Göttingen 2001.

Moraw, Peter, Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter 1250-1490, Frankfurt 1989.

Neuhaus, Helmut, Das Reich in der Frühen Neuzeit [= Enzyklopädie Deutscher Geschichte, 42], Münih 1997.

Reinhard, Wolfgang (yay.), Bekenntnis und Geschichte. Die Confessio Augustana im historischen Zusammenhang, Münih 1981.

Schmidt, Georg, Der Städtetag in der Reichsverfassung. Eine Untersuchung zur korporativen Politik der Freien und Reichsstädte in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts [= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, 113], Wiesbaden 1984.

Schmidt, Heinrich Richard, Reichsstädte, Reich und Reformation. Korporative Reichspolitik 1521-1529/30 [= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 122], Wiesbaden 1986.

Schmoeckel, Mathias, Das Recht der Reformation, Tübingen 2014.

Schulze, Manfred, Fürsten und Reformation. Geistliche Reformpolitik weltlicher Fürsten vor der Reformation [= Spätmittelalter und Reformation, yeni dizi 2], Tübingen 1991.

Skalweit, Stephan, Reich und Reformation, Berlin 1967.

2.3.3. Zwingli Reformasyonu

Blickle, Peter/Lindt, Andreas/Schindler, Alfred (yay.), Zwingli und Europa. Referate und Protokolle des Internationalen Kongresses aus Anlaß des 500. Geburtstages von Huldrych Zwingli, Zürich 1985.

Locher, Gottfried W., Die Zwinglische Reformation im Rahmen der europäischen Kirchengeschichte, Göttingen/Zürich 1979.

Murdock, Graeme, Beyond Calvin: the Intellectual, Political and Cultural World of Europe's Reformed Churches 1540-1620, Basingstoke 2004.

Schindler, Alfred/Stickelberger, Hans (yay.), Die Zürcher Reformation: Ausstrahlungen und Rückwirkungen. Wissenschaftliche Tagung zum hundertjährigen Bestehen des Zwinglivereins (29. Oktober bis 2. November 1997 in Zürich) [= Zürcher Beiträge zur Reformationsgeschichte, 18], Bern, Berlin, Brüssel vd. 2001.

2.3.4. Vaftizciler

Goertz, Hans-Jürgen, Religiöse Bewegungen in der Frühen Neuzeit [= Enzyklopädie Deutscher Geschichte, 20], München 1993.

Clötzer, Ralf, Die Täuferherrschaft von Münster. Stadtreformation und Welterneuerung [= Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, 131], Münster 1992.

Packull, Werner O./Dipple, G. L. (yay.), Radical Reformation Studies. Essays presented to James M. Stayer, Aldershot 1999.

Seebass, Gottfried, Die Reformation und ihre Außenseiter: Gesammelte Aufsätze und Vorträge. Zum 60. Geburtstag des Autors yay. Irene Dingel vd., Göttingen 1997.

Tanneberger, Hans-Georg, Die Vorstellung der Täufer von der Rechtfertigung des Menschen, Stuttgart 1999.

2.3.5. Köylü Savaşları ve Reformasyon

Bensing, Manfred/Hoyer, Siegfried, Der deutsche Bauernkrieg 1524-1525, Berlin (DDR) 1982.

Blickle, Peter, Der Bauernkrieg. Die Revolution des Gemeinen Mannes, 4. baskı, München 2011.

Buszello, Horst/Blickle, Peter/Endres, Rudolf (yay.), Der deutsche Bauernkrieg, bibliyografya eklenmiş 3. baskı. Paderborn/München/Viyana/Zürich 1995.

Engels, Friedrich, Der deutsche Bauernkrieg, 11. baskı. Berlin (DDR) 1974.

Foschepoth, Josef, Reformation und Bauernkrieg im Geschichtsbild der DDR. Zur Methodologie eines gewandelten Geschichtsverständnisses [= Historische Forschungen, 10], Berlin 1976.

2.3.6. Federe ve Yerel Yönetim Reformasyonu

Blickle, Peter, Gemeindereformation. Die Menschen des 16. Jahrhunderts auf dem Weg zum Heil [= Studienausgabe], Münih 1987.

Blickle, Peter, Kommunalismus: Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform. 2 cilt, Münih 2000.

Blickle, Peter (Hg.), Zugänge zur bäuerlichen Reformation [= Bauer und Reformation, 1], Zürich 1987.

Kümin, Beat (yay.), Landgemeinde und Kirche im Zeitalter der Konfession, Zürich 2004.

Schmidt, Heinrich Richard/Hofenstein, Alois/Würgler, Andreas (yay.), Gemeinde, Reformation und Widerstand. Festschrift für Peter Blickle zum 60. Geburtstag, Tübingen 1998.

2.3.7. Şehirler ve Reformasyon

Brady, Thomas A., Communities, politics, and reformation in early modern Europe [= Studies in medieval and reformation thought, 68], Leiden vd. 1998.

Edwards, Mark U., jr./Midelfort, H. C. Erik (yay.), Imperial Cities and the Reformation: Three Essays, Philadelphia 1972.

Hamm, Berndt, Bürgertum und Glaube. Konturen der städtischen Reformation, Göttingen 1996.

Moeller, Bernd, Reichsstadt und Reformation. Düzenlenmiş yeni baskı, Tübingen 2011 (ilk baskı 1962).

Mörke, Olaf, Rat und Bürger. Soziale Gruppen und kirchlicher Wandel in den welfischen Hansastädten Lüneburg, Braunschweig und Göttingen [= Veröffentlichungen des Instituts für Historische Landesforschung der Universität Göttingen, 19], Hildesheim 1983.

Mommsen, Wolfgang J. (yay.), Stadtbürgertum und Adel in der Reformation. Studien zur Sozialgeschichte der Reformation in

England und Deutschland [= Veröffentlichungen des Deutschen Historischen Instituts Londra, 5], Stuttgart 1979.

Ozment, Steven E., The Reformation in the Cities. The Appeal of Protestantism to Sixteenth-Century Germany and Switzerland, New Haven/ Londra 1975.

Schilling, Heinz, Die Stadt in der Frühen Neuzeit [= Enzyklopädie Deutscher Geschichte, 24], Münih 1993.

2.3.8. Protestanlıkta Dogmatik Yapı; Otorite Anlayışı ve Teoloji

Gäumann, Andreas, Reich Christi und Obrigkeit. Eine Studie zum reformatorischen Denken und Handeln Martin Bucers [= Zürcher Beiträge zur Reformationsgeschichte, 20], Bern/Berlin/Brüssel vd. 2001.

Immenkötter, Herbert/Wenz, Gunther, Im Schatten der Confessio Augustana. Die Religionsverhandlungen des Augsburger Reichstages 1530 im historischen Kontext [= Reformationsgeschichtliche Studien und Texte, 136], Münster 1997.

Jellinek, Georg, Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte [1895]: R. Schnur (yay.), Geschichte der Erklärung der Menschenrechte, Darmstadt 1974, s.1-77.

Kruse, Jens-Martin, Universitätstheologie und Kirchenreform: die Anfänge der Reformation in Wittenberg 1516-1522 [= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 187; Abt. f. Abendländ. Religionsgeschichte], Mainz 2002.

Lohse, Bernhard, Luthers Theologie in ihrer historischen Entwicklung und ihrem systematischen Zusammenhang, Göttingen 1995.

Pesch, Otto Hermann/Peters, Albrecht, Einführung in die Lehre von Gnade und Rechtfertigung, 3. baskı. Darmstadt 1994.

Rosin, Robert, Reformers, the preacher, and scepticism: Luther, Brenz, Melancthon, and Ecclesiastes [= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 171: Abt. abendländische Religionsgeschichte], Mainz 1997.

Sommer, Wolfgang, Politik, Theologie und Frömmigkeit im Luthertum der Frühen Neuzeit [= Forschungen zur Kirchen- und Dogmengeschichte, 74], Göttingen 1999.

Vogler, Günter (yay.), Wegscheiden der Reformation: alternatives Denken vom 16. bis zum 18. Jahrhundert, Weimar 1994.

Wolf, Gunther (Hg.), Luther und die Obrigkeit [= Wege der Forschung, 85], Darmstadt 1972.

2.3.9. Bireysel Sorular, Din Adamları, Ruhanilik Karşıtlığı, Hukuk, Düşünce Tarzı, Aile ve Yuva

Blickle, Peter/Holenstein, André/Schmidt, Heinrich Richard/Sladeczek, Franz-Josef (yay.), Macht und Ohnmacht der Bilder. Reformatorischer Bildersturm im Kontext der europäischen Geschichte, Münih/Viyana 2002.

Bräuer, Siegfried, Spottgedichte, Träume und Polemik in den frühen Jahren der Reformation: Abhandlungen und Aufsätze, yay. Hans-Jürgen Goertz ve Eike Wolgast. Mit einem Lebensbild von Elmar Junghans, Leipzig 2000.

Conrad, Anne (yay.), In Christo ist weder man noch weyb. Frauen in der Zeit der Reformation und katholischen Reform, Münster 1999.

Delumeau, Jean, Angst im Abendland. Die Geschichte kollektiver Ängste im Europa des 14. bis 18. Jahrhundert, 2 cilt, Übersetzung aus dem Französischen, Reinbek 1985.

Dixon, C. Scott, The Reformation and rural society. The parishes of Brandenburg-Ansbach-Kulmbach, 1528-1603, Cambridge 1996.

Dupeux, Cécile/Jezler, P./Wirth, J. (yay.), Bildersturm. Wahnsinn oder Gottes Wille? Katalog zur Ausstellung des Bernischen Historischen Museums, Zürich 2000.

Dykema, Peter A./Oberman, Heiko A. (Hgg.), Anticlericalism in Late Medieval and Early Modern Europe [= Studies in Medieval and Reformation Thought, 51], Leiden 1993.

Jussen, Bernhard/Koslofsky, Craig M. (yay.), Kulturelle Reformation. Sinninformationen im Umbruch 1400-1600, Göttingen 1999.

Moeller, Bernd/Buckwalter, Stephen E. (yay.), Die frühe Reformation in Deutschland als Umbruch [= Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, 199], Gütersloh 1998.

Oberman, Heiko A., Wurzeln des Antisemitismus. Christenangst und Judenplage im Zeitalter von Humanismus und Reformation, 2. baskı. Berlin 1983

Oexle, Otto G., Die Kultur der Rebellion. Schwureinung und Verschwörung im früh- und hochmittelalterlichen Okzident: Marie Th. Fögen (yay.), Ordnung und Aufruhr im Mittelalter, Frankfurt 1995, s.119-137.

Ozment, Steven E., *When Fathers Ruled: Family Life in Reformation Europe*, Cambridge, Mass.1983.

Recht und Reformation. Festschrift für Horst Rabe. Yay. Christine Roll. B. Braun ve H. Stratenwerth'in katkılarıyla, Frankfurt/Berlin/Bern/ New York/ Paris/Viyana 1996.

Roper, Lyndal, *Das fromme Haus.Frauen und Moral in der Reformation*, Übersetzung aus dem Englischen, Frankfurt/New York 1995.

Schnitzler, Norbert, *Ikonomiasmus – Bildersturm*. Theologischer Bilderstreit und ikonoklastisches Handeln während des 15. und 16. Jahrhunderts, Münih 1996.

Schorn-Schütte, Luise, *Evangelische Geistlichkeit in der Frühneuzeit* [= Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, 62], Gütersloh 1996.

2.3.10. Trient Ruhaniler Meclisi

Bäumler, Remigius (yay.), *Concilium Tridentinum* [= Wege der Forschung, 313], Darmstadt 1979.

Brockmann, Thomas, *Die Konsilsfrage in den Flug- und Streitschriften des deutschen Sprachraumes 1518-1563* [= Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 57], Göttingen 1996.

Jedin, Hubert, *Geschichte des Konzils von Trient*, 4 cilt, 1.-3. baskı. Freiburg i. Br. 1949/78.

2.3.11 Bilim Tarihinde “Reformasyon” Kavramına Dair

Archiv für Reformationsgeschichte, Aufsatzband, Jahrgang 100/2009 (Jubiläumsband zum 100. Jahrgang), Gütersloh 2009.

Bornkamm, Heinrich, *Luther im Spiegel der deutschen Geistesgeschichte: mit ausgewählten Texten von Lessing bis zur Gegenwart*, 2. baskı. Göttingen 1970.

Brinks, Jan Herman, *Die DDR-Geschichtswissenschaft auf dem Weg zur deutschen Einheit: Luther, Friedrich II. und Bismarck als Paradigmen politischen Wandels* [= Campus, Forschung, 685], Frankfurt vd. 1992.

Vom Bruch, Rüdiger, Max Lenz, in: *Neue Deutsche Biographie*, 14. c., 1985, s.232.

di Fabio, Udo/Schilling, Johannes (yay.), Die Weltwirkung der Reformation, Münih 2017.

Ehrenpreis, Stefan/Lotz-Heumann, Ute, Reformation und konfessionelles Zeitalter [= Kontroversen um die Geschichte], Darmstadt 2002.

Guggisberg, Hans R./Krodel, Gottfried (Hgg.), Die Reformation in Deutschland und Europa: Interpretationen und Debatten [= Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte. Sonderband], Gütersloh 1993.

Gregory, Brad S., The Unintended Reformation, Harvard UP 2012.

Hamm, Berndt/Moeller, Bernd/Wendebourg, Dorothea (yay.), Reformationstheorien. Ein kirchenhistorischer Disput über Einheit und Vielfalt der Reformation, Göttingen 1995.

Kaufmann, Thomas, Das Ende der Reformation: Magdeburgs "Herrgotts Kanzlei" (1548-1551/2), Tübingen 2003.

Laube, Stefan/Fix, Karl-Heinz (yay.), Lutherinszenierung und Reformationserinnerung, Leipzig 2003.

Reinhard, Wolfgang, Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionellen Zeitalters, in: Archiv für Reformationsgeschichte, 68 (1977), s.226-252.

Schorn-Schütte, Luise, Wirkungen der Reformation (= Informationen zur politischen Bildung 10/2017), Bonn 2017.

Steinmetz, Max (yay.), Die frühbürgerliche Reformation in Deutschland, Berlin (DDR) 1985.

Vogler, Günter, Marx, Engels und die Konzeption einer frühbürgerlichen Revolution in Deutschland, in: Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 17 (1969), s.704-717.

KRONOLOJİ

1483 - 1546: Martin Luther

1484 - 1531: Huldrych Zwingli

1463 - 1525: Saksonya Elektör (Seçmen) Prensi "Bilge" Friedrich

1488/89 - 1525: Thomas Müntzer

1492 - 1503: Papa VI. Alexander Borgia

1493 - 1519: Kral (1508 yılında da imparator seçildi) I. Maximilian

1495: Worms İmparatorluk Meclisi Toplantısı (imparatorluk reformları)

1497 - 1560: Philipp Melanchthon

1500: Augsburg Meclis Toplantısı (imparatorluk reformları)

1502: Wittenberg Üniversitesinin kuruluşu

1503-1513: Papa II. Julius

1506: Frankfurt/Oder Üniversitesinin kuruluşu

1509-1564: Johann Calvin

1511: Luther'in Wittenberg'de, 1512'de üniversiteden doktor ünvanı alması

1513-1521: Papa X. Leo

1517: Günah çıkarma ticaretine karşı Luther'in 95 maddelik tezi; Reformasyon'un başlaması

1519 - 1556: İmparator Karl'ın egemenlik dönemi

1519: Zwingli Zürih'te, İsviçre'de Reformasyon'un başlaması

1520: Luther'in Reform yazıları

1520: Luther'in Kilise'den atılması (afroz edilmesi)

1521: Worms imparatorluk meclis toplantısı, Worms Fermanı; Luther'in imparatorluk tarafından suçlanması

1522: Luther'in İncil çevirisinin yayımlanması

1523: Birinci ve ikinci Zürih tartışmaları

1523 - 1534: Papa VII. Clemens

1524 - 1526: Köylü Savaşları

1526: Speyer'de ilk meclis toplantısı

1527: Marburg Üniversitesinin kuruluşu

1529: İmparatorluk meclisinin ikinci kez Speyer'de toplanması

1529: Eylül ve ekim aylarında Türklerin Birinci Viyana Kuşatması

1529: Luther ile Zwingli arasında, Marburg'da yapılan din görüşmeleri

1529: Luther'in küçük ilmihalini yayımlaması

1530: Augsburg meclis toplantısı, mecliste Protestanlığın tanınması ve onaylanması

1531: Schmalkad Birliği'nin Kuruluşu

1531: Kappel Savaşı, bu savaşta Zwingli'nin ölümü

1534 - 1535: Münster Ayaklanması

1534 - 1549: Papa III. Paul

1536: Wittenberg Antlaşması, Yukarı Almanya Reformasyoncuları ile Luther arasındaki anlaşma

1538: Nürnberg'de imparatorluk meclisindeki Katolik bölgelerin ittifak kurmaları

1540 -1541: Hagenau, Regensburg ve Worms'ta dini müzakereler

1536 - 1538 ve 1540 -1541: Calvin'in Cenevre'de bulunması ve savunduğu kadercilik öğretisi

1543 -1546: Köln Başpiskopusu Hermann Wied'in Reformasyon girişimleri

1545 - 1563: Trient Ruhaniler Meclisi toplantısı (toplantının 1. faslı: 1545 - 1547, ikinci faslı: 1551 - 1552; 3. faslı: 1562 - 1563)

1546 - 1547: Schmalkad Savaşı

1547 - 1548: Augsburg'da yapılan "zırhlı meclis toplantısı", barış fermanı

1552: Prensler Ayaklanması

1550 - 1555: Papa III. Julius

1553: Viyana'da Cizvit cemaatinin kurulması

1555: Augsburg meclis toplantısı ve burada mezhepler arasında barışın sağlanması (Augsburg Barışı)

KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

Allmende: (Eski Yüksek Almanca, *algimendia*: "genellik"): Bir kilise birliğine ait arazi; kilise ya da manastırın otlaklarının bir kısmı. Genellikle Hristiyan topluluklara ya da cemaate ait ve müşterek kullanılan ormanlar, çayırlar ve otlaklar.

Augustinus Tarikatı: 8. yüzyılda ortaya çıkan, Aziz Augustinus'un izinden giden ve "Augustinusçu kurallar"a göre yaşayan Katolik bir tarikat. Augustinusçu münzeviler de 12. ve 13. yüzyıllarda kurulmuş bir *mendikant* (dilenciler tarikatı) üyesiydiler. İmparatorluk bünyesindeki Saksonya eyaletinde yer alan şube aracılığıyla Luther ve başka önemli isimler de bu tarikata bağlıydı.

Curia: Papalık yönetimi ve mahkemesi. Papanın (Roma *curia'sı*) ya da bir piskoposun (piskoposluk *curia'sı*) merkezi yönetim makamları. Roma *curia'sı*, kardinaller kurulunu, adli ve muhtelif makamları, farklı alanları temsilen daimi komisyonları ve başka unsurları kapsamaktaydı. Roma *curia'sının* amacı, kendi yargılama gücünü İmparatorluk'ta da yaymak, imparatorluk güçleri aleyhinde ve Papalık lehinde güçlendirmektir. *Ancien Regime*'de zaman zaman öfkeleri üzerine çekmiş, özellikle mali sebeplerle muhafaletе uğraşmıştır.

Elektör (seçmen) prensler: *Ancien Regime*'de Alman imparatorunu seçme hakkına sahip prenslerdir. 1257 yılından sonra toplamda sadece 7 prens, "elektör" prens ünvanına sahip oldu: Bunlar Mainz, Trier ve Köln başpiskoposları ve Ren eyaleti palatin kontu, Saksonya dükü, Brandenburg margravı ve Bohemya kralıdır.

Exkommunikation: Aforoz. "Günahkarların" ve "sapkınların" inananlar topluluğundan kovulması suretiyle kiliseler tarafından verilen bir ceza. Bu cezaya çarptırılan kişilerin kiliseye üyelikleri devam eder. Cezanın hukuki uygulaması, ayinlere katılımdan men edilme ve Kilise tarafından yargılanma şeklindedir.

Fehde: Kan davası. İlk defa eski Cermen kavimlerinde uygulanan, birbirine düşman kabileler arasında savaş ve benzer çatışmalardır. Daha sonra bu uygulama yasal bir düzenlemeyle meşru hale getirilmiştir. Kilise ve devlet, dini buyruk ve asayiş birlikleri yoluyla bu çatışmaları durdurmaya çalışmıştır. 1495 yılındaki *Ewiger Landfriede* (Ebedi Barış) anlaşmasıyla bu çatışmalar yasaklanmıştır.

Günah çıkarma, günah çıkarma ticareti: İşlenen günahların Katolik öğretiyeye göre belli dönemlerde, bilhassa kiliselere maddi yardımda bulunarak Katolik din adamları tarafından affedilmesini kapsayan, ayin dışı bir uygulama.

Hümanizma: Rönesans ve Reformasyon'la birlikte Orta Çağ düşünce biçimlerinden sıyrılma imkânı veren ve Erken Modern Çağ'ı başlatan büyük düşünce hareketlerinden biridir. Hümanistler, Avrupa kültürünün klasik örnekleri sayılan Antik Yunanca ve Latince kaynaklara başvurdular ve Antik Yunanistan ile Roma'yı incelediler. (Özellikle Rotterdamlı Erasmus gibi) bazı hümanistlerde, İncil'in bağımsız okunması ve araştırılmasına dayanan yeni ve özgür bir din düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Katedral meclisi: Katolik mezhebinde başpiskoposluk ya da piskoposluğa bağlı kiliselerdeki üst ruhban sınıfına ait kişilerin oluşturduğu bir kurul (din adamları, kilise konseyi üyeleri, katedral yöneticileri, ya da kilise ayini yöneticileri bu kurulun üyeleridir). Bu kurul *Ancien Régime*'de piskoposları seçiyorlardı. Üst düzey ya da tören mahiyetindeki ayinleri düzenlemek ve idare etmek ya da piskoposluk yönetimlerine katılmak bu kurul üyelerinin görevleri arasındaydı.

Klerus (Yunanca, ruhban): Katolik inancında kiliselerin yönetiminden ve öğretim kurumlarından sorumlu ruhban zümre. Bu din adamları ancak takdis töreniyle seçilirler.

Konkubinât (Latince): Nikahsız yaşama. Bu kavram karşı cinslerin evlilik dışı uzun süreli birlikteliğini ifade eder. Özellikle bir din adamı ile seküler sınıftan bir kadın arasındaki gayriresmi birlikteliği belirtmede kullanılır.

Konsil (Lat. Yun. *synode*): toplantı, kurul. Katolik kiliselerinde piskopos ya da Papaya danışmanlık görevini yürüten, din devleti (*bistum*) temsilcilerinden oluşan, "piskoposlar toplantısı" da denilen, sürekli olmayan Kilise yönetim organı. Geç Orta Çağ döneminde Kilise toplantıları, Avrupa Kiliseleri arasında bölünmeyi bitirmeye, Kiliselerdeki olumsuzlukları ve nahoş durumları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu girişimin zirve noktasını da Trient'teki ruhaniler meclisi toplantısı oluşturmaktadır. Sonunda Katolik Kiliselerindeki bu reform girişimleri 16. yüzyılda başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Kulturkampf: "Kültür Savaşı." 1871-1887 yıllarında Protestan Prusya Devleti ile Katolik Kiliseleri arasında yaşanan çatışma. Almanya Katolikliğinin siyasi temsilcisi olan yeni "Merkez Parti"yi, Bismarck ve Yeni Milliyetçiler (Milli Liberaller), yeni Alman İmparatorluğu'na karşı Prusya düşmanı rakiplerin toplanma yeri olarak

görmüşlerdir. 1872 yılında bütün okulların kontrolü devletin eline bırakıldıktan sonra Katolikler kiliselerin işleyişini devletin düzenlemesini öngören "Mayıs Yasası"nı (1873) tanımayı reddettiler. 1875 yılından sonra Katolik kiliselerinde her türlü resmi faaliyetin durdurulmasına hükmedildi. Buna rağmen Merkez Parti'nin oyları ve milletvekili sayısı önemli ölçüde arttı. Henüz yeni seçilmiş ve görüşmeye hazır Papa XIII. Leo'nun yönetiminde Bismarck, Papalık hükümetiyle görüşmeler yaptı. Kilise ve devlet ilişkilerinin yavaş yavaş zayıflamasından sonra Papa XIII. Leo, 1887 yılında iki taraf arasındaki çatışmanın sona erdiğini açıkladı.

Kültürel Protestanlık: 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçiş döneminde Kilise ve ilahiyat camiasının geniş çevrelerinde, daha çok polemiksel anlamda kullanılan bir kavram. Hegel'in görüşlerine göre Protestanlık, kendi mezhebinde Hristiyanlığın Tanrı anlayışı ve dindarlığının gerçek temsilini görmüştür.

Laienkelch: Ayinlerde şarap kadehi sunmak (burada kullanılan kap, ayinlerde veya kutsal Son Akşam Yemeği'nde İsa Peygamber'in kanının sembolü olarak ikram edilen şarap kabıdır.) Katolik kiliselerinde kadeh bahsetme 12./13. yüzyıldan itibaren kaldırılmış veya sadece din adamlarına ikram uygulaması olarak devam etmiştir.

Lonca: Bir şehirdeki sanatkâr ve esnafın ortak amaçlar çerçevesinde oluşturdukları birlik ya da ortaklık; bir nevi esnaf ve sanatkârlar odasıdır. Bu teşekküller, kendi hazırladıkları tüzükler doğrultusunda yönetilirler. Teşekküllere bağlı bütün üyelerin, hazırlanan tüzüğe uyma zorunluluğu olduğu gibi, ekonomik faaliyetlerini de bu tüzük doğrultusunda yürütmeleri gerekmektedir. Şehrin ileri gelenlerinin (üst tabakanın) direncine rağmen bu teşekküller, büyük mücadeleler sonunda şehir yönetimine katılma hakkı elde etmişlerdir.

Manastır başrahibi: Katolik kiliselerindeki rahipler içerisinde en üst makamda bulunan ve genellikle bir manastırın yöneticisi olan kişi. Bu yönetici, sorumluluğundaki manastırda görevli personel ya da manastıra ait emlak hakkında düzenli şekilde meşru kararlar verme sorumluluğuna ve uygulama yetkisine sahiptir. Bir manastır yöneticisinin seçimi, manastır üyelerinin ve rahiplerin katıldığı toplantıda yapılmaktadır.

Papa fermanı: Papanın Katolik inancıyla ilgili önemli kararları bildirdiği ve Kilise kurumundan kovma cezası verdiği hükümler.

Patricius: Orta Çağ'da şehirlerde yaşayan üst tabaka mensupları (tüccarlar, bakanlar, büyük arazi sahipleri vs.). Şehir meclisleri ve encümen üyeleri bunlardan seçiliyordu.

Pfund: fon. (Eski Yüksek Almanca bir kavram; Latince praebenda "geçim" kavramından alınmıştır): Kilise vakfı gelirleri ve (gayrimenkul, para gibi) sermaye düzeniyle ilişkili faaliyetler gösteren bir kilise kurumu.

Reichsfürsten: "İmparatorluk prensleri." Başlangıcında özgür lordlardan ve imparatorluk kontlarından ayrı bir zümre. Bu sınıfa mensup olanlar doğrudan doğruya imparatorun veya kralın kendisine yönetmesi için toprak verdiği kişilerdi (*Lehnsleute*, yani bir nevi tımar sahipleri) ve dük ya da duka ile aynı seviyede yetkilere sahiplerdi. Bu kişilerin, bölgelerin yönetimiyle, daha sonra da imparatorluğa bağlı eyalet yönetimleriyle ilişkileri vardı. *Ancien Regime*'de imparatorluğun prensler kurulunda (imparatorluk meclisinin kurullarından biri) makamı ve oy hakkı olan dini ya da seküler prensler vardı.

Reichskammergericht: "İmparatorluk Oda Mahkemesi", *Ancien Regime*'de imparatorluk danışma kurulunun yanında en büyük hukuk kurumuydu. Bu kurum, 1495 yılında Worms meclis toplantısı kararıyla kurulmuştur. Ülke barışı ve huzurunu bozan vakalar, imparator tarafından kanunsuz ilan edilenlerin infazı ve devletle ilgili çatışmalar da dahil olmak üzere çeşitli meseleler bu kurumun yetki alanına giriyordu.

Reichsstände: İmparatorluk mülkü. *Ancien Regime*'de doğrudan doğruya imparatorun emri altında bulunan unsurlardan biri için kullanılan ifade. İmparatorluk mülklerinin yöneticileri, üç kuruldanda birinde (elektör prensler kurulu, prensler kurulu ve imparatorluğa bağlı şehirler kurulu) imparatorluk meclis toplantılarına katılırlar; toplantılarda sandalyeleri vardır ve oy kullanma hakkına sahiptirler. Bu şahıslar imparatorluk meclis toplantılarına katılmak zorundadırlar; imparatorluk ordusuna belirli kontenjanı dolduracak kadar asker sağlarlar ve meclis tarafından belirlenen vergileri temin ederler.

Sakrament: Roma Kilisesinin (Katolik Kilisesi) öğretisine göre İsa Peygamber tarafından uygulanan, kutsal iyilikler bahşeden törenler. Toplamda yedi *sakrament* bulunmaktadır ve bunlar vaftiz, piskopos tarafından kutsanma (tasdik), kurban ya da sunak, Son Akşam Yemeği, işlediği günahın kefareti, papazların kutsaması (ordinasyon), evlilik ve son olarak, şifa niyetiyle hastanın vücudunun bazı yerlerini yağlama (*unction*) suretiyle kutsama *sakrament*'leridir. Bu kutsamaların etkileri kutsamayı yapan kişilere bağlı değildir. Protestanlık mezhebinde bu yedi kutsama eyleminden sadece vaftiz ve Son Akşam Yemeği kalmıştır.

Schisma: (Yun. "bölünme"). Kiliselerin bölünmesi, bu kavramla bilhassa Latin ve Ortodoks kiliselerinin bölünmesiyle sonuçlanan

ve günümüze kadar devam eden, 1054 yılındaki bölünme kastedilmektedir. Avrupa'daki en büyük bölünme önce iki, daha sonra üç Papanın karşı karşıya geldiği, 1378-1417 yılları arasındaki dönemde gerçekleşmiştir.

Serflik: Köylülerin ya da çiftçilerin taşradaki toprak ağalarına ya da lordlara, yasayla belirlenmiş çerçevede birer köle şeklinde bağlanmasıdır. Bu uygulama özellikle efendisinin izni ve onayı olmadan ilgili kişinin görevinden ayrılmasını, herhangi bir miras devralmasını ve evlenmesini yasaklamaktadır. Bunun dışında bu köylüler/köleler, efendilerine çeşitli biçimlerde hizmet etmek ve farklı oranlarda vergi vermekle mükelleftiler.

Skolastik (Lat. *scholasticus*, "okula ait olan"): Orta Çağ'ın din anlayışı ve felsefesi. Skolastisizmin en büyük özelliği, felsefi düşünce ile Hristiyanlığın vahiy öğretisinin birleştirilmesi ya da bu ikisi arasında güçlü bir ilişki görülmesidir. Skolastik metot, sorulara çok açık ve tek cevap verme, kavramları ve farklılıkları kesin çizgilerle birbirinden ayırma ve bilimsel tartışmalarda kalıplaşmış kanıtlar getirmeye dayanmaktadır.

Sürgün ve ihraç: "Hukuka aykırı" davranan kişinin cemaatten veya imparatorluğun kurumlarından atılması. Verilen bu ceza bütün imparatorlukta geçerliydi. Bu cezaya çarptırılan suçlu artık "onursuz" kabul ediliyor, yasal haklardan mahrum bırakılıyor, yakalandığı zaman da öldürülüyordu.

Tagsatzung: 1848 yılına kadar İsviçre'de ortak sorunları ve işleri müzakere etmek amacıyla bölgelerden ve kantonlardan gelen temsilcilerin toplandığı meclise verilen isimdir.

Tarihselcilik: Tarihteki olguları kendi arka planlarından yola çıkarak, olaylar arasındaki organik bağ ve yerel şartlarla birlikte anlamaya çalışan bir görüş. Tarihi bilgi ve gözlemler münferit olayları öne çıkardığı için tarihselcilik, evrensel amaçlayan fikri akımlarla ters düşmektedir. Tarihselliğin ortaya çıktığı asıl alanlar beşeri bilimler ve Hegel'in fikirleridir. Bu alanda 19. yüzyılda çok sayıda tarih okulu ortaya çıkmıştır.

DİZİN

A

- Achen 36
aforoz 35, 37, 40, 78, 121
ahlak 14, 19, 93, 94
Albertus Magnus 45
Albrecht von Brandenburg 31
Almanya 9, 10, 12, 13, 14, 17, 20, 28, 33, 35, 37, 38, 47, 49, 52, 60, 65, 71, 72, 76, 77, 78, 81, 83, 84, 86, 88, 96, 97, 98, 99, 106, 122, 124
Ancien Regime 12, 13, 14, 16, 23, 27, 64, 76, 80, 84, 103, 123, 124, 126
Antik Çağ 14
Aquina'lı Thomas 45
Araf 46
aristokrasi 15, 17, 21, 22, 59, 73
Augsburg 12, 17, 24, 33, 34, 64, 80, 81, 82, 86, 87, 121, 122
Augsburg Din Banısı 12, 88
Augustinus 123
Avrupa 10, 12, 14, 18, 37, 47, 49, 63, 77, 85, 93, 97, 99, 101, 102, 103, 124, 127
Azize Anna 29
Aziz Martin Günü 28

B

- Babylonica 35
Bavyera 57, 58
"Bilge" Friedrich 37, 121
Brandenburg 32, 42, 81, 123
burjuva 62, 67, 97, 98, 99, 105

C

- Cajetan 33, 34
Calvin 110, 115, 121, 122
cemaat 51, 53, 56, 62, 63, 64, 66, 69, 71, 73, 93, 94, 95, 101, 106
çiftçiler 21
Cizvit 122
Curia 123

D

- Danimarka 67
Doğu Almanya 98

E

- Ebedi Barış 17, 123
Efkaristiya 78
Eisleben 28, 49
Engels 55, 98, 99, 116, 120
entelektüel 21
Erasmus 14, 27, 37, 45, 47, 124
Erfurt 28, 29
Erken Modern Çağ 9, 10, 12, 20, 28, 37, 64, 74, 76, 91, 95, 102, 105, 124
Ernst Troeltsch 47, 92
Evangelist 75

F

- feodal 22
Frankfurt 7, 36, 50, 59, 64, 110, 111, 112, 114, 118, 119, 121

G

- Georg Jellineck 47

günah çıkarına 31, 32, 124
günah çıkarma ticareti 124

H

Habsburg 37, 53, 58
Hadrianus 43, 44
Heirich Lut 31
hümanist 13, 14, 30, 37, 45, 68, 75
Hümanizm 14, 45

I

I. Maximilian 18, 121
İmparatorluk Meclisi 18, 41, 61, 76, 121
İncil 29, 30, 45, 46, 53, 56, 62, 75, 98,
121, 124
inziva 10
IV. Clemens 80

J

Johann Eck 34
Johannes Bugenhagen 65, 75
Johannes Pauli 17

K

Kappel Savaşı 122
Karl 12, 34, 37, 41, 76, 80, 82, 83, 84, 93,
98, 107, 112, 113, 120, 121
Katolik 16, 30, 48, 49, 55, 56, 65, 77, 81,
82, 83, 85, 87, 91, 92, 95, 96, 100, 122, 123,
124, 125, 126
Köln 24, 42, 59, 64, 111, 122, 123
köylü isyanı 23
köylüler 20, 21, 22, 58, 60, 61, 98, 127
Köylü Savaşları 55, 115, 122

L

laik 14, 15
Lonca 125
Luther 2, 11, 13, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 44, 45, 47, 49,
50, 55, 56, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 73,
74, 75, 76, 77, 79, 81, 82, 90, 93, 94, 95, 96,

98, 99, 103, 105, 108, 109, 110, 112, 113,
117, 118, 119, 121, 122, 123

M

Macaristan 78
Magdeburg 32, 65, 84
Mainz 19, 31, 41, 42, 59, 64, 112, 114,
117, 123
Marburg Din Konuşması 47
Martin Brecht 29
Marx 98, 99, 120
Max Weber 47, 89
Melanchthon 11, 73, 75, 81, 82, 86, 108,
113, 117, 121
Memmingen bildirisi 56
Mendicant 29, 30
Münster Ayaklanması 122
Müntzer 49, 50, 51, 52, 60, 61, 98, 99,
108, 112, 113, 121

N

Nürnberg 24, 43, 69, 81, 83, 122

O

Ockhamizm 45
Orta Çağ 10, 13, 14, 15, 19, 20, 22, 23, 24,
28, 36, 45, 48, 55, 62, 63, 69, 72, 92, 94, 96,
102, 105, 124, 125, 127

P

Passau Antlaşması 86
Pavlus 30
Prens Philipp 61, 77
Protestan 10, 13, 29, 30, 33, 39, 48, 49,
53, 55, 56, 65, 69, 73, 75, 77, 78, 80, 81, 82,
83, 85, 86, 87, 91, 92, 93, 94, 96, 104, 105,
106, 124

R

Regensburg 77, 107, 122
Roma 12, 16, 18, 23, 30, 31, 34, 35, 37, 38,
40, 43, 68, 81, 91, 123, 124, 126
Rönesans 124

ruhani meclis 13

Ruhban 15, 16, 42, 58

S

Saksonya 32, 34, 38, 40, 42, 43, 49, 51, 73, 74, 77, 79, 81, 83, 84, 85, 86, 121, 123

Salzburg 42, 59, 60

Schmalkad Savaşı 122

Seçim Kapitulasyonu 41

şehir cumhuriyetçiliği 63

şehirli 14, 15, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 58, 62, 63, 64, 68, 98

seküler 42, 68, 73, 74, 75, 87, 124, 126

Skolastik 14, 127

sola fide 30, 31

sola gratia 30, 31, 50

sola scriptura 31, 45, 56, 62, 82

Son Akşam Yemeği 47, 76, 81, 125, 126

şövalye 22, 42, 59, 68, 69

T

tarihsel materyalizm 97

Thüringen 28, 51

Töton Tarikat Devleti 72

Trient 75, 83, 92, 119, 122, 124

Trier 42, 69, 91, 123

Türk 18, 78, 83

V

vaftizci 67

von Berlichingen 22, 59

von Henneberg 18

von Ranke 11, 13, 40, 89, 105

W

Weimar Cumhuriyeti 16

Wittenberg 12, 13, 29, 33, 37, 38, 40, 44, 47, 49, 51, 58, 110, 113, 117, 121, 122

Worms 2, 17, 19, 20, 35, 37, 38, 40, 43, 44, 59, 64, 77, 78, 82, 110, 121, 122, 126

Worms Fermanı 40, 44, 77, 78, 82, 121

Wullenwever 66, 67

X

X. Leo 121

Y

Yukarı Ren Bölgesi 19, 69

Yunanistan 124

Z

Zürich 12, 44, 45, 46, 48, 50, 52, 53, 114, 115, 116, 118, 121

Zwickau 49, 50

Zwingli 12, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 56, 76, 80, 81, 87, 112, 115, 121, 122

REFORMASYON

TEMELLERİ, SEYRİ VE ETKİLERİ

LUISE SCHORN-SCHÜTTE

16. yüzyılda Almanya'da doğan Protestan Reformasyon hareketiyle ilgili bilgiler sunan bu eserin amacı, en güncel sosyal ve dini araştırmaların sonuçları ışığında, Martin Luther'in 1517 yılında yaymaya başladığı tezlerinden 1555 tarihli Augsburg Din Barışığı'na kadar süren çalkantılı Reformasyon dönemini okuyuculara kısaca aktarabilmektir. Kitapta ayrıca bu reform çatışmasının taraflarından olan Katolikler ve Protestanların kendi açılarından yaptıkları tarihsel analizlerin yanı sıra günümüz ideolojilerinin ve sosyal tarih anlayışlarının bakış açılarına da değinilmekte, böylelikle önce Orta Avrupa'da, daha sonra Avrupa'nın başka yerlerinde çok ciddi dini, siyasi ve toplumsal neticeler doğuran, hatta "ilk burjuva devrimi" olduğu öne sürülen, feodal rejimlerin ve dini iktidarların düşüşünün yanında, dolaylı yoldan Alman ulusunun doğmasının da ön adımı sayılan Reformasyon her açıdan ele alınmaktadır.

Luise Schorn-Schütte, Frankfurt Goethe Üniversitesinde Modern Çağ tarihi profesörü olarak görev yapmış ve 2015 yılında emekli olmuştur. Uzmanlık alanı, 15. yüzyıl ile 16. yüzyıl arasındaki siyasi karışıklıklar ve dini reformlar dönemi ile Erken Modern Çağ siyasi düşünceler tarihidir.



**RUNIK
KITAP**



ISBN 978-625-7757-71-3



9 786257 757713